ВОЛОДИМИР ГНАТЮК

Словаки чи Русини?

Рік X. Р. 1901 кн. IV. Т. XLII.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакциєю

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

X Jahrgang. 1901, IV B. B. XLII.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

Вийшло 1 (14). V. 1901.

Словаки чи Русини?

(Причинки до вияснення спору про національність західних Русинів).

Подав **Володимир Гнатюк.**

I.

Література про Бачванських Русинів незвичайно убога; крім праці Fähnrich-a Händlowik-a: „Ethnographische Notiz zur Geschichte der Saporoger Kosaken sammt Tracht-Abbildung, 1789" — якої я при найліпшій волї не міг роздобути[1]) — що має подавати про них інтересні і найстарші звістки, все иньше, се тільки відривки, дуже часто навіть баламутні. Не маючи претенсиї на повне зібране їх, все таки уважаю користим подати тут важнїйші виїмки для доказу, що Бачванських Русинів уважано аж до найновійших часів Русинами і нїкому не приходило до голови відмовляти їм їх національности, до якої вони признають ся. Поминаю тут звістки Чернїґа[2]), Головацького[3]), Правди[4]), Дїла[5]), Київської Старини[6]), В. Лукича[7]), Ол. Барвінського[8]), — про які я згадував уже у своїй

[1]) Я шукав за нею по бібліотеках львівських, віденських і празькій університетській, але всюди дістав відповідь, що там її нема. Може бути що найдеть ся ще в якій угорській бібліотецї.

[2]) Ethnographie der oesterreichischen Monarchie, т. III, ст. 149.

[3]) Науковый Сборникъ.

[4]) Правда, 1878.

[5]) Дѣло, 1881.

[6]) Кіевская Старина, 1881 (Поселенія Запорожцевъ въ Банатѣ) і 1883 (Задунайская Сѣчь).

[7]) В. Лукич, Угорська Русь.

[8]) Барвінський, Історія Руси (видане Просьвіти).

попередній праці)[1], — Сабова[2]), та ріжних статистиків, як Єкельфалуші[3]), Ляйпена[4]) і ин., що в своїх працях зачисляють кольоністів Коцури, Керестура і и. до Русинів, я зупиню ся на тих матеріялах, якими я не користував ся попореднього разу.

Найстаршу згадку по праці Гендльовіка про Бачванських Русинів подибуємо в Шафарика, в його книжці „Slowanský Národopis" (1849). Він згадує про них аж два рази і в обох разах признає Русинам дві оселї в Бачці та одну у Сримі[5]) (иньші оселї, здаєть ся, ще тоді не були потворили ся); знає одначе також словацькі оселї в Бачці і вичислює їх.

По нїй іде згадка Чернїґа, на якій опирали ся пізнїйші звістки висше зацитованих авторів, вона одначе зовсім хибна, тому й поминаю її.

Дуже інтересний лист керестурського селянина, надрукований в „Зорі" 1880 р.[6]) (ст. 30). З нього бачимо, що він не тільки уважає себе і своїх братів Русинами, але чує свою национальну сполуку з галицькими Русинами тай дише до них такою любовю, як дитина до своїх батьків. Важний також факт, що він свою национальну сполуку хоче чимсь задокументувати, тому й замавляє собі книжки і то в більшім числї примірників, аби міг почастувати ними своїх приятелів. Подаю сей лист в повній основі:

---

[1]) Руські оселї в Бачці (в полудневій Угорщинї).

[2]) Е. Сабовъ, Христоматія церковно-славянскихъ и угро-русскихъ литературныхъ памятниковъ.

[3]) Dr. J. Jekelfalussy, Orts-Lexikon der Länder der ungar. Krone. Bdp. 1892.

[4]) E. Leipen, Die Sprach-Gebiete in d. Ländern d. ungar. Krone. Відень, 1896.

[5]) „Wně zajisté tohoto ohraničení slyšeti nářeči maloruské w roztraušených osadách Rusinůw w Uhřich, we stolicích před i za Tysau ležících (dwě osady, Kucura a Kerestúr, až w Báčské, a jedna, Šid, až w Sremské stolici za Dunajem) w Moldawě, Walachii, Bessarabii a Tawrii". Ст. 24.

„Slowáci (живуть) w stolici Báčské (Petrowce, Hložany, Kisač, Kulpin, Bajša, Lalič, Piwnica atd.); Rusňáci čili Rusíni w Báčské (Kucura, Kerestur) a Sremské (Šid)". Ст. 51.

[6]) Сей лист надрукований з примітками редакциї п. н. Русины въ Банатѣ. Ті примітки, як безвартні, пропускаю. Редакция запевнює, що вона поміщує лист дословно і додає: „Дѣйстно, цѣкава то рѣчъ пôзнати, якъ пôдъ вплывомъ языка церковного и языка сербского уобразувавъ ся языкъ рускій въ устахъ банатскихъ Русинôвъ". До кого лист був писаний, тепер трудно довідати ся; можна одначе на підставі самого тексту припускати, що їх було більше. Шкода, що не передано їх до якого архіва. Селянин, автор листа, жив іще 1897 р. в часї мого побуту в Керестурі і я мав нагоду навіть із ним говорити, не знаючи про сей лист тоді нїчого.

„Велице вамъ благодарю, Пречеснѣйшій Пане, и цѣлуємъ вашу ревнительну и трудолюбивую десницу, которою вы изволили писати намъ найдалей ко югу живущимъ Русиномъ. Коли смо получили ваше писмо и кнѣжочку и коли ємъ братомъ и приятелёмъ показалъ и кедъ сме читали сію кнѣжку и ваше писмо, такою радостію намъ було, якъ кедбы намъ Ангелъ зъ неба радость принѣсъ. И за то, за сію кнѣжку, тисячу кратъ вамъ благодаримъ и любимъ вашу десницу и желаємъ вамъ сей годъ щасливый и да будетъ зъ вамы, Пречеснѣйшій Пане, щедролюбіе Божіе, миръ и любовь Бога Отца и Сына и Духа святаго со всѣми вами на вѣки и да сподобитъ васъ Богъ бути преимуществевнымъ священникомъ для народа рускаго на славу Божію Аминь.

„Хощете довѣдати отъ насъ найдалей ко югу живющихъ Русиновъ въ Угорщинѣ, въ Бачь-Бодроцкемъ комитатѣ и въ Бачь-Бодроцкей Вармедѣ. Перше мѣстечко Керестуръ зо[1]) пять тысячь жителями и то сами Русины; друге мѣсто Коцуръ, два милѣ отъ насъ на востокъ зо два тисящь и пять сто жителей Русиновъ, (але тамъ єсть Нѣмци и Мадяры). Керестуръ и Коцуръ населѣли штвартого року царованя Маріи Терезіи, то єстъ 1744 року, а населѣли зъ помежи Татровъ зо столѣци Спискей и Мармароскей и изъ Макова (которыхъ и днесъ у насъ Маковчанами зовутъ). А многи пришли изъ Галичины и мой дѣдо булъ зъ Галичины изъ подъ рѣки Вислы, за то єго назвали Виславскій.

„Познѣйше населѣли Малорусины до Нового Саду, познѣйше зъ другей страны Дуная отъ гранѣци Турской. Єсть у Шиду до тысящь Русиновъ, друге село Миклошевци и тутъ до пять сто жителей, трете село Бачинци 600 жителей, штварте село Беркасовъ до два сто Русиновъ и у старимъ Вербасу єсть мало. Теперъ селятъ до Господинцохъ[2]) и до Дюрдѣева и тоти нови насельеня найвецей зъ Керестура и зъ Коцура, бо у насъ у Керестуре и прешлого року примножило ся 107 души. Року 1875 родилися 225 дѣти, а всихъ стари и млади 118 умарли. Браковінчали ся 67 пары и такъ у Керестуре каждий рокъ ся примножитъ преко сто, кедъ нѣтъ на людехъ даяка хорота.

„У насъ обычай має младежь во церкви читати изъ кнѣжки и за то васъ просиме, Пречеснѣйшій Пане, да намъ пошлете де-

[1]) Тут редакция не розібрала очивидно в чому річ і по „зо“ додала „30 пять тысячь“, коли тимчасом в оригіналї мусїло стояти другий раз написане „зо“, з якого вона зробила „30“.

[2]) Ред. знов перекрутила сю назву; має бути: Бачинцохъ.

сятъ кнѣжки молитвослововъ по 60 крайцаровъ и десятъ кнѣжокъ Житіе мудрости чеснаго человѣка по 10 кр. и два кнѣжки геометріи и два кнѣжки аритметики и кнѣжки най приду Nachname. Просиме васъ, абы сте намъ обявили, кедъ виходятъ даяки Новины[1]) на рускомъ языку, якъ што булъ Вѣстникъ[2]) даколи. А кедъ будете адресовацъ на мене, то: Виславскій Дюра, Бачь-Бодрокъ комитатъ, село Керестуръ, домова нумера 88".

Дальша важнійша звістка про Бачванських кольоністів була надрукована в праці д. М. Павлика „Про русько-українські народні читальні" (Наукова Бібліотека, кн. 2—3. Львів, 1887. Ст. 126—129). Я наводжу її також у цілости, мушу одначе справити деякі її помилки. Поперед усего що до Банату — то там нема ніяких Русинів. Русини живуть тілько в Бачці (на Угорщині) і Сримі (Славонія). Звістка про книгарню, з якою „Просьвіта" мала навязати зносини, не дотикає Бачки, але північної Угорщини (Унґвар). Увага д. Павлика про Німців — хибна, бо в Коцурі живе ¹/₄ Німців, ¹/₄ Мадярів і ²/₄ Русинів. Дата населеня (1740) непевна, як і взагалі дати подавані в тій справі Бачванськими Русинами. Се видно зараз же із другої дати поданої д. Павликом за „Вѣстникомъ". В бачванських школах учать ся й тепер руської мови з книжок, видаваних у північній Угорщині. Бачванські Русини не всі говорять по мадярськи і німецьки, навпаки, багато є таких, що крім своєї мови (а по части й сербської) не знають ніякої иньшої; за те Німці і Мадяри, що живуть поспіл із Русинами майже всі говорять їх диялектом.

Звістка д. Павлика звучить:

„Угорську Русь засоромлює її донька-оселя в Куцурові. Про куцурську читальню і тамошних Русинів довідуємо ся близше з написаного на мою просьбу листа куцурського учителя д. Николи Ґубаша з 23. апріля 1885 р. Поміщаємо тут сї цінні звістки до слова. Позволяємо собі тілько поправити декуди мову, за котру сам д. Ґубаш звиняє ся. Мова єго листа — мішанина, якою очевидячки не говорять тамошні руські селяне.

„Читальня Куцурська (на Уграх, в Бачці) — пише д. Ґубаш — заложена трудом селян 1878 р. Сегодня вже має 50 членів, книжок руських 70 кусів (більша часть від товариства „Про-

[1]) Часописи.
[2]) Вѣстникъ Русиновъ Австрійской державы, що виходив у Відні.

сьвіта") [1]) німецьких 25 кусів (бо є й німецькі члени) [2]), гроший 150 зл. котрі походять із щорічної (по 2 зл.) уплати від поодинокого члена.

„Що до куцурських потомків, то вони походять із гірньої Угорщини і то по більшій части з земплинської, шариської, навіть і з саболчанської столиції і зайшли сюда в половині 18. століття, около 1740 р. Поселили ся вони в бачській столиці, в селах Куцура і Керестур. Керестур і сегодня ще чисто руське село, Куцура вже помішана з Німцями, Уграми, а трохи й Жидами, але всїх переходить руська частина числом. Із тих двох сіл походять уже менші парафії (руські, гр. кат.), як у Старім Вербасї, Дьордєві, та в містї Новім Садї (Neusatz). Далї походять від наших руських із Керестура й Куцури також ті Русини, що находять ся в сримській столиці в Славонії, а іменно в селах: Шід, Беркасово, Бачинцї, Миклашівцї, Петрівцї і др.

„Тутешнїй нарід (руський) співає свої народні пісеньки в своїй мові, тужним голосом, по більшій части любовні. Свого письменства не має і в школах народних користує ся книжочками підкарпатських Угро-Русинів. Тутешнїй нарід руський в загалї читати й писати знає кирильськими й латинськими буквами. Тулить ся й держить ся своєї мови й народности, про що сьвідчить те, що хоч малий числом і находить ся межи чужими, то всеж таки не стратив своєї мови і своїх звичаїв. Окрім рідної мови, говорить сербською, німецькою й угорською мовою. Пишу, розуміє ся, за простий нарід.

„До вдачі Русинів бачського повіту причинило ся запевне й те, що 1785 р. цїсар Йосиф II. приняв до 8000 запорожських козаків,

---

[1]) Куцурська читальня й повстала мабуть під впливом Просьвітських книжочок. Іменно на засїд. центр. виділу „Просьвіти" з 22. падол. 1878 р. „поручено п. Заклинському запитати ся Русинів, мешкаючих коло Нового Саду в Банатї, чи суть там які інституциї, котрим можна би вислати книжки нашого виданя", а на засїд. з 15. лютого 1879 р. ухвалено подарувати Русинам коло Нового Саду по одному примірникови просьвітських видань. Се був би поки що єдиний вплив „Просьвіти" на Угорщинї, хоть вона й перед тим про се дбала. Так ще на засїданю виділу перед 16 мартом 1872 р. (дата не подана) звістив був пок. Юл. Лавровський, що постарав ся о розпродаж Просьвітних книжок на Угорщинї через якусь книгарню (за 20% рабатом); а на засїданю з 4. мая 1881 р. голова Ом. Огоновський заявив, що „Просьвіта" нераз давнїйше (коли?) висилала свої книжочки до південної Угорщини на руки Вислявського в Bacs-Keresztur". — *М. П.*

[2]) З дальшого виходило би, що тут треба розуміти таки Русинів, що знають усї по німецьки. — *М. П.*

що втекли з Росиї і частину їх осадив в Бачськім повіті (решту в Банаті). Як нежонаті, вони небавом вимерли[1]), та мусїли мати вплив на жонатих Русинів із Угорщини.

„Після автора статї „Русины въ Сербской Воеводинѣ“ якогось „Русина изъ Воеводины“ (Вѣстникъ, 1852, ч. 44), Русини угорські зайшли туда 1749 р. і зараз заняли пустиню Керестур та сербське село Куцуру. Серби православні перелякали ся унїї і повиносили ся помалу з Куцури так, що 1776 р. не було там нї одного Серба, тілько Русини та трохи Мадяр. Із разу ті два руські села підвласні були латинському колочанському архієпископови, та Марія Терезия здвигла в Хорватії униятський епископат Крижевський в Сримі і підчинила єму ті гр. кат. села. 1852. р. Русинів в тїй епархії було 8.612 душ, вони мали 5 парафій, 1 адмінїстрацию і 3 капелянії. Тамошнїй руський нарід, як каже автор, набожний, спокійний, запопадливий і над міру роботящий. „Церкви має обширні, прекрасно мальовані, спів церковний з дяками й численним хором, а школи порядні і з учителями устроєні“.

„Тамошнїй руський нарід й інакше дбав про свою просьвіту. Так н. пр. о. Гр. Шоос, парох Куцури, ще 1851 р. післав „Вістникови“ 60 зл. на 20 примірників, „Исторіи церковнои“ Балудянського[2]) і при тім каже, що там пренумерують Вістник. Гр. Шоос із Куцури пренумерував також „Зорю Галицку“ навіть тодї, коли вона була в руках „народників“ (Зоря Гал. 1856, ч. 23).

„В загалї завважати мусимо, що тамошні наші люде розвиті економічно й духово найбільше мабуть з усїх Русинів у нас, ба й на Українї. Тим то й не диво, що вони можуть платити по 2 зл. річно на читальню і що мають у нїй 150 зл. покладних гроший.

---

[1]) Звістка повторена за Чернїґом. — *М. П.* (Як відомо, не правдива. — *В. Г.*)

[2]) „Исторія церковная новаго завѣта. Писалъ Андрей Балудянскій, въ лицеѣ унгоградскомъ исторіи и права церковнаго учитель и каѳедральныя церкве мукачевскія каноникъ. Изданіе третое, исправленное и умноженное. Въ Віеннѣ“. При кінци сеї книжки подані передплатники на неї. На ст. VII—VIII наведені передплатники Крижевської епархії. Усїх їх є 35, між тим 22 селян із Керестура і Коцури. Я подаю тут їх імена тим більше, що деякі з між них ще жиють. От вони: Бадарко Андрій, Берек Микола, Бесермінський Павло, Будінский Михайло, Гербут Юрко, Ґубаш Іван, Джуджар Юрко, Дюрдя Михайло, Еделїнский Петро, Кирда Юрко, Кіш Юрко, Мудрий Михайло, Мудрий Федько, Олєар Юрко, Палїнкаш Юрко, Рамач Михайло, Скубан Іван, Сопка Микола, Сич Михайло, Туриньский Юрко, Чіжмар Іван, Шімко Юрко.

Сего й доси нема ні в однїсїнькій руській сїльській читальнї в Галичинї[1]). Не диво також, що наші куцурські люди і доси вдержали на чужинї в добрім станї своє добро, свою читальню".

Подам тепер звістки про Бачванських Русинів із мадярських жерел, які міг я роздобути. На Угорщинї має майже кождий комітат окрему, присьвячену йому моноґрафію. Бачка має такі аж три моноґрафії: Ф. Томаша[2]), С. Іванї[3]) і С. Франкля[4]). Є ще й окрема статя про Бач. Русинів в мадярськім етноґрафічнім журналї „Ethnographia" (т. I), що виходить у Будапештї, написана д. М. Враблем, давнїйшим учителем у Керестурі і теперішним редактором будапештенської „Недѣл-ї", але я не міг її дістати. В усїх тих трьох моноґрафіях говорить ся дуже мало про Русинів, але всї автори уважають їх Русинами, хоч С. Франкль і згадує, що вони говорять „русько словацьким диялектом". Зауважити до них належить отсе: Звідки поприходили руські кольонїсти до Бачки, того докладно не можна означити доти, доки не опублїкує хтось документів, що дотикають тої справи, які переховують ся в архіві мінїстерства в Будапештї та в комітатськім архіві в Зомборі. Мадярські імена Бачванських Русинів не говорять самі про себе нїчого, бо кольонїстам змінювано довільно назви при їх переселеню. Багато з них змінювало також пізнїйше свої родинні назви „для моди", а робили се головно ті, що сповнювали в громадах функциї „урядників". Прихильність Русинів до Мадярів, про яку згадує Франкль, подиктована йому патріотичним становищем. Бачванські Русини однакові для всїх своїх сусїдів, а виїмок становить тільки інтелїґенция, яка тут очевидно не може входити в рахубу. Руських пісень у Бачцї не так дуже мало, як про се можна переконати ся зі збірки д. М. Врабля[5]) та моєї[6]); всеж таки се правда, що говорить Франкль про сербські піснї, які Русини більше цїнять, нїж свої, та якими що раз більше заступають свою народню поезию.

Ф. Томаш пише так про Русинів:

---

[1]) Автор говорить тут про часи перед 1887 р. Від тодї відносини змінили ся значно.

[2]) Fridrik Tamás. Bács - Bodrogh vármegye Népszerű leirasa, Szeged, 1878.

[3]) Iványi István. Bács-B. vármegye helynévtara. Szabadka, 1889.

[4]) Bács-Bodrogh vármegye egyemes Monografiája. II. Kötett. Zombor, 1896. Виписки з сих книжок поробив на мою просьбу д. М. Ґубаш у Коцурі, за що складаю Йому на сїм місци подяку.

[5]) М. Врабель. Русскій Соловей. Унгваръ, 1890.

[6]) Етноґрафічний Збірник, т. IX. Львів, 1900.

„Мале число греко-католиків бачванських, у загребській римо-католицькій архідиєцезиї, прилучене до греко-католицького Крижевацького епископства, заснованого 1777 р. Столиця епископа в гόроді Крижеваці (Kreuz, Körös szabad kir. város). Бачванські греко-католики мають лише три парохії: Керестур, Коцуру і Новий Сад (тепер іще Старий Вербас і Дюрдево). По народности вони Русини (Rutheni)". (Ст. 94).

„Русини, яких називають також Руснаками, а деколи Русами (Oroszok, Росиянами), належуть до славянського племени і по обряду греко-католики. Чисто руське село лише Керестур; по ньому найбільше Русинів є в Коцурі, в иньших селах подибують ся в незначному числї. Русини добродушні, спокійні з природи, люблять алькогольні напитки і займають ся по прастарім звичаю рільництвом та ховом худоби". (Ст. 111).

Івані згадує про них теж дуже коротко. На ст. 83. пише так про Керестур: Котман (Cothmann), ерарний комісар, подає в своїх записках під р. 1763 отсе: Керестур, що лежить під Кулею, недавно населене село. Його жителї Русини (Ruthéni), греко-унїятського обряду.

На ст. 86 пише знов про Коцуру: „Село Коцура, між Кулею і Вербасом, лежить на північний схід від Торжі. Воно мало вже 1590 р. 18 хат, як се згадуєть ся в турецьких дептерах, при бачванськім нахеї (окрузї)...

„Дня 15 мая 1763 р. камерський адмінїстратор Rédl писав високій камері, що він післав у північні столиці Угорщини Петра Кіша, сабадоша з Керестура, аби назбирав там до 150 родин руських (Ruthén), греко-унїятського обряду, для побільшеня села Коцури, де вже жило кілька руських родин. Русини дістануть окремі місця від иньших народностий і буде їм вільно відправляти богослужене окремо по свойому обрядови...

„В р. 1765 прийшло до Коцури 41, а 1767 р. 42 родини".

Трошки більше згадує Франкль, хоч не тілько, як повинен би.

„Коли ідеш середньою Бачкою, каже він, і натрафиш на людий середнього росту, сильної будови тїла, чорнявої барви, що будуть тебе поздоровляти в кождій порі дня стереотипним „Дай Боже!", то можеш бути певний, що ти здибав ся з Русинами (по просту: Руснаками). Перша громадка тих людий прийшла до Бачки 1744 р. із Земплинської столиці, з околиці Требішова і осіла на пустари „Керестур", що нинї становить велике село, яке бачванські иньшовірці називають „Руським Римом". Друга громадка, зложена з около 80 родин, прийшла між роками 1765—1767 з Абауйської

і Боршодської столиці та оселила ся в Коцурі. Так до Землинських, як до Боршодських поселенців прилучили ся з Макова і околиці греко-католики мадярської нациї, котрих імена переховали ся по нинїшний день, пр.: Dorogházi, Böszörmenyi, Ujfalusi і ин. Наші Русини мають взагалї корінні краснозвучні мадярські імена, як: Soós, Arvai, Gubás, Kecskés, Pásztor, Szilágyi, Munkácsi, Nyáradi, Szabados, Erdelyi і ин. Дехто думає, що нашим Русинам понадавав мадярські імена камерський ішпан у часї їх переселеня, але то неправдоподібне, бо остатї Русини в Землинї, Боршодї і иньших столицях мають також такі назвиска. В Боршодськім селї Мучонї згадують іще нинї, що їх брати, рідня, виеміґрували далеко на мадярське поділє між „Рацїв“. Так отже наші Русини — потомки горішних угорських Малорусинів, а їх мовою є так званий „русько-словацький диялєкт“. Хоч се племя заселило первістно лише два села, то одначе не тілько заховало свою народність, але ще й випустило з себе парости: Новий Сад, Старий Вербас і Дюрдєво (а в Сримі: Беркасово, Шід, Бачинцї, Миклошевцї і Петровцї), має в тих місцевостях свої окремі церковні громади, а де жиє помішане з иньшими народностями, там успіло навіть вибороти для своєї мови висшість, пр. в Коцурі. Там і Нїмець і Мадяр знають по руськи та говорять із собою по руськи.

„Сей народець тихий з природи, спокійний, недовірює нинї вже так комунебудь, як давнїйше; він роботящий, тому його радо наймає кождий на роботу, терпливий, знає віддати почесть панам, досить товариський і побожний. Нїмця не любить, Серба теж; найприхильнїйший для Мадяра. Головним його занятєм є рільництво...

„Русин має також вино, але головним його напитком є паленка (горівка), яку можна найти майже в кождій хатї...

„На сходинах своїх і забавах співає більше сербо-хорватських пісень, як руських. Його піснї переважно тужні. Народня його поезия спить; має кілька своїх пісень, та з виїмком ще кількох старших руських співанок, всї иньші позичає від Сербів.

„Жінки роблять так само тяжкі роботи як мужчини: копають, орють, косять і т. д. Через те й видно на них добробут, особливо на одежі. Руська ґаздиня має (навіть біднїйша) по 3—4 постелї, вистелені подушками, а скринї її виповнені цїлком білими звоями полотна домашнього виробу“...

Найважнїйшим одначе доказом руськости Бачванських кольонїстів служить невеличка брошурка „Bač-Sriemskí Slováci. Sostavil Felix Kutlík“ (Nemecká Palánka, 1888). Її автор, не тілько бачванський уроженець, але й Словак, сьвідомий своєї народности, в часї друку

брошури — парох сусїдного села до Керестура, Кульпіна — був би певно зачислив руських кольонїстів, знаючи докладно тамошні обставини, до Словаків, коли б був мав до того підставу. Тимчасом він того не робить, а вичисляючи словацькі оселї, не втягає до них нї одної руської. Я вичислю за ним всї ті оселї, в яких живуть Словаки:

1) Bajša (Сл. Мад. Ср.)[1]; 2) Bingula (Сл. Ср. Н.); 3) Bol'ovce (Сл. Ср.); 4) Hožany (Сл. Ср.); 5) Kulpín (Сл. Ср. Н.); 6) Kyšač (Сл. Ср.); 7) Lalić (Сл. Ср.); 8) Nový Sad (Сл. Ср. Н. Мад. Жиди — і Русини, яких автор не подає); 9) Palánka-Ilok (Сл. Н. Ср. Šokci); 10) Petrovec (Сл.); 11) Pivnica (Сл. Ср. Н.); 12) Selenča (Сл.); 13) Silbaš (Сл. Ср.); 14) Stará Pazova (Сл. Ср.). Крім того подає автор незначне число Словаків в отсих місцевостях: Бачка. 1) Begeč. 2) Čéb. 3) Tovariš. 4) Piroš. 5) Alpár. 6) Irmora. 7) Henrika. 8) Futok. Срим. 1) Vizić. 2) Šíd (тут є Русини). 3) Sott. 4) Bačince (тут є Русини). 5) Strožince. 6) Grk. 7) Čalma. 8) Neštín. 9) Cerovo. 10) Mitrovica (тут є Русини). 11) Karlovec. 12) Dobanovce. Про Русинів не говорить д. Кутлїк, бо се лежить поза межами його брошури, але все наводить дві згадки про них, хоч невірні, чим дає доказ, що знає Русинів і уважає їх Русинами. Згадки ті такі: „Roku 1748 a 1786 (прийшли) zjednotení Rusi, ktori tu dve, ešte aj dnes kvetúce dediny — Kerestúr a Kucuru — založili“ (ст. 7). На ст. 8 каже знов: „Josef II aj jedon sbor zo záporožských Kozákov bol blízo pri Zente usadil, ktorí ale, že sa neženili, vyhynúli“.

На сїм кінчить ся перший рід наших звісток про бачв. кольонїстів; другий — викликаний вже публїкациями їх народньої словесности і до того тепер перейдемо.

По виходї першої бачвансько-руської книжки, яка давала погляд на мову кольонїстів, „Русского Соловея“, появили ся в кількох журналах рецензиї на неї, але нїхто з рецензентів не зачислював ще тодї на підставі мови тих кольонїстів до Словаків. Не робили того й рецензенти книжки Е. Сабова[2]), в якій він навів також тексти бесїди Бачв. Русинів. А др. І. Франко, що видїв певно великий вплив словацький в бачванськім говорі, кінчив так свою рецензию на „Русского Соловея“:[3])

„Та все таки дещо цїнне є в тій збірцї, головно-ж цїнна в нїй збірка пісень бачванських Русинів, т. є. того руського острова,

---

[1]) Сл. Ср. Мад. Н. = Словаки, Серби, Мадяри, Нїмцї.
[2]) Прим. др. Пастрнек в „Archiv f. sl. Phil.“
[3]) Житє і Слово. Т. І. Ст. 304. 1894.

що живе на півдні Угорщини, головно в селах Керестурі, Коцурі і ще кількох у Сремі. З тих сторін доси не було майже ніяких записів етнографічних і для того д. Враблеви належить ся подяка за подане хоч невеличкої збірочки пісень бачванських Русинів".

Цілковитий зворот у поглядах на національність Бачванських Русинів наступає доперва по оголошеню моєї праці „Руські оселї в Бачці". На неї написано кілька рецензий, а між тим розібрали її також професори Пастрнек та Соболевский. З огляду на самі імена авторів, належить їх гадкам приглянути ся близше.

Проф. Пастрнек рецензуючи працю д. Броха „Studien" згадав вже тоді про „Руські оселї в Бачції" і висловив погляд, що я бачванських кольоністів тільки через помилку зачислив до Русинів, звертаючи увагу головно на їх греко-католицьку віру[1]). Те саме повторив також проф. Соболевский.[2]) Опісля розібрали оба професори мою статю з фільольоґічного становища і признаючи бачванський говір словацьким, назвали бачванських кольоністів Словаками, а не Русинами. Для важности наводжу тут обі ті рецензиї:

Рецензия проф. Соболевского надрукована під наголовком: „Не Русскіе, а Словаки".[3]) Згадавши коротко про полеміку в „Slov. Pohl'ad-ах", про яку буде дальше мова, він каже:

„В 1890 р. видав якийсь Врабель „на воззваніе отличнѣйшихъ бачванско-русскихъ братьевъ" в Унґварі книжку „Русскій Соловей". Часть її займають: „Народныя пѣсни на бачванскомъ и земплинскомъ діалектѣ". Вони вразили мене своєю мовою. Хоча немудра запись очивидно недокладна, то всеж можна було в нїй доглянути головні прикмети бачванського говору. Останнїй зробив на нас враженє словацького говору, зі звичайною в багатьох словацьких говорах примішкою не важних „руссизмовъ"; для названя його малоруським або взагалї „русскимъ", ми не могли найти ніяких основ. Зрештою наведемо одну бачванську пісню, що звернула тодї нашу увагу. Най читач прочитає і сам осудить:

---

[1]) Národ. Sborník, III. ст. 65—66.

[2]) Věstník slovanských starožitností, Svazek II, Ст. 29. Ч. 38: Авторъ не считаетъ „Русиновъ" южной Угорщины за автохтоновъ или за древнихъ поселенцевъ. По его мнѣнію они поселились здѣсь лишь в XVIII вѣкѣ, когда австрійское правительство сзывало въ опустошенную Турками южную Угорщину колонистовъ отовсюды. Его описаніе быта этихъ „Русиновъ" любопытно; многочисленныя записи пѣсенъ и разсказовъ даютъ ясное понятіе объ ихъ языкѣ. Послѣдній однако не оставляетъ сомнѣнія въ томъ, что эти „Русины" — чистые Словаки, именующіе себѣ „Русскими" только потому, что они уніяты.

[3]) Этнографическое Обозрѣніе. 1898. Н. 4. Ст. 147—149.

А тамъ горе на поточку[1])
Цече водичка съ паленочку,
Цече, цече, але мутна.
Прецо ти, мила, такъ смутна?
Якъ же я знамъ смутна не буцъ,
Жени ше фраеръ, цо мня малъ вжацъ.
Няй ше жени, няй му будзе —
Умре му жена, вдовецъ будзе,
Вдовецъ будзе, а я — дзивка,
Еще я будземъ его женка.

„В 1893 р. вийшла в Унґварі цїкава праця місцевого сьвященника Сабова „Хрестоматія“ і т. д. де на ст. 229 і дал. подані взірцї „нарѣчія бачванскихъ русскихъ“ із „Рус. Соловья“ без усяких приміток і уваг, із повним довірєм до їх докладности.

„Статї Slov. Pohl'ad-iв привели нас до переконаня, що бачванські „русскіе“ не що иньше, як словаки-унїяти, що звикли звати себе „русскими“ і називані так сусїдами, хоч по мові (а правдоподібно і по иньшим етноґрафічним признакам) не мають права до тої назви.

„Недавно дістали ми 2 кн. Записок Наук. Тов. ім. Шевченка за 1898 р. і побачили в нїй статю „Руські оселї в Бачцї“ д. Гнатюка. Богата на записи бачв. говору і при тім записи дуже докладні, вона не полишає вже нїякого сумнїву, що бачванські „русскіе“ — словаки-унїяти, що говорять досить чистим словацьким говором, із незначною примішкою „русскаго“ і польського елєменту. У них нема зовсїм повноголосу (хлапецъ, крава, драга — доро́га, пліва — полова і т. д.): **т** змягчуєть ся на **ц** (веце — більше і т. д.); старинне **ѣ** звучить або як великоруське **и**, або як **е** (мліво, пліва, човек, нівеста і т. д.); [2]) старинні **и** і **ы** звучать як великоруське **и** (віход, віорала, мі, до періні, богаті, чесні); малоруської переміни **е** і **о** в знаних випадках на **і**, **и** і ин. із виїмком кількох слів, нема (войско, рок, одговор). За те виговорюють вони разом із багатьома иньшими словаками кожде мягке **д**, **т**, **с**, **з**, як **дз**, **ц**, **ш**, **ж**: дзешац, жима і т. д., мають **д** перед **л**: складло, модліц, форми 3 ос. обох чисел без **ть**: можу, ору (мн. ч.), цо, сом“.

До сих слів проф. Соболевского, додала редакция від себе таку замітку:

---

[1]) Відпис такий, як у Соболевского, крім російських пояснень.
[2]) Транскрипция фалшива. — *В. Г.*

„Деякі фонетичні замітки пов. автора видають ся нам трошки спірні. Так н. пр. „войско“ а не „війско“ говорять малоруси в багатьох місцевостях України і Галичини так, що н. пр. Желеховський у свойому Словарі приймає „войско“ за норму, а „війско“ за виїмку; „говор“ а не „говір“ подибуєть ся у Квітки-Основяненка, а анальоґічні приклади не рідкі теж і в чисто народній мові; **о** в закритому складї без наголосу не все заміняєть ся на **і**, **уі**, **у**, **уо** (пор. явор або загально уживане слово йолоп і ин.), а поява та часта особливо в мові західних малоросів в Забужу: го́мон, радость і т. д.; вкінци в слові „говор“ можна іще найти причину для поясненя незмінного **о**, коли возьметь ся на увагу форми gwar, gwara. Приім. „ви“ звучить „ві“ не лише на Угорщинї, але і в Галичинї і на Буковинї; **і** нам. **ы** в 1 відм. од. ч. прикметників подибуєть ся не раз у подолянина Руданського; брак **ть** в 3 ос. мн. ч. подибуєть ся у Федьковича постійно. Та в одному автор має безусловно правду за собою: мова бачванських Русинів — вже словацька. Коли їх можна ще називати Русинами, то виключно в наслїдок їх руського походженя“.

Рецензия проф. Ф. Пастрнека надрукована в орґанї чеських фільольоґів (Listy filologické, 1898, зош. 5, ст. 404–406) звучить:

„Письменник подає гарний опис житя Земплинських кольонїстів у Керестурі, у Бач-Бодроґській столиції, в долїшній Угорщинї, яких уважає за Русинів, на тій підставі, що вони православної, а властиво унїятської віри. З численних взірців народньої мови показуєть ся одначе, що то Словаки, які своє рідне (цо-тацьке) нарічє незвичайно чисто переховали, хоч перші початки тої кольонїзациї припадають на першу половину XVIII в. Розбір доказує:

1) **ц**, **дз** намісь прасл. **ть**, **дь**: у помоц, до пеца, ноц, медзі і ин. З церк. мови перейшла н у ж д а, із сербської о п ш т і н а.

2) **ль** епент. незнане: одрабйац, наохабйалі і ин. Із сербщини перейшло імя Серблын, побіч якого приходять теж Сервійаны, Сервійанці, Сервійа, Сербі. Чужим словом є кромплы.

3) **трат** і **трєт** заходить без виїмків: глава, краль, сланыіна, слама, тлачіц і т. д. Лише хлопі і хлопці (побіч хлапці), як у загалї в Земплинї, Шариши і Спішу[1]). Так само **трєт**: време, предал, древо, стретнул, прі брешку і т. д.

---

[1]) „Хлопи і хлопції“ уживаєть ся взагалї на цїлім просторі України-Руси, а не инакше. Повна форма приходить незвичайно рідко і тілько в специяльних випадках, пр. у Шевченка: без холопа і без пана...

4) **дл** полишаєть ся: модлыц, пріведлы, украдлы, до брадла і т. п. З книжної мови (якої, запитаю? *В. Г.*) або теж із сербщини перейшло: населыц; із сербщини мольба.

5) **т**, **д** перед мягкими самозв. переходить у **ц**, **дз**: оцец, мац, gen. мацері, будзеце, бівац, ісц, прісц, дзень, челядз, дзійак і т. д.

6) **с**, **з** перед мягкими звуками переходить в **ш**, **ж**, які є лише грубшим висловом первістнїйших **сь**, **зь**: на швеце, вжал, на жемі, пенежі, шлебодно (авт. пише: пенїжі, шлїбодно), проштред, у штредну руку і т. д.

7) намісь **ę** приходять **йа**, **а** і **е**: дзешаток, мешац, уцалы, робйа, гуторйа, гоньа, ходза, йедза, шедза, муша і т. д. і **е**: дзешец, веце і вецей, месо, цешко, време, пецеро, ба навіть **ей**: пейц, пейтнац, пейдзешат.

8) намісь первісного довгого **е** (ѣ) приходить **і**: до хлыва, хлып gen. хлыба, у лыце, гныівал, дзіўка, на вітрі і т. д. Руськими словами є дыда, сідыті і ин.

9) самозвукове **р** замінене через **ар**, **ер**: зарно і зерно, карк, карчма, вітаргац, церпіц і т. д. Із сербщини перейшло потпуно.

10) **л** полишаєть ся без зміни: мал, завідзел, на пол цеглі і т. д.

11) З конюґациї заслугує уваги головно 1 ос. sing. на **-м**, така як в иньших угор. словацьких говорах: будзем, одньешем, пойдзем, прівйажем і т. д. У фалькушівськім диялєкті (пор. Broch, Studien) приходить руське окінчене **-у**.

„Отся коротка характеристика вистане по моїй думцї на доказ, що мова керестурських кольонїстів с л о в а ц ь к а. Через те праця д. Гнатюка стає дуже важним і з огляду на невелике число подібних статий, дуже бажаним причинком до словацької диялєктольоґії“.

Придивімо ся близше отсим словам проф. Ф. Пастрнека (а тим самим і проф. Соболевского) і застановім ся, чи на їх підставі можна бачванський диялєкт уважати словацьким, а самих кольонїстів Словаками.

1 і 5 т о ч к а. Переміна звука **т** на **ц** (зглядно мягкого **ть**), подибуєть ся досить часто також в иньших говорах (за те **д** (**дь**) на **дз** дуже рідко). І так:

ц нам. **т**: цьо́та, по хребцы́, сцыба́ти, цьмук, цьма. В е р. Д.[1]) 43. — цма, хоц, рыц, плаца, мацери душка, цаністра. В е р. З н, II. 45.

[1]) Скороченя ужиті тут, значуть: 1) В е р. З а м. = Верхратський, Говор Замішанцїв (Зап. Ш, ст. 153—200). 2) В е р. З н. = Верхрат-

дз намісь д: дзецко. Вер. Зам. 171. — декуди кажуть: дзяд, дзяду, дзядзю (Бучацький повіт), але взагалї се рідка проява.

2 точка: л не всуваєть ся між губний співзвук і прейотований самозвук: робю, робят, любю, любят, копю, копят, сыпю, сыпят, любеный, зробеный, пупяг. Вер. Зам. 168. — здорове, вербе, Словяк, жеребя. Вер. Зн. 39. — топ'еный, сыпю, сып'еш, сып'е, дереве'ный, здыб'е, ставю, храпю, спюх, корм'еный свіны. Вер. Д. 46. — лапю, правю, ламю, лапют, правят, ламют, страпеный, отревеный. Вер. Зн. II. 11. Також 47. — Ся поява заходить у дуже багатьох галицьких говорах і навіть у лїтературі полишала значні слїди. Тому уважати її характерною прикметою словацьких говорів (і взагалї західних славянських) зовсїм не можна.

3 точка. Повноголосність належить вправдї до характерних прикмет руських говорів, але від неї є тілько виїмків, особливо в галицьких і угорських гірських говорах, що се ще велике питане, чи належить її уважати словацьким напливом, чи останком староруської мови. За останнїм промовляє дуже багато иньших форм, які безперечно мусїли дістати ся до карпатських руських говорів із давної староруської мови. Для прикладу наведу ще отсї неповноголосні форми: глас, влас, власочькы, стра́на, злато, златити, младый, здравый, гласный. Вер. Зн. 24. — краль, заграда, драга, древо, браніті, храніті, претяті, пред. Вер. Зн. II. 315.

4 точка. д перед л не випадає: кова́дло, кодло, жрідло, підло, падло, падлина, згірдливо, сїдло, сїдлати, зрадливий, длубати, їдло́, запопадливий, кудлатий, кудли, вродливий, спуща́дло, свердел і свердло, gen. свердла, погордливий, справедливий, справедливість. — ядловец, ядлівчак. Вер. Зн. II. 51. мыдло, мыдліті. Тамже 53. рудлы. Тамже 56. — бодливый. Тамже 64. по дудлох. Там. 76. — Чому др. Пастрнек каже, що „насельіц" і „мольба" прийшли із сербської мови, не знаю, бо оба ті слова уживають ся в нашій мові: населити, населювати. — Слов. Желехівського, І, 492; мольба — тамже, 450.

6 точка. ш намісь с: шкарупа, шклянка, лишівка, шрібўо, шрібный, шпин і шпін, коштур, штукати (psl. штоучати). Вер.

ський, Знадоби для пізнаня угорско-руских говорів (Зап. XXVII—XXX і окремо). 3) Вер. Д. = Верхратський, Про говор долівський (Зап. т. XXXV—XXXVI і окремо). 4) Вер. Зн. II. = Верхратський, Знадоби для пізнаня угорскоруских говорів. (Записки XL, ст. 1—112).

Зам. 166. — шкіра, шерсть, шалата, шкребати, зашпінкати. Вер. Зн. 33. — шпи́ник, шпо́ник, шараньче́. Вер. Д. 38. шкавру́нок, шкверчок, шкырготати, шершень, вше, шмыкаті, шкробаті, збешныті ся, ша, кошицы, гушеніца, широкопуд, шерце. Зер. Зн. II. 40. шьіно, шьміяти, шьпівати, Бешькид, шьніг, шьваліті, шьвіт, шьіяти, шьватый, гушьлі, до шього. Тамже.

ж нам. з: жьвідувати шьа, желеный. Вер. Зн. II. 42.

7 точка. е (є) намісь старосл. ѧ: счестя, девет, десет, єденайце. Вер. Зам. 162. — витезь, клегиня. Вер. Зн. 20. — месо, говедо, набрезґле, єденадцет, дванадцет. Вер. Зн. II. 27.

й втручуеть ся в середину слова: дойщ, пайца, дойст, шейст. Вер. Зн. II. 51.

8 точка: Тут др. Пастрнек не зрозумів моєї транскрипциї. Він передав вірно тілько чотири останнї слова (від дзіўка); в попереднїх не переходить первісне є (ѣ) на і, але полишаєть ся незмінне; я віддав його знаком йи, бо воно так звучить у виговорі (й + и, а не й + е); пор. наше лїтературне є в словах: жите, весїле, каяте і ин. Повинно отже бути: до хльива (хлєва), хльип (хлєп) і т. д. Ся проява істнує також у північних угорсько-руських і деяких галицьких говорах. йе нам. йі (ѣ): прійе́дь, прійе́дьте, йедь, в хлыве́, нагнє́ты і на́гнєты. Вер. Д. 15. — Перехід же є на і панує загально в українській мові.

9 точка: У всїх руських (не лише українських) говорах нема самозвукового р, тільки ар або ер. Через те ся проява не може уважати ся в говорі Бачв. Русинів чужим напливом. Вона не може також бути почислена на користь словацької мови, бо в тій, як звістно, самозвукове р переховало ся в повній силї.

10 точка: л намісь загальноруського в або ў: ходіл, клапкал, гваріл, повідал. Вер. Зн. II. 12. застре́ліл, вылетыл, бесыдовал. Тамже, 35. видыл, прішол, сполошил, забыл, зробіл, одогнал, был, сьпівал, побіл. Вер. Зн. II. 38.

11 точка: Ся проява істнує також у галицько-руських говорах; пор. памятам, копам, повідам. Вер. Зам. 180. — пречє́там. Вер. Д. 11.

Як бачимо отже з того, фільольоґічні висновки проф. Пастрнка та проф. Соболевского не дуже так промовляють за тим, аби говір Бачванських Русинів уважати без застереженя словацьким. Тим менше будуть промовляти за тим й отсї прояви, які подаю низше і які подибують ся в иньших руських говорах, а про те істнують також у бачванськім диялєктї. Перейду їх по черзї, не маючи очевидно претенсиї вичерпати їх вповнї тай не добачаючи до того те-

пер конечної потреби. Для лекшого перегляду подаю їх у поазбучнім порядку:

а нам. **е**: дашто, ныі́да, даколи, даяк, часнок, відчапити, кочарга. Вер. Зн. 16. — дас, даі́де, причапити ся, барложина, печарка, гадваб. Вер. Зн. II. 23.

а намісь **о**: каждый. Вер. Зн. 161. — жоўтагрудка, шкарупа. Тамже. — Лапух, жалудь, нагавицьі, рибалів, манастырь. Вер. Зн. 17. — амелюх, канов, карчма. Вер. Зн. II. 25.

е зам. **і**: трепати, трепнути (psl. трепати), метлиця. Вер. Зам. 158. — ящерка, кре́сло, рострепати. Вер. Д. 15. — постретнути, звеpіти ся, застреліті, потребный. Вер. Зн. II. 19.

є зам. **і**: нєт. Вер. Зн. 13.

е по шипячих: вчера, вчерашній, жена, чеўо, шестый, пўащєм, дожджем, нашего, нашему, вашего, вашему (psl. нашего, нашемѹ, вашего, вашемѹ). Вер. Зам. 159.

всувне **е** нам. загальнор. **о**: ўоген. Вер. Зам. 161. — вогень, вугель, вікен, волокен. Вер. Д. 32.

е нам. загально-руського **о** (старосл. ъ): плетеме, кри́кнеме, хочеме, возиме, клепаєме, кажеме, береме, купуєме, хоснуєме і т. д. Вер. Зн. 17. — репуха, червеный. Вер. Д. 21. — беднар, слебодно, выслебодіті, дехтор. Вер. Зн. II. 25.

е ослаблене на **ъ** і відпале: уж, булш, повиж, пониж. Вер. Зн. 16. на́ньго. Вер. Зн. II. 24.

йе нам. **я**: йечмінь. Вер. Д. 26.

йе нам. **о**: є́лень, є́ден. Вер. Д. 17.

і (або **й**) не приставлене: я шоў, нашоў, пришоў. Вер. Зам. 164. — Сус, гумен, зраельськый, мено, мнє, но, шторія. Вер. Зн. 25. — зашлый, зышла́, зышо́ў. Вер. Д. 12.

і намісь старосл. ѧ: запрігати, багныткы. Вер. Зам. 162.

і по **х**: ворі́хі, пуплярі. Вер. Д. 14.

і по **г**: гінути, стоно́гі. Вер. Д. 14.

і по **к**: сокі́ра і секі́ра, кіпіт, шепкі, тріскі, воўкі, подолякі, коновкі, лавкі, буракі, щупакі, кішкі, слівкі, жоўтобрушкі, ласкі, галузкі, кавкі, куркі, коровкі, кідаті, кракі, співанкі, капшукі і ин. Вер. Д. 14.

і нам. **и**: клікаті, маліны, черніцы, приходілі, пініг, рубілі, хомік любіт быті, гадіна, ліпа, колі, зімно, слізкий, яліця, ніч, діка качка, летіт, відіт, заклікаті, платіті, пустіті, вышлі, іті, сліна, простірала, слівка, купіті, біті, свіня, базнік, відно, зірнічка, міса, міска, ліс, табліцы, саміцы, хвіля, дытіна, сіто, велікій, іді, біч, ліст, лупіна, бараніна, Мікола, Міхал, половіна, щетіна і ин. Вер. Д. 13. — ріш, тісяч, повітріца, підгорліца, сініца, бліскавіца. Вер. Зн. II. 21.

і намісь загально руського **ь** у визвуці: десі, якосі. Вер. Зам. 159.

и ослаблене на **ь**: полеть, подь, помоль ся, моўч. Вер. Зн. 15.

о нам. **е**: тутошній, жобрак. Вер. Зн. 15.

о заховане в назвуці: од, одрубати, одоймити, овес, орел, они, огень. Вер. Зн. 16. — отписати, око, осем. Вер. Зн. II.

о не стиснене: дрозд, войско, рожок, оборог, гамор, мозоль, роля, война, скора (скіра), скаворожный (hässlich). Вер. Зам. 158. — смутость, неукость, малость. Вер. Зн. 13. — спознати, потом, подобний, подошва. Тамже 16—17. — кос, сок, достати. Вер. Д. 20. — конь, рок, стол. Вер. Зн. II. — гвозд, збойник, вандровнік, пол, мог, паробок. Тамже 19.

о нам. старосл. **ъ**: го (psl. **къ**), зо (psl. **изъ**). Вер. Зам. 163.

у початкове заховане: ус, усатый, уж (вуж), уселниця, удти, ухо, уд, уддати, удкы, удляк. Вер. Зн. 21.

у випале в визвуці: чом. Вер. Зам. 165. — дораз, до дом. Вер. Зн. 26.

у намісь **и**: шубенниця. Вер. Зам. 159.

у нам. **ю**: брух, жоўтабрух, шеленьцу, пшеніцу, вітцу, смальцу, перцу, працувати. Вер. Д. 28.

ў нам. **ю**: я знаў (я знаю), я ся боў (я ся бою), я краў хлыб (краю). Вер. Зап. 163.

ю нам. **і**: перепюўка, вевюрка, гоўубюнка, мюд, люд, пюро, підвечурок, тютка, вюў, мюў, плюў, нюс, вюз, загрюб, стюк, рюк, тюк, люг. Вер. Зам. 158. — тютка, при нюй, юй, в нюм. Вер. Зн. 12. — селезюн, матюр. Вер. Д. 16. — палюнка, камюнка, влюк. Вер. Зн. II. 6.

ь (старосл.) нам. **е**: червеный. Вер. Зн. 23.

кінцеве ъ загублене: кін, заяц, збесныілост, выживност, пят, гус, кыст, серст, йід, яблін, Гриц, тыжден, єлен. **Вер. Зн. II. 31.**

в занпкле: пштко, ода, олю, оловой, віторок. **Вер. Зам.** 171—172. — озмити, ладыка, язати, прпязати, шелыякый. **Вер. Зн.** 43. сятый, обісити. **Вер. Зн.** II. 54. — вуця, жидуськый, дыдуськый, сятый, священнік, облаки. **Вер. Зн.** 45.

в перемінене на **х, г**: г ночи, х поли, г леб, г воды, хпаў г воду, гмерти, хпасти, хпечи. **Вер. Зам.** 169. — гмерті, гломити, хпити сьі, хпарити, нахчити сьі. **Вер. Д.** 28—29. — г вечір, г зи́мны, г ным, хперед, х по́лю, х корени, х твойій халуші. **Вер. Д.** 48. — **Вер. Зн.** II, 48.

придихове **г** перед **а**: гадваб, Гамерика, гамерицкый, гарджа. **Вер. Зн.** II. 26.

ґ нам. **в**: ґдовець, ґдова, ўоґдовіти. **Вер. Зам.** 169. — **Вер. Зн.** II. 49.

ґ нам. **к**: ґелзкый (ко́взкый), ґнипель, ґніт. **Вер. Зам.** 168. — канюґа, ґрайцар, кукуріґати, ґовбень, муряниґы, ґолесо, дюґ, папрвґа, пістриґоватый, ґоролиця, даґде, маслаґ, таґже, велиґдень. **Вер. Зн.** 37. — вы́ґа, ґу́дзый, вельґій, базыґі, хоўзґий, лыжґа, рі́зґа. **Вер. Д.** 45. — ґрок, ґу, ґ, набрезґлый. **Вер. Зн.** II. 46.

д не випале: згаднути. **Вер. Д.** 43. — захолоднути. **Вер. Зн.** II. 53.

дж нам. **ж**: рджа, рыджык, медже, меджа, пряджа, чуджый. **Вер. Зам.** 167. — хо́джу, ві́джу, раджу. **Вер. Д.** 41.

Піднебенні **ж, ч, ш** змягчені: чюти, качька, квочька, сорочька, ночювати, ножичькы, болячька, пісничька, рогачь, ничь, хочю, ящюрка, щюка, вижю, лажю. **Вер. Зн.** 33. — **Вер. Зн.** II. 45.

глухі співзвуки перемінені на звучні: зґло, зґляный, ґолесо, ныґда, ґляґ, драбачька, дубнути, дубкати. **Вер. Зн.** 46.

звучні співзвуки перемінені на глухі: Бух, я мух, плух, опстати ся, бриткый, буть, одышчина, мош і т. д. **Вер. Зн.** 45.

к намісь **ц**: квитнути, квітен. **Вер. Зам.** 166. — квіток, квіте, квітна недыле. **Вер. Д.** 39.

лу нам. **ов**: слуп, тлустый. **Вер. Д.** 31.

всунене **н**: ленґарь, мильныйший, познаємный, задавнистый, джанґливый, окрімный. **Вер. Зн.** 43.

н нем. **ль**: та́ньір, ковбен, кестемен. **Вер. Зн.** 30.

н змягчене легко: гор'нец, підн'еб'éне, до н'éго, зн'éсті, н'е, баран'ец, н'ема, н'éбо, н'ести. Вер. Д. 44.

р перемінене в **л**: шріб**ў**о (psl. срєбро), скорозливый (frühreif). Вер. Зам. 166.

р випале: кстити, кочьмарь і качьмарь, кочьмарка, фештер, гоньцы. Вер. Зн. 44.

відпад співзвука **р** у визвуці: секвест, (засеквестовати). Вер. Зн. 45.

с не змягчене: писмо. Вер. Зн. 31.

т втручене між два співзвуки: стрібро, стріберный, стредок, стредина. Вер. Зн. 43. — стріж, стрітити. Вер. Зн. II. 50.

відпад співзвука **т** у визвуці: носе, ходе, хоте. Вер. Зн. 45.

х нам. **г**: Бох, корибух, плух, я мух. Вер. Зн. 38.

ец нам. **ець**: ўотец, ґдовец, намелец, жеребец. Вер. Зам. 166. — воробец, хлопец, столец. Вер. Д. 40.

яц нам. **яць**: заяц, місяц. Вер. Зам. 166.

ц нам. **ч**: цы, боцан, уцтивость, пец. Вер. Зам. 167. — скоцень, быцкы. Вер. Зн. 34. — пец, інацы, скоцный лен, непоцтивый, ніц. Вер. Д. 41. — ци, ці, моц, пец, овоц, оце наш, цвал. Вер. Зн. II. 43.

ц нам. **щ**: вец. Вер. Зн. 35. — цо. Вер. Д. 41.

ч нам. **ш**: чкода, чкідливый, чкола. Вер. Зам. 167. — чапка, началистый, почмыґати, укач. Вер. З н. II. 44

ш нам. **ч**: накаршниця, што, штырі. Вер. Зам. 167. — рушнік, хробашный. Вер. Д. 42.

Уподоблюване: челянник, голонный, унну, дóнне, унняти, ж жонов, ш шустром, ш чоловіка, вышше, нат стоўпом, опстати, оптях, заропку. Вер. Зн. 42.

Наголос. „Українсько-руський наголос рухомий і може стояти на ріжних складах слова; одначе в говорі Лемків та Замішанців він стоїть усе на передостатнім складі пр. я кýпиў бы́ки на ярмáку у ґірня́ка“. Вер. Зам. 155 і 165. — „В долівськім говорі наголос теж рухомий, але вже обявляєть ся в ньому наклін до постійного акцентованя: вóрел, пятéро, сóва, вóса, лéтіт, ластíвка, слóта, гнызздо, блохá, пщóла і т. д.“ Вер. Д. 34–35. — „В говорах зах. угорско-руских Руснаків наголос кладе ся так як в польськім: вóда, трáва, лýка, гóра, рíка, мóтыль, я́зык, чéло, члóвек, молóко, кы́пит, застрéліл, вылéтыл, бесыдóвал. Вер. Зн. II. 35.“

Як видно з того, тих прояв, що не входять у літературну українську мову, але подибують ся в поодиноких диялектах так

само, як у бачванськім, є спора пайка. Зауважу-ж тут, що я цитати брав тілько з праць проф. Верхратського, а поминув умисно свої записки з Угорської Руси, оголошені в Етноґрафічнім Збірнику (Т. III—IV і IX), инакше число цитатів, і звукових прояв значно збільшило б ся було. Додам також, що диялектольоґія наша не оброблена ще відповідно на цілім своїм просторі та що досліди, пороблені на всій полосі, де стикають ся Русини зі Словаками і Поляками — східна язикова ґрупа з західною — дали-б результати, що ще більше промовляли-б проти думки проф. Пастрнка та Соболевского.[1]) Морфольоґії, синтакси та лексики, що також промовляють більше за злукою бачванського говору з українськими, ніж зі словацькими, не тикаю тут, бо сего не робили й мої рецензенти, та надіюсь зробити те при иньшій нагоді.

Наведу ще тут погляд Срезневського на кілька приміт угро-руських говорів, з яких деякі дотикають і бачванського диялекту.

---

[1]) Подібні говори мусять істнувати не тілько на словацько-руськім, але й на польсько-руськім пограничю. (Теоретично вони мусїли б подибатись всюди там, де стикали б ся Русини з західними Славянами). Що воно так, потверджує отсей факт мій здогад. У „Правдї" з 1872 р. уміщена невеличка статя під назвою „Мандрівка на Українське Підлясє". У нїй звертає увагу автор між иньшим також на мову в деяких пограничних селах, а з тих нечисленних відривків бачимо, що анальоґія між говором села Сидорок та Білого з одного, та словацько-руськими з другого боку, все таки істнує. Наведу відривки: „Під Білою Русини вимовляють літеру **ѣ** там, де вона вживала ся в церковно-славянськім язиці, тільки не так, як його вимовляють Великоруси, а з протягом, дуже виразно розкладаючи його на **і** і **е**. Так вони кажуть: хлі**е**б, хмі**е**ль, рі**е**дко, на полі**е**, ді**е**вчина, в лі**е**сі**е**, тобі**е**, не лі**е**чь, не ві**е**даю і протягують голос **ѣ** (**іе**) навіть довше, ніж Поляки і Сіверяне може тим, що всї Русини на Підлясї говорять дуже з протягом, неначе співають своєю мовою. Лїтера **ѣ** не тільки не змінилась на **і**, як на Українї, але навіть саме українське **і** часто у Русинів зміняєть ся на **ѣ** (іе); так вони вимовляють: хлопці**е**; а не хлопцї; навіть в деяких infin. дїєсловів замісць **и** вимовляють **іе**: колядуват**іе**, кричат**іе**, замісць колядувати, кричати. Голос **іе** (чи ѣ) дуже любимий звук у Русинів Більських і вони все вернуть вимову на **іе**. Деякі хлопцї навіть свої Сидорки звали Сидорк**іе**. Друга форма більської вимови, наближаюча її до чернигонсько-сіверської, то голос її далеко мякший, як по правім боцї Днїпра і навіть по лївім, як в Полтавщинї. Не вважаючи на те, що поблизу Мазури, а в містечках Поляки дуже твердо вимовляють своє **у** (**ы**), Русини дуже змягчують своє **и**. В прошедшому часї дїєсловів вони кажуть: ходилі, булі, пошлі, а не ходили, були. В inf. дїєсловів вони зовсїм змягчують **и**, як Великоруси, хоч і не во всїх словах. Так ви почуєте такі слова, як: іехаті, робіті, ходіті, мочиті, продаваті і разом з ними: іестъі, куповатъі і навіть такі слова, як кричатіе. (Ст. 316—317)...

Срезневський[1]) уважає отсї прикмети угро-руського „нарѣчія“ останками давної старини: 1) Звук **ы** по горлових г, к, х: гыну, доугый, благый, кыдати, усякый, жидовьськый, хыжа, хыжій, глухый, сохы; 2) Звук **е** на початку слова намісь **о** пр. јединъ, једна, једно (приклади подаю правописю оригінала); 3) Склади **ра**, **ла** намісь **оро**, **оло** в деяких словах: голова і глава, дорогый і драгый, золотый і златый — та одно **а** намісь двох **о** в слові гварити намісь говорити. 4) Мягкий виговір співзвуків **ж**, **ч**, **ш**, **щ**: жјаль, чјасъ, нашь, нашје, нашјо, шјановати, щјастьји — і **з**, **ц**, **с**: сю, пшеницја, пірницја. 5) 3 відм. pl. муж. і сер. роду закінчений на имъ (осмъ, ймъ) намісь омъ: волимъ, волойкымъ, хлопцимъ. — Що сей погляд має рацию, се зовсім певне.

І ще на одну річ зверну увагу, що може мати вплив на остаточне порішенє питаня, до якої славянської ґрупи належить зачислити бачванський говір. Як відомо, білоруська мова витворила ся також на місцї зіткненя східної (руської) з західною (польською) ґрупою славянських говорів. Схожість білоруських говорів із бачванським так бє в очи, що се мусить зауважати кождий славіст. Тим більше може дивувати, чому білоруських говорів не зачислює нїхто до західної ґрупи, а бачванський зачислює?[2]) **Для показу подам тут одно білоруське оповіданє:**

О під ударенєм зміняєть ся на **у**, як на Полїсї; тут говорять: кунь, вул, вун, пуйде, у панув, у жидув. А за те в деяких словах **о** не змінило ся не тільки на **у**, але навіть нї на українське **і**; так Русини під Білою кажуть: пойде, кот, кошка, пошлі куповаті... Українське мягке **рь** тут зістаєть ся твердим, як в словах: ору, говору, зора, а за те шипучі літери змягчають ся зівсїм, як в Чернигівщинї: Шьож ти ше рвешь? (Ст. 373)... Окрім помянутого в вимові підбільській часом траплєть ся форма прошедш. часу дієслова на **л**: поробіл. (Ст. 374). Дальше (ст. 376) наводить автор невеличку розмову свою з молодицею. Хоч як коротенький текст розмови, то все подибуємо в ньому ще одну дуже важну прояву, а власне дзеканє. Подам слова жінки: „Бо я хліеб **дзіесь** пеку. Всіе наші пошлі в поле, а я маю що робіті в господіе. Чого ти вляз на вікно? (крикнула до хлопця). А йді до хороби! **Ходзь** на двір. От хлопціе гуляют на дорозіе, а то я тобіе дам. Та не рви моркви, бо ще зельона, недоздріта. Тїкай до хороби“. — Очевидно, що докладні диялєктольоґічні студиї переведені на місци виказали би далеко більше анальоґічних прояв. І знов з того виходить, що на підставі назначеної з гори формулки не кождий говір можна зачислити до якоїсь язикової ґрупи. Длятого треба увзглядпити ще всякі иньші моменти, чого до тепер власне не роблено.

[1]) В статї „Русь Угорская“ і т. д.

[2]) Розуміє ть ся в науцї, бо полїтичних шовінїстів не бракне нїде.

„Байка изъ деревни Каракули Бѣлостокскаго уѣзда.

Жыў кéдысень собѣ Ясько. Іонъ не разъ возіў жидóў. Разъ прійшóў до ёгó одзйнъ жидъ и кáже: Яську! завезй минé до мѣста, я тобѣ дóбри грóши дамъ! Гэто быó ў нóче и Ясько не хоцѣў ёгó весьцй. Жидъ просіў ёгó, просіў и кáже: Яську! хоць, пойдзéмъ до корчмы́, я тобѣ дамъ квáрту вóдки. Ясько каже: Дзе я тамъ пойду! Не хóчу йсьци и не поѣду; еще копъ дзе разбóйники забйли. — Жидъ сталъ просйць ёгó и Ясько пошóў зъ нимъ до корчмы́, вы́піў вóдку и повéзъ жидá до мѣста. Жидъ купіў скла ў мѣсци и ены́ ѣхали уже до дóму. Дорóга йшлá чрезъ лѣсъ. Жидъ глянýў на перóдъ и кáже: Яську! што гэто такóе? А тамъ стóяло кíлька сты́ндеры (пні) и Ясько сказáў: Чýешь, гэто мýси разбóйники. Аей, аей, што тэразъ бýдзе? Ены́ насъ забью́ць! Жидъ кáже: Яську! я ўлéзу подъ скло, а ты ѣдзь. — Улезъ жидъ подъ скло и сѣдзиць, а Ясько ўзя́ў кія и кáже тáкекъ розбойникъ: Што ты везешь? — И зноў отговóрує: Не бéце минé, я везу скло. Позней пóняў кія, екъ дасць по склѣ разъ, други! А жидъ ўсе кричиць: Дзинь, дзинь! — не бы то скло пэнкае. Узя́ў Ясько коня́ и ѣдуць домóй, а жидъ каже: Яську! а што, розбойникъ уже не зáдзи? — Э, кéды мы ихъ уже проѣхáли, сказáў Ясько. Ѣдуць ены́ дáлей, áжно кóле дорóги пне стоя́ць и жидъ пытáеце: Яську! Што гэто такое? А Ясько кáже: Я тобѣ казáў: Не ѣздымо, а то бѣдá ещé бýдзе, а што ты не вѣрыў, тожъ гэто воўкé; ены насъ уже не пýсцяць живы́хъ. А жидъ каже: Ну, Яську, чи у цибѣ верóўка естъ? А дзесць естъ кусóкъ, то на што тобѣ нё? — Чуешъ, привяжи мене подъ возомъ и я буду брехаць, бо воўкé, ты самъ вѣдаешь, боя́це собáки. Привязáў ёнъ жида, а самъ екъ стаў ганя́ць кóни, то ажъ гукъ по лѣси пойшóў, а жидъ усё, екъ „гимъ гаў“, такъ „гимъ гаў!“ Одъѣхаў Ясько одъ лѣса, розвязáў жида и кáже: Копъ цибѣ, жидъ, хворóба ўзялá, за цибѣ я дзйсяй чйсто праполóхаўсе. Приѣхали ены́ до селá; жидъ ўзяў ў корчмѣ вóдки, даў трóха и Яськови и кáже: Уй, якіе кéпскіе розбóйники мáло кіемъ не забили мине! Зъ гэтыхъ поръ іонъ нигды не ѣздіў ў нóче“.[1])

Як уже з сего показуєть ся, спільних точок між сим говором білоруським і бачванським є дуже багато. Колиж би ми втягнули для порівнаня ще й иньші білоруські говори, тодї та схожість вийшла б іще сильнїйша. Та се не належить до моєї працї, тому й на сім зупиняю ся.

[1]) Сборникъ отдѣленія русскаго языка и словесности имп. Академіи Наукъ. Т. 46. Ст. XIV—XV. (Образцы бѣлорусскаго нарѣчія разныхъ мѣстностей доставленные П. Авенаріусомъ.)

Оттак перейшов я ріжні звістки про Бачванських Русинів, висловляючи й свої погляди на їх диялект. Як видно, то до 1898 р. не уважав ніхто Бачванських Русинів Словаками. Аби порішити одначе питанє про їх национальність, треба знати, які погляди в тій справі мають самі Бачванці. Повисше мали ми вже нагоду переконати ся в части про те із двох друкованих листів до „Зорі“ і д. Павлика. Тепер подам я недруковані ще ніде листи Бачванських Русинів до Товариства „Просьвіти“ і до мене.

В архіві „Просьвіти“ переховуєть ся 10 листів із Бачки, але з них тільки два заслугує опублікованя в цілости. В них пробиваєть ся велика радість з тої причини, що Галичани не забувають про Бачванців і відзивають ся до них деколи. Се додає їм відваги і надії на ліпшу будучність і довіря до власних сил. Дуже гарний лист д. Югика (що живе тепер у Сримі), а незвичайно інтересний його погляд на північних Угро-русинів. Листи сї звучать:

I. „Поздравляю васъ любезно, всихъ членовъ Просвѣти совокупно съ вами и всихъ галицкихъ Русиновъ. Благодаримъ вамъ сердечно за вашо дари и красни кнѣжочки, што ви намъ каждаго часу посилате и желаемъ вамъ доброго здравя, жеби сте радосно дочекали день Воскресенія Господня: то вамъ желаемъ.

„То вамъ пишемъ, же у Панчове нѣтъ Русиновъ, лемъ у тихъ мѣсточкохъ, где емъ вамъ уже обявилъ. Керестуръ, [з] 4731 жителями, 703 домни нумери и то сами Русини у нашомъ селѣ, ми себѣ сами росказуеме и у насъ народъ не бѣдуетъ, бо у насъ земля благородна, а люде робучи вредни[1]). Ту пановъ нѣтъ, лемъ двоме паноцове, цїякъ[2]), двоме учителье, а други двоме учителье суть такожъ земледѣлци. А ми вшитки єднаки; котори охотни до роботи, той мае вшиткого, што му потребно. У нас ся роди пшенѣца добра, жито, овесъ, ячмень, кукурица, конопи, просо, репчень, а вшитко красне. А од сусиднихъ народовъ и од пановъ не маемо жадной хиби, ани ниякого преслидованя. Ми жиемо у слози[3]) з ними; они приходятъ до нас во гости, а ми до них. Ту су люде добри вшитки и намъ сусидни миста сутъ: 1) Кула, там жію Мадяри, Шваби и Раци.[4]) 2) Червенка, сами Шваби. 3) Вепровачъ, Мадяри и Шваби. 4) Филипова, Шваби. 5) Лалить, **Словаци** и Раци. 6) Торжа, Шваби. То вшитки ся з нами сходя, кажди день. Ту

[1]) Пильні, працьовиті.
[2]) Дякъ.
[3]) Згоді.
[4]) Серби.

нѣтъ такой народности, што би другу давила. У комитатѣ може кажди бути, кто мае учености, даякого званія. Мадярски язикъ дипломатски. Маеме равноправностъ. Лемъ то правда, же платиме велики податки. Єстъ у насъ, што плати 500 золоти на годъ порцію[1]), а инше вшитко добре.

Одъ насъ троме хлопи Русини з Б. К[еrестура] пошли початком мѣсяца марта 1882 года до Іерусалима: Мудри Теодоръ, Георгій Югасъ, Сантанъ Михаилъ. То е нове у насъ. Дай имъ, Боже, щасливу дорогу.

Куцура тишъ велике село, але тамъ сутъ и Мадяри и Швабн. Русиновъ лемъ половица. Войта маю Русина. Вола ся Михнякъ Дюра Михалъ. Вербасъ Стари — тамъ лемъ мало Русиновъ. Варадинъ (Neusatz) — и ту не много. Дюрдьово — тамъ єстъ 86 домово нумери, 720 ланци землѣ маютъ, але тамъ єстъ много Серби.

За Дунайомъ єстъ: Въ Шиду, Беркасовъ, Бачинци, Миклошевци, Петровци[2]). И кажди маю свойого попа и церкву.

Обявляю вамъ и то, же Дунай таки мали булъ того року у фебруару и марцу, же на поеднихъ мѣстохъ пешо люде преходѣли и то до теперъ нѣгда не було. А теперъ уже вода растетъ и дамши можу ходитѣ. С тимъ оставамъ у Керестуре вамъ понѣжни и благожелателни пріятель Іоанъ Виславски. Дьоровъ[3]). 14. 3. 1882.“

II. „Славному Товариству Просвѣти у Львовѣ.

На моей адреси прислани книжочки одержалъ емъ, то естъ за два мѣсяци, май и червень текущаго року и посльа адреси доручилъ кождому, котори радосно ѣхъ приняли. И ти други книжочки, котори даромъ прислани болше разъ, то я кождого року роздѣлилъ школярямъ на еґзаментъ, бо у членох Просвѣта находится кождого числа поодна книжочка и скоро уже во кождомъ рускомъ доми находится Просвѣта. Я ихъ даровалъ и другимъ, котори и не спадаютъ д Товариства, котримъ якую потребовало, бо не кожда книжочка за простихъ людей важна н. пр. Роскази про небо и землю, Про сили природи — не естъ за кождого, дакотори любятъ святиню, а дакотори Історію Народну или Історію Єсте-

---

[1]) Порція — податок; се слово уживаєть ся і в північних комітатах Угорської Руси.

[2]) Як із того видно, селяне вміють добре відріжнювати Русинів від Словаків і їх сїл не зачислюють до своїх.

[3]) Се той самий, що писав і повисший лист до ред. „Зорі“. Власне довідую ся в сїй хвилї, що він умер сього місяця (март).

ственную, а дакотори книжочки забавни; то межи Просвѣту находятся розлични книжочки, та я уже знаю, кому яку треба дати.

Дуже вамъ сердечно дяку[ю] за книжочки, котри ви за насъ даромъ прислали. Най на васъ не забувае всевишній Господь николи так, якъ що ви за насъ не забуваете. Ви одни на свѣтѣ даете радостъ до нашихъ серцяхъ. Не даете намъ такъ тяшки рани до серца, якъ намъ даютъ наши Угорски Русини. Гдесъ тамъ сподъ гор Карпатскихъ находится одна Газета на мадярскомъ язику для рускаго народу. Чи она естъ мила для Русина? Нѣ, така стоитъ передъ нами, якби вовкъ стоялъ перед овцю. Перви разъ малъ емъ щастя проч[ит]ати 15 червня газету [Kelet], у которей було надруковано: ez a nép, a melyik anyira szereti a magyarságot és annyira szeretne megmagyarosodni; ez a nép jobb sorsra és több figyelemre benne erdemes — то естъ: сей народъ, котори на тилко любитъ мадярщину и на тилко любилбися помадярити, сей народъ лѣпшей и болшей благодарности малби бути достойни. Olszavszky Lajos. — Лѣпше булоби ся такому пану не мишати мадярскою газетою межи руски народъ. Коли онъ знае газети писати, то онъ познае и уставъ граждански мадярской државы: праворавность (sajat-szabatság). Лѣпше було би ему руску ґазету писати и не умеръ би полъ дня скорше, як мае умрети и зосталби рускимъ патріотомъ.

Я завсегда думалъ, що въ Угорщини пол миліона Русинохъ, а теперъ знаю, же нѣтъ Русинохъ лишъ въ Бач-Бодроцкомъ и во Сремскомъ комитату.[1]) И ми дуже любимо нашу землю и припознаемо, що естъ земля мадяровъ и ми ей граждани, припознаемо нашего Милостивого Короля Францъ Іосифа I и ми завсегда готови добри и зли часи подѣлити зъ мадярами, лишъ свою народностъ будеме хоронити по нашихъ свободнихъ правахъ. Хотяй насъ въ Куцурі не вси жителѣ руски, лишъ два части, але зо всимъ руске село; маемо Русина нотаруша — руского священика синъ, Лусканци Берталанъ — и теперъ прошлихъ дняхъ юнія 24 булъ наимено[ва]ни от солґабирова (штулрихтера) потновтарушъ также руски синъ (унтернотаръ); у нашимъ округу маемо подсолґабирова (унтерштулрихтеръ) также руски синъ съ Коцура, еще молоди, 26 лѣтни, на которого маеме болшу надѣю, Шоошъ Гавриілъ; всихъ рускихъ панохъ маемо, еще воздухъ руски надъ нами и самъ Господь Богъ Русинъ, наши дѣти кажутъ. (Дальше згадує про жнива і членські справи). 25. 6. 1890. Іоанъ Югикъ".

---

[1]) Подкарпатски Русини уже скоро вси помадярени. — *Прим. автора листу.*

Иньші листи не цікаві для нас, тому я подам тільки, про що в них говорить ся:

III. 6. 4. 1884. Подяка читальні в Коцурі за даровані книжки.

IV. 22. 10. 1888. Письмо з Куцури від Івана Югика. Повідомляє, що з'єднав нових членів Просьвіті і просить написати йому, чи не міг би зі Львовом навязати торговельних зносин, бо він торгує яйцями і маслом.

V. 20. 1. 1889. Від тогож. Повідомлене про вспис нових членів і виступлене деяких давнійших.

VI. (Без дати). Від тогож. Повідомлене про членів, надто про пенсіонованого урядника, Русина, Гавр. Ґвождяка, що оснував фонд на вивінування бідних дївчат.

VII. 19. 9. 1889. Від тогож. Справи членів.

VIII. 1889. Від тогож. Справи членів.

IX. 30. 9. 1890. Від тогож. Справи членів.

X. 15. 11. 1890. Від тогож. Справи членів.

Дальші листи, писані до мене, походять від двох богословів, одного учителя і одного селянина. Вони написані на мою просьбу, до якої дали причину рецензиї проф. Пастрнека та Соболевского. Прочитавши їх, я подав із них зміст усім чотиром моїм знайомим і просив висловити свої погляди в тій справі. Вони зробили те; і хоч може не одно не витримає в них критики, то всеж вони будуть мати вартість як вираз поглядів Бачванцїв у справі приналежности їх до нашої нациї. Подаю їх у повній основі:

I. „Чи правда що Бачвано-Срѣмски Русины Словаки? Не е важнѣйшой рѣчи, хоть котрого народа, якъ самъ отвѣтъ на вопросъ якой онъ національности. Я думаю, що то и не тяжкое дѣло постановити за якій народъ, котрой онъ національности приписати ся имѣетъ. Не такъ се дѣло стоитъ съ нами, Бачвано срѣмскими Русинами. Хотя мы сами себе считаеме Русинами, и не е жадного человѣка, котрый бы иньшакимъ считалъ себе якъ Русиномъ, однако намъ учени люде не хотятъ признати право называти себе Русинами, но они называютъ насъ Словаками. По чему? По тому, що наша малоруска мова змѣшана дуже съ словацкою мовою и подобаетъ больше на словацку якъ на руску. То ихъ единый аргументъ, на котрый основувати можутъ свои доказы, больше дармо будутъ шукати, бо ихъ не годни найти.

. . . .

Чи правда, що Бачвано-Срѣмски Русины Словаки и нѣтъ Русины? Отвѣчаю певно нѣтъ! Хто хочетъ о томъ пересвѣдчити ся, най познакомится съ исторіею нашего Бачвано-Срѣмскаго народа.

Хоть не е о томъ општирной исторіи, но то е певно що они приселили ся изъ повночной Угорщини, изъ комитатах Zemplèn и Saros. Рокъ переселенія не е точно опредѣленій, по вообще мнѣніе е, що то стало ся передъ якихъ 150 роковъ, отже при концѣ першой половинѣ XVIII. столѣтія. Только певно знаеме. Въ Земплинскомъ и Шарошскомъ комитатахъ и теперъ суть таки само Русины, и съ такою мовою якъ въ Бачцѣ и въ Срѣмѣ. Сіи Русины змѣшани суть съ Словаками. Словаки говорятъ чистою словацкою мовою, а Русины такою, якъ то п. Гнатюкъ указалъ въ брошурѣ: „Руські оселї в Бачцї" т. е. мѣшаною руско-словацкою мовою. — Якъ же то можна, вопрошаю, що одна часть словацкаго народа въ одномъ селѣ говоритъ чисто по словацки — друга же часть того самого народа (бо консеквентно и они Словаки), въ томъ самомъ селѣ говоритъ рускою мовою мѣшанною съ словацкою? Єсли они одинъ народъ словацкій, тодѣ повини мати и одну мову словацку, або если одна часть якого села измѣшать свою чисту словацку мову съ рускою — тодѣ повина такъ само и друга часть народа того самого села.

Фактумъ е то, що такихъ селъ — где Словаки змѣшани съ Русинами — въ повночной Угорщинѣ е дуже много. Якъ же то стало ся? То иньшакъ пояснити не можно якъ такъ, що въ часѣ поселеня Русиновъ въ повночну Угорщину — одна часть Русиновъ поселила ся межи Словаками, котры уже тамъ жили, а зачѣмъ Русинъ лехко можетъ навчити ся словацкой мови, совсѣмъ натурально сталося, що Русины въ тыхъ краяхъ черезъ сообращенье, торговлю и т. д. мало по малу все больше и больше мѣшали въ свою мову слова и формы словацки и изъ того произошла мова не словацка но „словенска".

За доказъ того довожу нашихъ Срѣмскихъ Русиновъ. Они поселили ся тамъ изъ Бачки, где Русины не суть дуже мѣшаны съ Сербами и Хорватами и такъ они свою мову, с котру прійшли тутъ изъ повночной Угорщины не мѣняютъ. Но Срѣмски Русины мѣшаны суть съ Сербами и Хорватами и въ слѣдствіе того они въ свою руску мову уже дуже много примѣшали Сербски слова и формы. Єсли такъ стало ся съ Срѣмскими Русинами лишъ черезъ нѣсколько десятокъ роковъ, дуже легко могло стати ся то само съ Русинами повночной Угорщинѣ.

Русины въ комитатахъ Земплинъ и Шарошъ называютъ себе „словяками", они говорятъ „по словенски". Они знаютъ, що ихъ мова уже не чиста руска, прото частѣйше называютъ себе „Словяками" якъ Русинами. Не кажутъ, що они Словаки, бо они

дуже ясно разлучають Словаковъ отъ Русиновъ (Словяковъ) и про то всѣ кажуть, що они той самой народности якъ прочи Русины на повночной Угорщини.

Не можно певно знати чи сiе ихъ назвиско: „Словякъ“ и въ давнѣйшихъ часахъ уживало ся (употребляло ся) въедно съ рускимъ. Я гадаю, що лишъ изъ новѣйшихъ часахъ походитъ. И се не тяжко доказати. Наши Бачвано-Срѣмски Русины изъ комитетахъ Землинъ и Шарошъ — где по при „Русинъ“ употребляютъ и „Словякъ“ „словенски“ — приселили ся. Если бы се назвыско: „Словякъ“ „словенски“ давне було, тодѣ бы его и нашъ народъ въ Бачцѣ и Срѣмѣ употреблялъ. Но нашъ народъ и не знаетъ за такое имя — отже лишъ изъ новiйшихъ часахъ походитъ имя: „Словякъ“ „словенски“.

Но вопросимъ ся отъ самого народа Бачвано-Срѣмского, якой нацiональности? Не е жадного человѣка межи нами (кромѣ „интелиґентныхъ“ ренеґатовъ), котрый бы на сей вопросъ иньшакъ отвѣчалъ, якъ то що онъ „Руснакъ“ (больше употребляетъ ся) або „Русинъ“ (менѣй употребляетъ ся), говоритъ „по руски“, нацiональности е „руской“. Они знають, що ихъ дѣды прiйшли съ „горницы“ (такъ называютъ нашо Русины повночну Угорщину), они знають, що тамъ е еще больше „Руснацохъ“ и що они едной нацiональности съ ними. — Я гадаю, що лѣпшого арґумента уже и желати не можно.

Нашо Русины знаютъ Словаковъ, бо и тутъ въ Бачцѣ суть словацки села, а такъ само знаютъ насъ Словаки и едни отъ другихъ рожнятъ ся по типу, мовы, облеченю, и звычайохъ. Русинъ по типу такъ легко можетъ спознати Словака, якъ въ Галицiи н. пр. жида. Въ мовѣ рожнятъ ся майже въ каждомъ словѣ. Словакъ и Русинъ порозумѣютъ ся якосъ, конечно каждый Славянинъ съ другимъ славяниномъ порозумѣетъ ся, но то тяжко многоразъ только по смыслѣ. Я уже иншихъ славянскихъ языковъ знаю, но коли читаю яку ґазетку або книжку словацку — я то дуже тяжко, або ничъ не розумлю изъ того, що читаю. Суть у насъ прости люде, котри уже по 8, 10 роковъ читаютъ словацки газетки, а они еще и теперъ не знаютъ говорити по словацки и много того не розумѣютъ. Єсли правда, що наша мова словацка и що мы Словаки, тогда вопрошаю, по чому мы не годны порозумѣти тоту нашу мову, чому намъ такъ тяжко учити ся той мовы?

Въ облеченю также рожнятъ ся. Правда, що руске облеченье подобне словацкомъ, но въ многомъ оно не такое, якъ у Словаковъ. Руска „бунда“ е широкое довгое облеченье изъ кожи овчей

безъ рукавохъ. Словаки того не маютъ, они маютъ довги кожухъ изъ овчей кожи съ рукавами, а рускій „кожухъ“ е короткій.

Звычаи народни словацки не спознаю добрѣ, но минѣ казали, що свадьба у Словаковъ совсѣмъ иньшакъ отправляетъ ся, якъ у Русиновъ. Напротивъ за многи звычаи народни знаю, котры отвѣтствуютъ народнымъ звычаямъ рускимъ на повночной Угорщини, н. пр. колядки на Рождество, поливаня на Воскресеніе [(„Велька ноцъ“) вторый и третій день: вторый день мужчины жены, третій день женщины мужъ], писанки и т. д.

Также и въ стравахъ не рожнятъ ся Бачвано-Срѣмски Русины отъ Русиновъ полночной Угорщины н. пр. „бобальки“ (на Рождество), „пироги“, „сирецъ“, „галушки“, „замешка“ (изъ тенґеричной муки приготовлена), „циберей“, „геровци“ и т. д.

Що Бачвано-Срѣмски Русины суть вправдѣ Русинами, доказуетъ исторія. Я въ ніякой исторіи не читавъ, щобы Словаки послѣ временъ св. Кирила и Методія були обряда восточного, но они все були западного, або въ новійшихъ часахъ реформаты (Лютераны, Кальвины). Такъ то и нынѣ. Напротивъ Угорски Русины все були всѣ восточного обряда, а въ XVII столѣтіи пріяли унію.

Въ нашемъ народѣ е самоспознанье руской національности, но то не можно приписувати тому, що они восточного обряда съ старославянскою мовою. Они знаютъ, що и Серби и Хорвати того самого обряда и прото они не называютъ себе Русинами по вѣры, но по національности. Я спознаю нѣсколько семейства руски, котры лишили унію и стали ся православными (якъ Сербы), но прото они не называютъ себе Сербами но Русинами.

Нашъ народъ желаетъ просвѣты, любитъ читати, родичи радуютъ ся, если ихъ дѣти знаютъ читати и писати по руски. Народъ собѣ книжки и новинки желалъ, а не зналъ откуда ихъ взяти. Рускихъ книжокъ и новинокъ до передъ двома роками въ Угорщинѣ не было, Галиція далеко (прото многи куповали книжки отъ „Просвѣты“ и Ставропигійского института), и такъ народъ бувъ принужденій глядати собѣ книжокъ въ другой мовѣ, котру могъ порозумѣти. И такъ стало ся, що народъ рускій читалъ новинки и книжки сербски, хорвацки и словацки, но сеси книжки не могъ каждый розумѣти. Много разъ имъ видѣвъ, що одинъ „поучени“ читавъ яку новинку сербску або словацку, но люде го не розумѣли добрѣ, и онъ по тому своими словами разяснялъ имъ, що пишутъ новинки. Замѣчаю, що такихъ книжокъ и новинокъ не було за много. Такъ було передъ появленьемъ рускихъ новинокъ въ Угорщинѣ. Якъ появила ся перша руска новинка для народа въ Ун-

гварѣ дѣло заразъ иньшакъ обернуло ся. На першій воззывъ редакціи запренумеровало ся изъ Бачки больше якъ 60 людей, и еще по тому черезъ одинъ мѣсяцъ число пренумерантовъ изъ Бачки надвысивало число пренумерантовъ Русиновъ изъ полночной Угорщини.

Нынѣ е еще больше претплатниковъ „Недѣлѣ". На книгопечатню „Науки" дуже много жертвы изъ Бачки послано.

Ивъ того факта, що можно вывести? То, що Рускій народъ въ Бачцѣ и Срѣмѣ имѣетъ свою національну самосвѣдомость, то значитъ, що имъ тота мова лѣпше понятна, якъ словацка, хорвацка и сербска. Теперъ уже дуже мало можно найти у насъ словацкихъ або сербскихъ книжокъ. Въ моемъ селѣ въ „читальнѣ" находитъ ся по при „Недѣлѣ" и „Науки" еще и одна словацка газетка, но тоту уже никто и не беретъ въ руки.

Конечно прошу тыхъ, котрымъ еще и теперъ тота справа невѣроятною видитъ ся, що пріѣхали сами освѣдчити ся о справедливости моихъ доказовъ. Правда, що мы найдальша часть руского племени и то е причиною, що мы уже такъ много утратили отъ руского означеня, но то еще не пошло такъ далеко, що бы насъ не можно було спознати якъ Русиновъ.

Если бы и можно було доказати справедливость мнѣнія др. Пастрнека и Соболевского о Бачвано-Срѣмскихъ Русинахъ, тодѣ бы се мнѣніе основувало ся едино на нашой мовѣ, а всйо ино недоставало бы ему. Но и тодѣ не було бы правдиве ихъ мнѣніе, що мы Словаки, но должны бы були дати намъ якое другое новое имя, до нынѣ не знакомо въ Славянскомъ свѣтѣ; но то чей нихто не будетъ доказывати, що мы маленька часть славянского племени самостойный народъ. Доказы, що мы послѣдня часть малоруского племени е доста, только до теперъ они еще не собрани, но не минетъ много часу и они будутъ собрани. Якъ надрукуютъ ся матеріали собрани п. Гнатюкомъ въ Бачцѣ, будетъ сеса справа еще яснѣйша.

Въ Бачъ-Керестурѣ 13/VII 1899.

Юрій Биндасъ, богословъ еп. Крижевацкой".

II. „У Загребу 4. VIII 1899. Вп. Паньe! Пише ми мой колега Биндасъ, же булъ у Галиціѣ и у Львову и же на вашу брошуру о бачванскихъ Русинохъ гварелъ и твердзелъ др. Пастрнекъ, же ми Словаци. Зато мамъ часцъ за шицкихъ богословохъ бачванскихъ послацъ протестъ на тоту твердню. Ми и цали народъ, котри вони назвали Словаками, вше ше чувствовали Русинами, а нѣґда Словаками. Но то може буцъ теоретичне доказиванье, алье да е

правда, тому ше процива готово цали животъ и кажди крочай бачванского Русина. Такъ може доказовацъ едино, хто тотъ народъ нье позна и нье булъ меджи нѣмъ. Правда естъ вецей ствари, котра на народъ свой упливъ маю и однародзую го, алье вонъ до теразъ ище слава Богу у главнимъ зачувалъ свой русински карактеръ, гочъ е якъ мала оаза у силней смѣси народностихъ (Мадярохъ, Швабохъ, Сербохъ, Словакохъ и т. д.). Па и нье чешко доказацъ, же ми нье Словаци, алье Русини:

1. Народъ нашь одъ кеди ше ту присельелъ, вше ше волалъ Русиномъ (Руснакомъ) и нѣгда би и найзаднѣ и найбѣдньейши мужикъ на питанье цо ши? нье одвѣтовалъ: я Словакъ, но пове кажди: я Руснакъ (Русинъ) — знакъ, да ше вше чувствовали Руснаками одъ своихъ старихъ (прадѣдохъ), котри пришли предъ 150 р. зосъ горе и котрихъ тримаю за своихъ братохъ.

2. Правда язикъ (діялектъ русинскаго горнього язика) маю свой розлични од горнѣхъ Русинохъ и одъ Галичанохъ, но да е идентични (исти) зосъ словацкимъ, то зо шицкимъ крива твердня. У близини бачв. Русинохъ наоколо жію Словаци и за чудо, якъ же ше нье стопелъ нашь діялектъ зосъ словацкимъ? И чи можу мацъ 2 льебо 3 валали истей народности розлични язикъ константно а у такей су близини (1/2 годзини). Па Русинъ гвари Словакови: Ти Словакъ, гочъ го и розуми. И правда, же му е сличнии, алье льемъ тельо, якъ и другому Славяну по язику н. пр. Сербови. Серба и Словака еднакъ розуми, па нѣхто нье пове, же Русинъ Сербъ якъ и за Серба нье пове, же е Словакъ и обратно (за Слов. да е Сербъ). Узрокъ тому нье може буцъ у вѣри, бо Словакохъ естъ и у другихъ крайохъ и нье волаю ихъ Словаками зато, же су протестанти, алье же ше сами такъ одъ старини волаю. Такъ и Русинъ ше нье вола Русиномъ зато, да ше разликуе одъ Словака само по вѣри, а иньшакъ да су истей народносци (Словаки), алье ше такъ вола и самъ и одъ другихъ, бо ше чувствуе братомъ Русинохъ зосъ горе. Па и то: Позна еденъ другого, розумя ше, а ипакъ нье знаю гуторицъ еденъ язикомъ другого: — да имъ исти язикъ, то би нье була у такей близини такъ длуго така разлика, алье би ше стопели у еденъ язикъ поготово при такей комуникаціѣ, дзе ше еденъ зосъ другимъ кажди дзень сходзи. И чудно и тото: Русинъ розуми добре Словака, алье себе нье бере його слова: (його діялектомъ ше служи у шали, за: Witz), ма вельо цудзи слова, мадярски, нѣмецки, а словацки нье, а у сличнихъ (подобнихъ) словохъ ма исти корень, алье нье исти наставакъ. (Я нье знамъ и самъ словацки).

3. Народъ русински правда заосталъ, но у новше време ше почалъ дзвигацъ и будзицъ и кедъ го нье задави мадярски (бо ужь и школи державни мадярски), подзвигнье ше фришко, бо е бистри — почалъ читацъ новинки. У початку сербски, яки досталъ и русински кнѣжочки, а у заднье време и словацки, но мало, вельо вецей русински, а одъ словацкихъ заднѣ 3—5 роки „Крестанъ", но нье розуми го, льемъ хто длужей чита, а русински готово кажде слово розуми, гоч е горнѣ діялектъ (Наука, Листокъ, Недѣля, Посланикъ, Просвѣта, Мисийно кнѣжочки). Правда естъ тому вельо узроки, хтори запречую його интелектуални розвитокъ: прессія одъ Мадярохъ, бо у школохъ дзеци муша учицъ мадярски, а нье розумя и с тимъ имъ ше таленти тупя. А доказъ, же народъ ма вельки интелектуальни способносци то, якъ напредуе у матеріялней култури практично и раціонално ґаздуе и роби у шицкимъ. И да ма добру и патріотичну интеліґенцію, булъ би дальей. Окремъ учительохъ и попохъ ньема нѣяку интеліґенцію. Ньема вождохъ. Да народъ ма и чувствуе ше русински и то доказъ, же го такъ шицки волаю и по ношнѣ у шматохъ и по обичайохъ. Шмати му дзегодъ естъ Русина розлични особенно одъ Словаковихъ шматохъ. И гочъ страцелъ ужь вельо зосъ своей правей старей ношнѣ, бо и ту (у тей ствари) доминира ужь и мадярска а помало и нѣмецка ношня (обльеченье) то ше ипакъ одъ шицкихъ розлучуе и позна ше доразъ на перши взглядъ: то руски легинь, льебо дзивка (особито суквѣ, а у леґиня ґачи широки, котри ужь виходьа зосъ моди и превладали надраґи) а стари ше познаю по кожуху и длугихъ власохъ. И цо старши людзе, то маю вецей консервативизма у себе и указую крашши и чистейши карактеръ и типъ (typus) русински: чистейша и краша бешеда презъ мадярскихъ словохъ, вецей народни фрази и пословици и т. д. А „typ" во опще ше розликуе Словака одъ Руснака. Правда нье розликуе ше якъ монголски типъ одъ славянского, алье на тельо, да чловекъ, котри видзелъ Руснака и Словака нье заменѣ ихъ. Сродни су дакле у бешеди, якъ зосъ другима славянами такъ и зъ нѣма, алье нье маю исти язикъ, анѣ исту шмату, анѣ исту віру, анѣ нье исти обичаи, зато и нье може буцъ Русинъ Словакомъ, алье су одъ Словакохъ иньшака и друга народносцъ: Русини (Руснаци) су якъ ше сами волаю и вше ше волали, а такъ ихъ и шицки други волаю па и сами Словаци имъ гваря: Руснакъ.

И бизовно скорей ше нашь бѣдни народъ страци медзи Мадярами и нье станье го, якъ постанье Словакъ, гочъ блѣско коло нього (Лалить Пивница и др.) Словаци, бо Мадяре робя такъ, же каждого патріотичного Русина муши заболѣцъ шерцо, кедъ подума на бу-

дущносць свойого народа; алье якъ ма мало интелiгенцiѣ и одъ тей векша часць ше сце волац Мадярами и народъ такъ учи, но озда ше обраци разъ то и пребудзи ше народъ. А на концу то тверд-дзицъ за нашь дiялектъ, яки е теразъ, же е словацки, консеквентно же ми Словаци, то презъ фундаменту за того, котри позна языкъ и народъ еденъ и други, бо тому контрадикцiя у каждей ствари ше находзи, котра спада на карактеръ едней индивидуальносци и народносци. А скорей то було ище меньей можно, кедъ булъ чистейши языкъ и блѣжши горньому, а да булъ исти, осталъ би у сушедскихъ валалохъ и ньешка исти и ньe розликовалъ би ше такъ барзъ. — Тельо примце, поштовани панье, одомнье и одъ страни моихъ колеґохъ унiятскихъ богословохъ зосъ бачванскихъ Русинохъ, котри, кедъ Богъ да, буду будзицъ, якъ зверша свойо студiи, свой любими русински народъ зосъ глѣбокого сна: котри народъ въ едно з нами шпивалъ и будзе кажди, котригодъ ше ньe помадяри, вше шпивацъ зосъ щирого и веселого русинского шерца: „Я Русинъ билъ, есмъ и буду, я родилъ ся Русиномъ“.

„Опросцце ми, же сомъ тельо вельо написалъ: интенцiя ми була добра, да бранѣмъ свой народъ i його мено, котре наслѣдилъ одъ своихъ прадѣдохъ. Може буцъ естъ и инконсеквенцiи и нелоґично повязани думи, алье и ньe чудо, бо ньемамъ часу: colloquia ту предомну и то у наглосци и фришко написане: думи озда увидзице па кедъ су вамъ хасновити, ви ихъ льепше зложце и konштруирайце зъ нѣхъ арґументъ на противникохъ. Ньe знамъ, чи ище порозумице мойо писмо и нашь дiялектъ? Примце поздравъ братски, искрени (и) прiятельски и сердечни одъ:

Димитрiя Надьа, богослова II. г. у Загребу“.

III. Д. Микола Ґубаш, учитель i дяк у Коцурi, вiдповiв на моє питанє так:

„Мое мнѣнiе также то есть, що нашъ народъ во Бачки русскiй есть, бо такъ онъ себе самъ русскимъ именомъ всегда звалъ и до днесь себе за такого держить, бо такъ его и другiи народы зовутъ: Мадяры „Orosz“, Нѣмци „Ruthén“, Словаки и Серби „Русъ“, а такъ бачванскiи якъ и тренчанскiи, нѣтра[н]скiи и други Словаки русскимъ его называютъ и жаденъ его за Словака не держитъ.

„..Мадярскiи писатели раньше або позднѣйше описуютъ Бачку и о ей народностяхъ пишуть, а о Русинахъ завше въ окремыхъ статяхъ пишутъ и нѣколи Русина со Словакомъ не помѣшаютъ, окремнымъ русскимъ именомъ его называютъ.

„Наше нарѣчіе Словакъ не держитъ своимъ, оно маєть бути найроднѣйше „Цотакамъ“ и Лемкамъ; правда же оно и словацкому языку сродне есть. А чи другіи русскіи нарѣчія не суть сродніи словацкому и ческому языку?

„Народъ нашъ во Бачки читаетъ и пишетъ кириловскими буквами[1]). Пѣсеньки радо спиваетъ слѣдуючи: „Прошу красно преславную столицу“, „Дай же Боже добрый часъ“, „Широкое болотище вода залялa“, „Во недѣлю рано козака поймали“ и другіи. Изданія Качковскаго товариства, Недѣлю, Науку, Просвѣщеніе и другіи изданія Купчанковы радо читаетъ. Будимъ-Пештянска „Недѣля“ во Коцурѣ до 50 предплатниковъ маетъ, и такъ и ужгородска „Наука“. Фонетику не любитъ и не читаетъ ѣ.[2])

„Которому языку есть бачванско-русске нарѣчіе найсроднѣйше, то най опредѣлятъ языкознанци. Я только то знаю, що нашъ народъ якъ една капля воды во мори, между Мадярами, Нѣмцами, Сербами и Словаками живетъ уже 150 р. и охранилъ свою народность и свое русское имя и кедь Богъ дасть и на далей русскимъ позостане.

„Маю еще то замѣтити, що: каждый народъ маетъ право то пожадати, обы го другіи народы такимъ именомъ звали, якимъ онъ себе самъ зоветь. Серби и Хорваты больше діалектовъ маю[ть], но письменный языкъ у обоихъ одинъ есть, только та розниця постоитъ между ними, что Хорвати латинскими, а Серби кириловскими буквами пишутъ, но и такъ Сербъ зостане Сербомъ, а Хорватъ Хорватомъ и жаденъ изъ нихъ не хочетъ свое имя напустити. Такъ то и нашъ бачванскій народъ не припознаетъ другое имя своимъ, только русское и спѣваетъ:

---

[1]) Треба розуміти звичайну нашу скоропись; кирилицею пишуть лише духовні книги, яких там є значне число. В Коцурі є один такий „специялїст“, що цїлу зиму нїчого не робить, лише переписує замовлені книжки дуже красним письмом, за незвичайно дешеву цїну. Між тими книжками подибують ся звичайні церковні книжки (євангелия, апостоли і ин.) і всякі збірки духовних пісень, страстий Христових (апокрифічних) і т. д. Замітне се, що мова в одних рукописах церковна, лише з невеличкою домішкою місцевого говору, в иньших зовсїм місцева. Я маю надію дістати в недовгім часї один із сих рукописів і дещо з нього опублікувати.

[2]) Д. М. Ґубаш помиляєть ся, кажучи, що Бачв. Русини не люблять „фонетики“. На скілько я зауважав, то вони читають часто сербські ґазети, книжки, учать ся в школах по сербськи (у Сримі), а назорейська секта навіть свої богослуженя відправляє із сербських книжок — очевидно задля браку иньших, більше зрозумілих. Чи робили б вони се, коли б не любили „фонетики“, яка у Сербів здавна приняла ся?

Я Русинъ былъ, есмъ и буду,
Я родилъ ся Русиномъ;
Честный мой родъ не забуду,
Останусь его сыномъ
Дай Боже!“

Во Куцурѣ, дня 1/13 октоврія 1899“.

IV. „Вд. Добродію! Я вашо писмо досталъ и разумелъ сомъ о ствари, цо ві мніе пітаце о бачванскіхъ Русинохъ. И я на то барсъ твердимъ и припознамъ, же ми прави Руснаци, як и ві у Галицийи, котри жийеце. Як Вам познато, же ми ту у Бачкі льемъ єдна частъ одорвати отъ нашихъ прадидохъ, котри ту насельели и вони ше ту твардо тримали до днесъ Руснацами; але же ихъ ту мало було, так вони помали и помали у слову бешеду премеиьели, же ми дньешка нье так бешедуеме, як тоті нашо браца, хтори остали на својимъ темелю. И то йе правда, бо ми ту таки, я[к] кедь од дзецохъ мац и отецъ умре, льебо як пчоли, кед останю пресъ матки. Алье и пак ми ше тримаме твардо, же ми льемъ Руснаци, бо ми нашей вири грекокафтолической, котори нашо прадѣдове приям отъ Кирила и Мефтодия, а Словаци, вони зо шицкимъ од насъ одликую и у набожинству и у понашаню і у своєі вири: вони ше волаю євангелисти, реформати и т. д. Ми льемъ у тимъ заостaлі отъ наших братохъ Руснацохъ, же ми нье маме ту у нашей Бачки свойо ґімназии, свойо велкі науки, с тимъ наша и бешеда ше одликуіе од васъ. Алье и пак поедино най ше єдного жителя пита дахто у Бач-Керестуре, же цо вон, на кажди начин отвитуе вше, же йе Руснак. Жаль намъ, же ви насъ як своихъ братохъ нье припознаце, же ми Руснаци, алье я вше повемъ, же я Русинъ булъ и руска кров во мнѣ совѣщаетъ, алье нье льем во мнѣ, алье вшиткихъ Бачванскихъ Русинох в Керестуре и Коцуре, бо ми иншак материнскі язик нье знаме виповесцъ или виговорицъ, лемъ руски, бо за то, же наша мацъ каждого родзеного Рускиня була.

„И ту я вашо желаніе докончуемъ и я якъ єден нье учени человик, кед дацо у ствари нье написано, як треба, модлѣмъ поправицъ стваръ.

„С ти[м] заключуємъ и поздравлямъ Васъ якъ своихъ братохъ Русинохъ, нье забувайце на насъ, же ми Русини.

Керестуръ, 1899. Papp Gyurdesz János“.

Із усього наведеного доси виходить:

Усї письменники, що згадували коли небудь про Бачваньских Русинів, уважали і називали їх тільки Русинами, а не инакше;

иньші погляди висловили перші доперва проф. Пастрнек і Соболевский, а опісля за ними ще дехто иньший.

Самі Русини називали і уважали себе завсїди Русинами і зачисляли себе до руської народности. За таких уважали їх також найблизші сусїди: Мадяри, Серби, Нїмцї, Словаки і Жиди.

У Бачванських Русинів переховала ся до нинї традиция про їх руське походженє (диви між иньшим: Руські оселї в Бачцї, ст. 5—6) і вона передаєть ся дальше від поколїня до поколїня.

Численні рукописи, які ходять між Бачванцями з рук до рук, і записані переважно церковно-славянською мовою, а менше власним диялектом, вказують на руську лїтературну традицию, а не на словацьку. Словацького рукописа нема між ними нї одного; сьогож не було би, коли б Русини походили від Словаків.[1])

У школї і церкві послугують ся Бачванцї тільки руськими книжками, а не словацькими; книжки, ґазети читають також руські — і то не тільки з північної Угорщини та з Відня, але і з Гали-

---

[1]) Я дістав кілька рукописів із Бачки і Сриму; дещо з них опублїкував уже др. І. Франко (пор. Памятки укр. руської мови і лїтератури, т. II ст. 239—241, 74—98, 191—196, 211—218), дещо надіюсь і я опублїкувати. Крім того наводжу отут відривок із промови старости на свадьбинах у Керестурі; він характеристичний не лише задля мови, що подобає в дечому на церковну, але й задля того, що власне така мова заховала ся в о б р я д а х, а ті — як звісно — найбільше консервативні і пайдовше заховують у собі старинні останки. Думаю, що він послужить також доказом руського походженя Бачв. кольонїстів. Таких бесїд я маю кілька і вони в свойому часї будуть опублїковані враз із цїлим описом весїля. Бесїда ся виглядає так:

Тéраз зачíна старóста бешéду: „Так чуйе̨ме іш чітатéлей, іс пíсма сйатáго: Во пéрві день Бог сотвóріл світ, а фтóрі тверд, трéті день Бог разлýчіл вóду од зéмлы і повéлыл зéмлы прозйабáті ўсйáку трáву і наслажденíйе. Во четверті день Бог сóздал слóнце, лýну і другíйа світíла небéснайа. Во пійаті день рíбі і птіці. Во шéсті день ўсйа рóді четвероно́жніх і ползйáшчіх животніх. На послыíдок сотвóріл Бог человíка по обрáзу і по подобíйу свойе̨́му. Он ізобрáзіл йе̨́му кíло от пéрсті і бдýнул во тóйе̨ словеснýйу і бессмéртнуйу дýшу, котóрі óбрас божествéнníйа свойéйа мýдрості і блáгості велелыíпійа запечáтлыіл. Пéрві челóвік назівал сйа Адам і перваго человíка сотвóріл Бог рай на востóку і постáвіл йе̨́го управітéлем рáйа і покóріл йе̨́му Бог ўсйа звíрі і птіці рáйскійа. І по бóжйе̨му повелыíнійу нáрек ўсім імена́. І відыл Бох, йако не возмóжно йедінóму человíку на зéмлы жíті. Бох ўсемогýшчі напýстіл на Адáма глубóкі сон і зйаўші йе̨дíно рéбро от плóті кóсті йе̨́го і сотвóріл йе̨́му жéну. Йе̨́гда Адам пробудíўші сйа от сна свойе̨́го і відыл жéну свóйу Йе̨́ву і глагóлал йе̨й: Вім, йако кост от кóсті мойе̨́йа. І ýбо од днес йе̨́сі жéна мóйа! Імійáше Адам радóсті вéлійа“ і т. д.

чини; читають вправді і сербські ґазети та словацькі, але не уважають їх своїми.

Звичаї їх, хоч потратили багато із давнього посеред нових і цілком иньших обставин, показують все таки на спільність із Русинами. Те саме тикаєть ся і їх словесности. Правда, в останній видний вплив словацький, але се не може рішати про їх народність, бо так само сильно проявляєть ся у словесности вплив сербський і мадярський, про що кождий зможе переконати ся, коли я оголошу зібрані материяли в Бачці.

Слідів історичної або літературної традициї словацької нема у Бачванських Русинів ніяких; коли б вони походили від Словаків, то якісь сліди того мусіли б були заховати ся.

На підставі віри я не зачислював Бачванців до Русинів, а коли б був схотів те робити, то був би зачислив до них також Хорватів, які враз із Русинами належать до одної епархії і мають спільне священство. Та се був би абсурд, якого не допустив би ся ніхто, хто був коли у Бачці і знає хоч трохи тамошні відносини.

Одно, що найбільше промовляє за причисленєм Бачванців до Словаків, се мова, справді сильно пословачена, хоч через те іще не словацька; на ній оперли теж свої висновки проф. Пастрнек і Соболєвский, хоч належить завважати, що їх досліди опирали ся виключно на фонольоґії, а всї иньші прояви мови, що не давали права називати Бачв. кольоністів Словаками, були поминені. Та сама мова, без огляду на иньші річи, що лише всї вкупі становлять характеристику национальности, не може бути ще рішучим чинником при відповіди на питаня, якої хто национальности. Ми знаємо, що Ірляндці утратили здавна свою мову і говорять — з малими виїмками по анґлійськи. А проте вони не тілько не зачисляють себе до Анґлійців, але зістають ся їх найбільшими ворогами. Так само Жиди: вони у якій країні живуть, прибирають собі мову краєвої людности — хоч часто послугують ся при тім ще другою мовою, т. з. жарґоном, якого одначе не можна уважати характеристичним рисом їх национальности. Жиди говорять проте по російськи, українськи, польськи, сербськи, чеськи, румунськи, мадярськи, німецьки, французьки і т. д. а проте ніхто не причисляє їх в науці до тої нациї, якої мовою вони говорять. І з того показуєть ся власне, що крім мови мусить бути ще щось иньше, по чім належить пізнавати национальну відрубність народа.

Не меньше важна річ тут для нас і те, що Бачванські Русини осїли в Бачці під назвою Русинів (згадка Котмана) і під такою назвою завсїгди фіґурували перед властями. Коли б вони

були хоч трохи подібні до Словаків, то з ними певно було б стало ся те, що з північно-західними Угро-Русинами, яких у статистиці зачислювано раз до Словаків, то знов до Русинів, відповідно до того, як місцевим властям було треба. Такий факт одначе про Бачванських Русинів зовсім не звістний.

Таким чином думка проф. Пастрнека і Соболевского, що зачислили Бачванських Русинів до Словаків, не має ніякої підстави і ми й на далї мусимо їх уважати Русинами, а не Словаками. Иньша річ, чи вони під натиском обставин не винародовлять ся зовсїм, але се покаже будучність і про неї тепер нема що говорити.

II.

Із питанем про національність Бачванських Русинів звязане також питане про національність Русинів західних комітатів, із яких перші походять. І тут погляди ріжних письменників та учених поділені: одні зачисляють жителїв Земплина, Шароша і т. д. до Русинів, другі до Словаків. Обі сторони мають за собою прихильників і противників, обі підпирають свої висновки всякими арґументами. Супроти того нам не лишаєть ся нїчого иньшого, як придивити ся близше тим спорам, увійти в їх причини і винайти, по чиїм боцї правда. Коли одначе в попередньому роздїлї було легко се вчинити задля малого числа лїтератури предмета, то тут справа далеко труднїйша, бо має велику лїтературу. Переходити її вповнї і виказувати в нїй усякі суперечности, неточности і иньше — не можливо, бо тодї треба б писати не статю, але цїлу книгу; вказати одначе на найважнїйше, що в нїй є, уважаю і потрібною річею і на часї тим більше, що хибні погляди в тій справі розширяють ся що раз дальше.

Застановім ся поперед усего над територією заселеною Русинами — виелїмінувавши неспірний обшир — і над її границями.

Границї спірної териториї подавали ріжні письменники: Шафарик[1]), Чернїґ[2]), Бідерман[3]), Головацький[4]), Шембера[5]), Заклинський[6]),

[1]) Slov. Národopis, 1849.

[2]) Opus cit. і мапа.

[3]) Die ungarischen Ruthenen, ihr Wohngebiet, ihr Erwerb und ihre Geschichte. Innsbruck. I, 1862; II. 1867.

[4]) Нар. Пѣсни Галицкой и Угор. Руси, передмова і мапа.

[5]) Časopis N. Muz. 1876.

[6]) Ґеоґрафія Руси (видана „Просьвітою“).

Величко[1]), Брох[2]) і иньші. Розуміеть ся, що відповідно до своїх поглядів одні розширювали територію Словаків, другі Русинів; тих самих людий одні зачислювали до словацької, другі до руської народности, при тім поводили ся тут раз фільольоґічними, другий раз конфесийними причинами. Доси одначе не зібрав ніхто разом усїх прикмет, характеристичних для одної і другої сусїдної нациї і не протягнув на їх підставі докладної границї між Словаками і Русинами. І не скоро, здаеть ся, буде се зроблене, бо на те треба не тільки багато коштів, багато часу, але й багато працї, якої не потрафить виконати один чоловік, хіба наукова експедиция зложена з учених обох інтересованих сторін — а на те не заносить ся зовсїм у найблизшій будучности.

Бажаючи роз'яснити справу руськости нинїшних жителїв Земплина, Шароша, Спіша і ин., мусимо вперед знати, чи були там Русини й давнїйше, чи може вони зайшли там недавно, або винародовили в свою користь Словаків.

Що до першого, то ріжні звістки вказують на се, що Русини Шароша і Спіша не нинїшні. Бідерман вказуе[3]), що вони мали вже в XVII в. свої парохії в тих комітатах в отсих місцевостях: Репаш, Ольшавиця, Ториска, Порач, Завадка, Словінка, Годермарк, Остурна, Липник, Сулин — на Спішу; Пустополе, Баерів, Ґромош, Ястреб, Київ, Ренчишів, Миклошевцї, Орос-Пеклїн, Шом, Ганїховцї, Ґеральт, Градиско, Решів, Лївів, Луків, Ґерляхів, Грабске, Снопків, Чірч, Орлів, Леґнава, Старина, Уяк, Малий Липник, Матисова, Кружльова, Шамброн — у Шароши. Крім того 4 місцевости, в яких були тодїж руські парохії, мусїв він пропустити, не можучи їх відчитати в документї. Про розширене Русинів у комітатах: Абауй, Торна, Земплин, Боршод, Уґоча, Саболч, Бігар і про їх давне поселене тамже, подае також звістки Бідерман[4]) і вичисляе навіть поодинокі місцевости та наводить дати з документів, у яких згадуеть ся про них.

Також із иньших звісток знаемо, що на спірній териториї були давнїйше Русини. Той сам Бідерман згадуе приміром про едикт Марії Тереси, виданий в користь руського духовенства, який був

[1]) Мапа України-Руси, видана „Просьвітою" і поясненя до неї в календарі „Просьвіти".

[2]) Studien von der slov. kleinrussischen Sprachgrenze im östlichen Ungarn. Христіянія, 1897 і мапка нарисована там.

[3]) op. cit. II, 69.

[4]) Тамже, II, 70—71.

не на руку Мадярам і якого вони довго не хотїли опублїковувати, а хоч вкінци зробили се під примусом, то не рівночасно у всїх околицях[1]). Так само вичисляючи оселї Мацедо-Волохів між Русинами, наводить ті місцевости руські, в яких нинї по поглядам декого живуть Словаки[2]). Подаючи знов звістку про подорож російського царя Александра I, згадує не тільки про Русинів із околиць Бардийова, які говорять таким самим пословаченим диялектом, як Бачванцї, але й про Русинів села Ґарадни в Абаую, які нинї зовсїм уже винародовлені[3]). Про бардиївських Русинів згадує між иньшим також др. Янота[4]). Звісток про ширшу територию руську взагалї, можна б назбирати досить споре число, та я обмежу ся вказівками

---

[1]) „Die Theresianische Bestätigung des Immunitätsprivilegiums der ruth. Geistlichkeit war so wenig nach dem Sinne der magyarischen Munizipalbehörden, dass ihre Publikation, obschon sie bereits im Jahre 1741 von der ungar. Hofkanzlei expedirt worden war, im Beregher Komitate im J. 1743, im Szábolcser 1744, im Unghar 1745, im Sathmárer 1754, im Borsoder, im Abaujvárer und Haiduken-Distrikte 1756, in der Marmaros 1761, im Sároser Komitate gar erst im Jahre 1763, also nach Ablauf von zweiundzwanzig Jahren erfolgte!" Dr. H. I. Bidermann, Russische Umtriebe in Ungarn. Innsbruck, 1867. Ст. 46—47.

[2]) „Die vornehmsten Sitze der s. g. Macedo-Walachen im Ruthenengebiete waren: Die Weinhandelsplätze im Tokaier Gebirge (Tokai, Sáros-Patak, Tolcsva etc.), dann Unghvár und Nagy-Kapos im Ungher, Eperies und Bartfeld im Sároser, Munkács im Beregher Komitate und die Kronmärkte der Marmaros". Тамже, ст. 52—53.

[3]) „Kaiser Alexander kam am 20. Mai 1821 Abends nach Bartfeld, wo ihn die Bürgermiliz empfing. Er hatte das Mittagmahl auf dem Hedry'schen Schlosse zu Raszlavicza (in Mitte der Ruthen en) eingenommen und der Gemahlin des Schlossbesitzers beim Abschiede einen kostbaren Brillantring überreichen lassen. Am folgenden Tage besuchte er unter grossem Andrange der umwohnenden Ruthenen das Bartfelder Bad. Seine Spenden an die Ruthenengemeinden, die er passirte, sind begreiflicherweise nicht allesammt ziffernmässig zu erheben; aber dass sie bedeutend waren, kann aus dem namhaften Geschenke von 100 Dukaten geschlossen werden, welches er der bei seiner Durchreise eben im Aufbau begriffenen ruthenischen Kirche zu Garadna im Abaujvárer Komitate zuwendete. (Aufzeichungen verschiedener Zeitgenossen). Тамже, 54—55.

[4]) „Na szczególniejszą uwagę zasługują okoliczni Rusini, mianowicie owi z pod Makowicy, a to ze względu na niektóre starodawne zwyczaje, jakie się dotąd między nimi zachowują". Historyczno-topograficzna wiadomość o wodach lekarskich Bardyjowskich. Skreślił ks. E. Janota. Краків, 1858, ст. 23.

на Бідермана, де їх зібрано досить[1]), на Філевіча[2]), в якого приведено кілька цікавих виписок та на проф. Грушевського[3]). Число їх зрештою можна б побільшити кождої хвилї.

Иньші письменники висловляють одначе відмінні погляди. Шафарик пр. зачисляє жителїв Земплина, Шароша, Спіша[4]) до Словаків. Якіж причини могли його спонукати, тай багатьох иньших до подібного висновку? Виключно релїґійне непорозуміне. Переважна часть письменників виходила із того становища, що всї Русини мусять бути греко-католики, не всї одначе греко-католики мають бути Русини. Вони зачисляли проте греко-католиків мункачівської епархії до Русинів, а греко-католиків пряшівської епархії — з малими виїмками — до Словаків. Тимчасом Русини на Угорщинї належать іще до иньших вір. Так примірои греко-католиків в Берегу було (по шематизмі) 1896 р. 90.268, в Мармароши 132.783. Тимчасом мадярський уряд начислив іще в 1890 р. при народнїй переписи в Берегу 94.650, а в Мармароши 147.474 Русинів. Надвишка отже Русинів над греко-католиками у тих двох комітатах виносила 19.073 — хоч протягом шести лїт вона повинна була зрости і хоч загально беручи, мадярський уряд не скорий і не потрібує збільшувати числа Русинів добровільно. Значить отже, що до Русинів належать також римо-католики і протестанти, хоч їх нїхто

[1]) D. ung. Ruthenen, I, 6—9, 14—15 і на ріжних місцях тої самої книжки.

[2]) „Що руська територия на Угорщинї була давнїйше більша, про те маємо сьвідоцтво у М. Бейли в його „Compendium Hungariae geographicum“. Про Саболчський замок (на Тисї повисше Токая) каже він: parem cum reliquis arcibus interitum habuit, adeo quidem, ut paene memoria et urbis et arcis interierit. Rutheni eam inhabitant, homines iniquissimi (ст. 301). Подібно і в Сатмар. стол. (ст. 293). Про Уґочу говорить: Inquilini regiunculae Hungari sunt, Russis Slavisque mixti; (ст. 305). Про Абауй-Торну: Coloni Hungari sunt.... mixti tamen Slavis Russisque; (ст. 230). При мармороськім Hoszszu-Mező (по румунськи Кімполюнґ) вказує і на руську назву: russicum nomen Dluhe Pole; (ст. 310). На випиране руського елємента з долин у гори вказує також: Incolae, qua ineunt montium ordines... Slaui sunt, in planitie autem... Hungari; (ст. 225). Про Абауй каже: Coloni prouinciae, qua expanditur planities Hungari contigere... in montibus vero Slaui partim, partim Russi, quis Ruthenos, Rusnaken germanico idiomate vocant, degunt; (ст. 218). И. Филевичъ Исторія древней Руси. I, ст. 203.

[3]) Пор. Історния України-Руси, т. I ст. 126 і 130 - 136 та т. III ст. 97—110, де зібрані дуже докладно звістки про руську територию в найдавнїйших часах, про границї руської кольонїзациї і її давність, про їх постепенне звужуване, про топоґрафічні і хороґрафічні назви і ин.

[4]) op cit.

зі статистиків не брав до тепер у рахубу. З другого боку належить признати, що й між Словаками є греко-католики, але їх число — хоч може не дуже вірне — виказують навіть шематизми руських епархій. Хто хоче проте подати вірне число Русинів в Угорщині, не може опирати ся на самім обряді людности, але мусить при тім оглядати ся ще на багато иньших обставин.

Бідерман, що був дуже добре обзнайомлений з угорськими Русинами і що користував ся при своїй праці численними рукописами, неприступними иньшим ученим, подав у приближеню таке число Русинів не-греко-католиків: В Унґу — 10.000, в Земплині — 20.000, в Шароши — 40.000, на Спішу — 4–5.000 римо-католиків; число протестантів Русинів подав у приближеню на 20.000. З того припадало коло 10.000 на Шарош, коло 7.000 на Земплин і коло 1.000 на Спіш. Протестанти Русини в Земплинськім комітаті належать — по його думці — переважно до Сотаків[1]). Супроти того такі звістки, як Срезневського[2]), А. Шембери[3]), А. Петрова[4]), Фр. Пастрнка[5]) і иньших належить уважати за безпідставні.

[1]) op cit. I, 100.

[2]) „Ѣдучи по южнымъ отлогостямъ Карпатскаго хребта съ запада на востокъ, путешественникъ встрѣчается съ людьми русскими въ окрестностяхъ Бардѣёва и Ужьгорода или, какъ мы привыкли называть, Бартфельда и Унгвара. Русины по вѣрѣ живутъ и западнѣе, въ столицахъ Гömörской, Спишской, Шаришской, Земненской; но это — Русины по вѣрѣ, люди руской вѣры, по языку и народности они — Словаки и Мадьяры: всѣ уніяты и православные называются въ Венгріи Русинами, если только они не Волохи и не Сербы“. І дальше: „Преимущественно русскими назвать можно столицы Мармарошскую, Бережскую, Угочьскую, Унгварскую, Шаришскую и половину Земненской“. — И. Срезневскій, Русь Угорская. Отрывокъ изъ опыта географіи русскаго языка. (Вѣстникъ имп. р. геогр. Общ. 1852. IV, кн. 1). Ст. 6—7. — Подібний вислов Срезневського подибуємо вже 1843 р. в його рецензії на Шафариків „Slovanský Národopis“. (Пор. Живая Старина, 1891, кн. 4, де та рец. передрукована з Жур. Мін. н. пр. 1843). Він каже, що Шафарик „на Востокѣ выключилъ изъ числа Словаковъ — Уніятовъ Пряшовской Епархіи (въ столицахъ Спишской, Шаришской и Землинской), между тѣмъ какъ они почти всѣ только по вѣрѣ называются Русинами, а по нарѣчію принадлежатъ къ Словакамъ“. (Ст. 185). Через те число Словаків зменшило ся, а Русинів збільшило ся на 200.000. — Тимчасом, як ми бачили, Шафарик і так перехопив ся за багато, зачисляючи й Русинів до Словаків.

[3]) Časopis Mus. Kr. Českého, 1876: Mnoho li jest Čechů, Moravanů a Slováků a kde obývají? ст. 665.

[4]) Журналъ Мин. Нар. Просв., 1892: „Замѣтки по угорской Руси“.

[5]) Národopisný Sborník, III: „Z nejvých. nářečí uherskoslovenských“, ст. 64.

Відповідно до того, які хто мав погляди про територию, заселену Русинами і про їх релїґію, подавав також число Русинів. Через те ті цифри не сходять ся майже в нїкого з авторів і такі ріжнородні, що опирати ся на них абсолютно не можна.

Іван Чаплович начислив у першій четвертинї XIX в. 625.300 греко-католиків, а між ними 358.913 Русинів і 152.692 зрусчених Словаків, т. є. Русинів, що живуть у полудневих кінцях Землина, Шароша, Спіша, Ґемера, Торни і Абауя, та говорять якимсь словацько-руським (шариським) диялектом[1]). Те саме число повторив за ним також Чернїґ у своїй моноґрафії в 1857 р. без уваги на те, що за тілько лїт воно мусіло зрости[2]).

По обчисленям Фейнеша[3]) число Русинів в 1840 р. виносило 442.903, а власне: Землин 90.250; Мармарош 84.396; Шарош 66.690; Береґ 65.069; Унґ 58.901; Спіш 25.435; Уґоча 18.560; Абауй 15.121; Боршод 5.200; Сатмар 4.364; Ґемер 4.315; Саболч 3.101; Торна 1.500.

В „Časop. Ceského Museum" з 1843 р. надрукована невеличка статя J. F. H. (Головацького) п. н. „O halické a uherské Rusi" В нїй начислив Головацький по датам із того самого року (1840) от кілько Русинів:

Назва столиці	Число населеня	Русинів	По вірі	
			Греко-католиків	Римо-католиків
Мараморош	167.409	100.000	143.539	10.800
Береґ	104.746	64.000	70.096	8.000
Унґ	108.946	63.000	64.646	21.000
Сатмар	251.378	14.500	92.378	38.000
Уґоча	52.247	23.000	33.227	4.000
Землин	234.045	85.000	103.945	112.000
Шарош	112.500	62.000	66.800	15.000
Разом	1.031.271	411.500	574.631	208.800

1) Gemälde von Ungarn, 1829.

2) Коло 1818 р. начислювано в Угорщинї громад, чисто- або переважно руських у: Береґу 103; в Шароши 155; в Землинї 149; в Унґу 89; в Марамороши 88; в Уґочи 45; у Спішу 14; в Сатмарі 10; в Саболчи 9; в Бігарі, Торнї і Бачцї по 2 і в Славонїї 1. (Бідерман, I, ст. 5).

3) Fényes, Statistik von Ungarn, Pest, 1843, I т. ст. 56

„Крім того — пише дальше Головацький — живе на Спішу, в Ґемері, Торнї, Абаую, Боршодї, Бігарі і Саболчі більш 500.000 греко-католиків, а між ними коло 60.060 Русинів; решту становлять або Волохи або Мадяри. В Марамороши, Береґу, Уґочі, Унґу і Шароши мають Русини перевагу над иньшими нациями; в Земплинї їх меньша половина, в останнїх столицях лиш незначне число“...

Як видно, і Фейнеш і Головацький, оперуючи тими самими цифрами, прийшли до зовсїм иньших висновків. Те саме повторяєть ся й дальше аж до нинї, через що й трудно дійти тут до якогось ладу.

Народня перепись із року 1851 подала число Русинів на 321.598, а з року 1857 на 423.713[1]). Бідерман одначе подає, що в 1857 р. мусїло їх бути коло 450,000, а в часї писаня його книжки (1862) мусїли збільшити ся до числа 500.000[2]). Рівночасно зауважує[3]), що Русинів Земпл. комітату (округи: Гомонна, Стропків, Воронів і Велико-Михайлівський (Nagy-Mihaly)) тільки тому зменшують, що там багато з них (тодї коло 30.000) належить до римокатоликів і протестантів.

Петерман[4]) начислив Русинів у 1678 р. на 460 900; Головацький[5]) начислює їх у тім самім роцї на 476.560; урядова перепись переведена в 1880 р. начислила Русинів 342.381; Брахелї[6]) начислює їх в 1881 р. 460.000. Урядова перепись з р. 1890 подає число Русинів 430.282, по моїм обчисленям[7]) число Русинів виносило тодї коло 537.962.

Зауважу тут іще, що самі угорські Русини (Лучкай у своїй граматицї, Терлецький в брош. „Угорская Русь“, Дулишкович в „Ист. чертахъ угро-русскихъ“ і иньші) не подавали нїколи числа Русинів понизше пів мілїона, а Орлай[8]) в 1826 р. дійшов був аж до цифри 800.000, що очевидно мусїла розминати ся з правдою.

---

[1]) Tafeln zur Statistik d. öster. Monarchie. III т. 1 зош. Віденъ, 1861, ст. 52—54.
[2]) Op. cit. I, ст. 4.
[3]) Ibid. ст. 3.
[4]) Geogr. Mittheilungen, 24 B. 1878.
[5]) Народ. пѣсни Гал. и Угор. Руси, III, 6, 2.
[6]) Statistische Skizze der oest. ung. Monarchie.
[7]) Hungarico-ruthenica (відб. із „Записок“) ст. 6—7.
[8]) Труды общ. исторіи и древн. Росс. ч. III, ст. 221 у статї „О юго-западной Руси“.

Щож властиво дає причину до такої плутанини у статистиці Угорських Русинів? Власне те, що кождий инакше дивить ся на територию заселену Русинами (одні зачисляють Земплин, Шарош, Спіш, Торну, Абауй до руської або русько-словацької території, другі до самої словацької), на віру Русинів (одні кажуть, що Русини тілько греко-католики, другі, що між ними є й римо католики та протестанти), на мову, тай відповідно до того обчислює їх сторонничо. Бідерман[1]) каже про те так:

„В багатьох околицях зачислюєть ся часто Мадярів до Русинів тільки тому, що вони греко католики, з другого боку поминаєть ся багато Русинів тому, що вони римо-католики або протестанти. Та подвійна помилка закрала ся також до переписи людности, переведеної 1851 року“.

Дехто покликуєть ся на Шемберу[2]), як на авторитет у справі знаня числа і розповсюдненя Словаків і Русинів. Тимчасом у статї „Mnoho li jest Čechů, Moravanů a Slováku a kde obyvají“ (ČČM. 1876) він каже виразно, яким чином прийшов до дат наведених там: „Co se týče jazyka, počítal jsem v místech smíšených, v nichž se mluví dvojím jazykem, na př. slovensky a uhersky, polovici obyvatelů za slovenskou a polovici za uherskou, aneb dle případu dvě třetiny za slovenské a jednu třetinu za uherskou; v místech pak, v nichž se mluví jazykem trojím, na př. slovensky, německy a uhersky, položil jsem dvě čtvrtiny za slovenské, jednu čtvrtinu za německou a jednou za uherskou a p.“ (Ст. 394). Вправдї для контролї висилав він ті свої числа ріжним людям для справдженя, але все докладне не могло з того нїщо вийти. Не дивниця проте, коли він начислив на Угорщинї 80.000 Поляків (число — якого мабуть там Поляки нїколи не мали), а Русинів зменшив о 150.000, бо, як каже, „zjistilo se, že vyznavači náboženstvi řeckokatolického, vobec zvaní Rusňaci, v Gemeru, ve Spiši, v Šaryši, též ve stolici Turňanské, Novoabauské a Zemenské, kteří posud byli pokládáni za Rusy, jsou ryzí Slováci“. (Ст. 395).

Як Шембера був односторонним, можна пізнати з отсього: У Відни начислив він тодї 147.090 Чехів. Подаючи те число, зауважав одначе: „Вправдї й четвертина, або третина з тих Чехів не осьвідомлена национально, а богато між ними таких, що навіть випирають ся свойого походженя — але все не перестали вони че-

[1]) Op. cit. I, ст. 2.

[2]) Між иньшими також проф. Пастрнек. Пор. його статю: Z nejvýchodnějších nářečí uherskoslovenských. Národ. Sbor. III, ст. 64.

рез те бути Чехами і не можна їх зачислювати до Німців“ (ст. 397). — З Русинами очевидно иньша річ у нього, бо йому треба було збільшити число Словаків!

Розуміеть ся, що бачванські оселї, Керестур і Коцуру зачислив він також між Словаків, хоч місцевий духовник, Кутлїк, обізнаний з тамошними обставинами, не зробив того.

Таким способом зникли Русини Пряшівської епархії у Шембери з лиця землї; кождий, що прочитае повисші його слова, переконаеть ся, на скілько він був правий у такім поступованю. Зауважу тут лише, що диялектольоґічні його замітки про руську мову наведені на ст. 669 зовсїм недокладні, а наведене там ним оповідане з Орябини не дуже народне, що можна пізнати при порівнаню хочби моїх записок із того села з його оповіданем.

При виясненю спору про національність західних Русинів не меньше важно теж знати, хто з обох сумежних народів підлягав впливови другого і денаціоналїзував ся в його користь. Із фактів, які я в часї свойого побуту сконстатував на місци, і зі згадок ріжних письменників, виходить, що завсїди словачили ся Русини, а не навпаки. Бідерман, подаючи коротку характеристику таких пословачених Русинів, каже між иньшим от що[1]: „Пословачені Русини становлять перехід до Словаків. Се мішанина тутешнїх і зайшлих Славян, а в місцях, де вони межують із Мадярами, втягнули і від тих дещо в себе. У всякім разї руський елемент переважае в них“. До пословачених Русинів зачисляе він тих, що живуть у Земплинї, Шароши, Абаую і Спішу. Зауважуе одначе, що їх можна уважати так само за пословачених, як і за спольонїзованих[2]) що по части мае рацию. Про словачене Русинів і про перетягуване їх на римо-католицьку віру згадуе теж[3]). Головацький помітив також денаціоналїзацию Русинів у користь Словаків і говорить про неї у передмові до пісень, виданих ним у Москві[4]).

---

[1]) Op. cit. I, ст. 91—96.

[2]) Die „slovakischen“ Ruthenen Ungarns könnten mit demselben oder vielleicht mit noch grösserem Rechte als „polonisirt“ bezeichnet werden. Ich wähle aber ersteren Ausdruck, weil derselbe weniger tendentiös klingt.

[3]) Op. cit. II, ст. 80—82.

[4]) Пѣсни Гал. и Угор. Руси, ст. 743: „Лемко никакъ не выучится по польски; даже служащіе по дворамъ и въ войскѣ и извощики, побывавшіе въ Краковѣ и другихъ городахъ, не могутъ настроить свой языкъ на польскій ладъ, чтобы нельзя было узнать ихъ происхожденія. Лемко не роднится съ Мазуромъ, не перенимаетъ отъ него ничего, ни

Проф. Пастрнек мусїв сконстатувати той факт теж рецензуючи студію О. Броха: „Studien von der slovakisch-kleinrussischen Sprachgrenze“ [1]). Він каже там між иньшим: „Здаєть ся, що то пословачені Русини, які остали вірними своїй церкві, хоч рідну мову заміняли за словацьку. Словаки представляють у тих східноугорських столицях культурнїйший і сильнїйший елемент. Се стверджують також усї звістки і дослїди. Я й звертав на се увагу в свойому місцї (Listy filol. 1898, 154—155). Порів. також слова проф. Броха (Arch. f. sl. Ph. XVII, 323 і Studien, 10), що говорити по словацьки уважаєть ся за щось лїпше та що тим визначують ся особливо виcлужені вояки. А наслїдок такої тихої переміни сей — що історня не згадує нїчого про громадний перехід Словаків на православіє (унїю)“. Та що більше, навіть редакция „Slovenských Pohľad-ів“, що вела обширну полєміку зза тої справи (про неї понизше), мусїла признати словаченє Русинів, при згадцї про ту саму працю д. О. Броха[2]). Проф. Брох говорить про словаченє Русинів у двох своїх працях: у російській[3]) (друкованій первістно по нїмецьки),

платья, ни обычаевъ. Напротивъ того онъ охотно сообщается съ Словаками, легко привыкаетъ къ словацкой рѣчи, любитъ иногда похвастать знаніемъ словацкаго нарѣчія, которое даже считаетъ чѣмъ-то лучшимъ и высшимъ своего родного. Побывавъ на заработкахъ, или въ услуженіи за Бескидомъ, парни и дѣвки легко перенимаютъ словацкую рѣчъ, словацкій нарядъ и часто перемѣняютъ свои имена: Настка, Феня, Парася, на словацкія: Анница, Катица или Марця“.

[1]) Národopisný Sborník, III: Z nejvýchodnějších nářečí uhersko-slovenských. Ст. 65.

[2]) „Studien... sú venované hláskoslovnému a tvaroslovnému rozboru slovenského jazyka v dvoch zemplínskych dedinách, vo Falkušovciach a Dubravke. Slováci títo sú pravoslávnej viery [uniáti], ale, tak sa zdá, že pôvodne boli Rusi a sú poslovenčení. Slov. Pohľady. 1899. Ч. 8. Ст. 96.

[3]) „Угрорусское нарѣчіе села Убли“, ст. 73—74: Мы нерѣдко въ моей работѣ находимъ выраженія, свидѣтельствующія, что народъ ясно различаетъ, то ли или другое „словацкое“. Slováki или Tôûty — это совершенно чужой элементъ для Rúsin'a, Rúsnak'a. Но что вліяніе Словацкаго на сосѣднія угрорусскія нарѣчія сильно, это легко понятно тому, кто посѣтилъ эти мѣстности. Безъ сомнѣнія, Словаки вообще въ культурномъ отношеніи пошли нѣсколько дальше угроруссовъ, при томъ ихъ племя, можетъ быть, подъ вліяніемъ культуры, вообще болѣе энергично. Вслѣдствіе безсознательнаго убѣжденія въ этомъ и появилось у угроруссовъ понятіе, что говорить по словацки или же вмѣшивать словацкія формы и выраженія въ свою рѣчь, есть признакъ утонченности и образованности. По словамъ какъ Репай'я, такъ и священниковъ, особенно склонны говорить по словацки возвращающіеся изъ военной службы. Но

де розібраний диялект села Ублї і в нїмецькій[1]), де розібраний сотацький диялект. Дехто старав ся виказати, що Русини русчили Нїмцїв і Мадярів. Мадярський етнограф, Гунфальві, каже про те так: „Можна думати, що більшість руських осель повстала не скорше як 150—200 лїт назад. Коли Русини взялись за рільництво, заняли вони місця Нїмцїв на Спішу, в Шароши, Уґочі і Мармороши, при чім не малий вплив мала тут релїґійна борба: протестанти змушені покидати свою віру, приймали грецький обряд, бо в ньому мали змогу причащати ся під двома видами. Рівночасно приймали вони і руську мову і таким чином ставалось багато Нїмцїв Русинами. На Спішу і в Шароши третина теперішньої руської териториї належала до Нїмцїв. В Плавници і Берзевицї говорили ще минулого віку цо нїмецьки" [2]).

Бідерман[3]) згадує також про русчене Мадярів та Нїмцїв; але се така неприродна річ, що тяжко в неї повірити. Щож до назв місцевих, які перше були нїмецькі, хоч тепер живуть у них Русини, то се поясняють ся так, що Нїмцї й Мадяри винесли ся з міс-

---

и у простого, работающаго въ селѣ крестьянина замѣчается эта склонность, несмотря на сопротивленіе сельскихъ традицій. Такъ, напр. во время моего пребыванія въ Ублѣ, священникъ сказалъ крестьянамъ, произношеніе которыхъ я сравнивалъ съ собраннымъ отъ г. Репай'я матеріяломъ, чтобы они говорили только по руснацки; это они и выдерживали. Но однажды, окончивая свои занятія, я хотѣлъ услышать сказку; на это мои крестьяне не согласились; для этого, говорили они, надо призвать того-то и того, а онъ сейчасъ въ полѣ, ибо тамъ „ôr'ut' ï šéiut'". Я сейчасъ остановилъ говорящого и спросилъ, что это за слово. „У насъ, баринъ, говоримъ siuût', — но Словаки говорятъ šei-. Его желаніе, очевидно, было показать, что и онъ знаетъ „лучшее", „болѣе приличное" произношеніе.

[1]) Weitere Slov.-Kleinrussische Studien. Ст. 103—104: Kehren wir zum Schluss noch einmal mit ein paar Worten zu dem slovakisirenden Einfluss in Nordostungarn zurück, so ist es erlaubt zu schliessen, dass er nicht erst von heute oder gestern stammt. Es ist schon von anderen darauf aufmerksam gemacht, dass er wahrscheinlich schon längere Zeit hindurch gewirkt hat. Sehr wahrscheinlich hat ein grosser Theil der jetzt „ostslovakisch" Redenden einst ugrorussich gesprochen. Auch ist es nicht unwahrscheinlich, dass eine genaue sprachliche Untersuchung uns sichere Merkmale an die Hand geben dürfte, wie weit über die jetzige ostslovakische Sprachgrenze hinaus der ursprünglich russisch redende Slavenstamm in Ungarn ausgebreitet war".

[2]) И. Филевичъ, Исторія древней Руси. I. Ст. 190. Гунфальві признає одначе, що з числа 63.000 Гайдуків — 10.000 помадярщені Русини.

[3]) Op. cit. I, ст. 11.

цевости, а їх місце заняли Русини. Так було пр. і в Бачці з Куцурою. Сю гадку збиває зрештою сам Бідерман коли говорить про мадяризацию Русинів у Береґу, Землині, Абаую і Саболчі[1]).

Плутанина в поглядах ріжних письменників на територию західних Русинів, їх число і т. ин. відбилась також у поглядах на їх мову. І тут доси нема загальної згоди, яка приняла ся б загально або бодай у більшости учених. Розуміє ся, що тому стоїть на перешкоді у першій мірі недостача відповідних праць про західні руські та словацькі диялекти, хоч і до того початок останніми часами зроблений. Наслідком того заявив проф. Соболевский іще 1892 р., що докладне означене границь поодиноких говорів там неможливе[2]), хоч в дійсности воно не так. Ту саму гадку висловили також мадярські письменники Ланґ і Єкелфалуші[3]), хоч у те, аби говорів словацьких від руських не можна було розріжнити, не можна так дуже вірити. Вправді трудности нераз заходять при тім, але таких, яких не можна би побороти, нема. Найліпшим доказом того, що пр. границі т. зв. „шаришського“ диялекту подають ся досить вірно[4]). Правда, що він не одностайний, що має підговори, подібно як иньші руські диялекти, але навіть границі останніх можна подати, треба б тільки на цілій тій територии перевести відповідні диялектичні студиї.

---

[1]) Ibid. ст. 12.

[2]) „Здѣсь (въ Угріи) малорусское нарѣчіе постепенно сливается съ словацкими говорами и точное опредѣленіе границы едва ли возможно“. Живая Старина, 1892, IV, ст. 3. Очеркъ русской діалектологіи, III.

[3]) „Tieto dva jazyky, najmä tam, kde miešano prichodia, sú v takej blízkej príbuznosti, že dôkladné rozlišovanie sotva môžeme očakávat', a tak stane sa, že to isté obyvatel'stvo, ktoré raz bolo vykázané ako ruské, inokedy ako slovenské prichodí v štatistických výkazoch... Popis školopovinných detí (1870) označil ruskú ako reč materinskú na mnohých takých miestach, kde sčítanie l'udu (1880) našlo slovenskú materinskú reč“. Láng Lajos és Jekelfalussy József: Magyarország népességi statisztikaja, 1884, ст. 142. Цитат взятий із Slov. Pohl, 1895, 8, ст. 502.

[4]) Д. Ф. Пастрнек в статї „Študovanie slovenčiny“ (Slov. Pohl. 1895, ч. 7, ст. 439) пише: „Důkladných odpovědi na mé další otázky dostalo se mi od výborného znalce a nadšeného ctitele šarištiny, vl. p. far. I. Kellu. První otázka má týkala se hranic šarištiny. Z obšírné odpovědi vynímám trest', která zní: Šariština tedy zaujíma temer cely Spiš, celý Šariš, pol Abauj-Torny, a s chatrnou vymienkou celý Zemplin“. Але дальше говорить словами тогож д. Келлю: „Na tomto území není tři obcí, jedna při druhé, kdeby ve výslovnosti, v přízvuku atd. panovala úplná shoda“.

До плутанини в поглядах на мову західних Русинів (так як і в иньших справах) причинили ся головно люди, що робили свої висновки на недокладних інформациях або на підставі неповних материялів, а з иньших причин мали широкий вплив у науці та були навіть авторітети. Досить буде назвати тут Шафарика. В „Істориї Слав. літератур“ ділить він словацьку мову на такі диялекти:

1) Словацький у властивім розуміню в комітатах: Турчанськім, Оравськім, Ліптавськім, Зволенськім, Барськім, Новоградськім, Боршодськім і Ґемерськім.

2) Моравсько-словацький диялект у комітатах: Прешбургськім, Нітрянськім і Тренчанськім.

3) Польсько-словацький диялект у комітатах: Оравськім (в частині), Спішськім, Шаришськім, Абауйварськім і Земплинськім.

4) Русько-словацький диялект у комітатах: Абауйварськім, Земплинськім і Берегськім.

5) Німецько-словацький диялект у деяких північних містах та селах.

6) Мадярсько-словацький та сербсько-словацький диялект у кольоніях, де Словаки мішають ся з тими народами.

У передмові до книжки „Pjsně swětskě Lidu slowenského w Uhrjch“ (1823, ст. VIII—IX) подає він той сам поділ і характеризує так „польсько-словацький“ та „русько словацький“ диялект:

„3. Polsko-slowenské nářečj propletené mnohými polskými slowy a wýrazy, panuje obzwláště w Šařiské, Spišské a Orawské stolicy, a miluje mjsto slowenského **d**, **t**, šeplawé **dz**, **c**; k. př. mjsto iděm, buděm, mluwj idzem, budzem. Misto hrdý, srdce, prst, brzo, řjká s Polákem hardý, serce, palec, bars; **ch** wyslowuje jen jako **h**: hyba (chyba), dyhati (dýchati), hudoba (chudoba). Y nemálo slow má, kterým jinj Slowácy syce rozuměji, jich ale neužjwaji k. p. dráha (cesta), dudek (groš), bul, buli (byl, byli), bauur (hlubina u wodě) dýšť (dešť), doraz (hned), hwozdzjk (klinec), hutoric (mluviti), dzecko (djtě), nikeho (nikoho), sauměnj (swědomj), smotrici (patřiti), molha (mhla), hwizda (hwězda), umarol (umřel), walal (dědina), pulný (plný), žoltý (žlutý), zochabic (nechati) a t. d.

4) Rusko- čili rutensko-slowenské nářečj, promišané ruštinau, jest k slyšenj w bljzkosti ruských osadnjků w Uhřjch aneb tak nazwaných Rutenů, w Abaujwárské, Zemplinské a Berecké stolicy. Znak jeho jsau mnohé twrdé spoluhlásky a široké wokaly k. p. robiti znj téměr jako robätä, puem (půjdem), maic, maiceri (mať, mateři), hoiscina (hostina), sglo, awa (hle). Lidé tohoto nářečj nazý-

wáni býwajj Sotácy, které jméno, jim samým neznámé, půwod swůj wzalo, jak se mnozý domnjwajj, od u nich často opětowaného slowjčka: cwo tak, co tak (wie so)“.

Те саме повтаряє він іще й у „Slov Národopis-ї“ (3 видане, 1849, ст. 99):

„Nářečí uherských Slowákůw jest mluwa lidu horského, písemně newzdělaná, z příčiny, že Slowáci od dawních časůw společně s Čechy a Moravany, až k některým nowým pokusům, jednoho spisowního jazyka, t. českého, užiwali. Není tedy diwu, že nářečí toto we množstwí různořečí se rozdrobilo. Z těchto wytkneme zde zejména jen jedno, ponášejicí se na řeč polskau, we stolici Spišské, Šáryšské, Abaujwárské, Zemnenskè a dílem i Orawské, w němž 1) šeplawé sauhlásky ć, ś, ź nedůsledně užiwané: w lése, kaćmar, ćo, nakośim, kedz, byś, dze; 2) c, dz místo ť, ď: pojdzece, budzece; 3) h místo ch: hyba, dyhac; 4) hrube ł: jabłučko, mładosc, spadła, podału; 5) wkládawe e, o, u, a: serce, žołtý, pułný, barzo a t. d.“

Тимчасом хто побував на тих місцях, про які йде мова, побачить відразу нестійність сих поглядів. Про се можна виробити собі гадку і на підставі отсеї моеї статї. А преціньслова Шафарика найшли відгомон іще в 1900 р.!

Львівський орґан „Towarzystwa ludoznawczego“ „Lud“, став друкувати того року[1]) статю М. Ґумпльовича п. н. „Polacy na Węgrzech. Studyum etnograficzno-statystyczno-historyczne“. Статя нескінчена ще, тож загального осуду про неї не можна видати. З двох місць одначе можна пізнати, що автор тих самих людий, яких — хоч не в цїлости — зачисляють иньші до Русинів, а д. Пастрнек і Соболевский до Словаків — зачисляє до Поляків! Місця ті отсї:

1) Вичисляючи словацькі диялекти, при чім покликуєть ся на М. Бейла[2]), І. Чапловича[3]), Годжу[4]) і Вльчека[5]), заміщує польсько-словацький диялект у столицях: Орава (долїшня), Шарош, Спіш, Земплин, Абауй.

2) Поділяючи польські оселї на Угорщинї на дві ґрупи, зачисляє до столиць „у яких Поляки становлять компактну масу

---

[1]) Порівн. зош. 3, ст. 277--290.

[2]) Mathias Bél: Compendium Hungariae geographicum, 1753 i Hungariae antiquae et novae Prodromus, 1723.

[3]) I. Csaplovics, Gemälde von Ungarn, 1829.

[4]) M. M. Hodža, Der Slovak, Praha, 1848.

[5]) Jaroslav Vlček, Dejiny Literatúry slovenskej. V Turč. Sv. Martine, 1900.

і в части тубильну": Тренчин, Ораву, Ліптаву, Спіш, Шарош, Земплин, Ґемер, Абауй[1]).

Так само Головацький подаючи границї Уг. Русинів, каже: „Русини живуть ще на Спішу, в Абаую, Саболчі, Торнї, Боршодї, Ґемері; але ті Русини говорять в Борш. Саб. Ґем. і в полудневій части Абаую по мадярськи (заховавши лише слав. лїтурґію), а в Земл. Шар. і Спіши і в північній части Абаую по словацьки шаришським диялектом, так що лиш чотири східні столицї і Крайняки задержали який такий малоруський диялект".

От і маємо жерела усеї плутанини, яким конечно треба зробити раз конець. А що правда не по боцї називаних висше письменників, се доказують докладнїйші розслїди мови людности із згаданих комітатів.

Сотацький говор, який так красно опрацював проф. О. Брох[2]), дуже зближений (можна сказати: майже ідентичний) до так званого „шаришського" або й бачвансько-руського говору. А проте д. Брох розібравши його докладно, прийшов до висновку, що його основа руська, а не словацька[3]). Те саме отже належить сказати теж про оба тамті говори, найдальше висунені на захід і найсильнїйше пословачені.

Те саме потверджує й др. Пастрнек, хоч дуже обережно, при розборі диялекту із села Шумяца[4]), який також належить до „шариського" і стоїть дуже близько до бачванського. Він каже про нього так:

„Podle pravoslavného (rozumí se sjednoceného) vyznání, jehož se Šumiac dosud drží, soudili bychom, že obec založili přistěhovalci

---

[1]) Тимчасом уже перепись із 1787 р. начислила тільки 28 місцевостий з польською людністю; із того припадало: на комітат Арву — 24 місцевостий, на Ліптаву — 3, на Торну — 1. Про польські оселї в иньших комітатах, особливо заселених Русинами, не згадано там зовсїм. (Бідерман, II, 82). Від того часу число польських осель зовсїм не збільшало ся.

[2]) „Weitere Slov. Kleinrussische Studien".

[3]) Ibid. Ст. 100: „Die Sprache der Korumlya-Sotaken aus einem ursprünglich ugrorussischen Dialekt unter dem Einfluss des Ostslovakischen enstanden ist". Ст. 101—102: „Nimmt man diese verschiedenen Züge zusammen, so ergiebt sich, dass die ostslovakische Sprachwelle, die über die Dialekte um Korumlya schon eine slovakische Decke gelegt hat, noch weiter über sie hinaus gerollt ist; sie hat in die nächstgelegenen noch rein ugrorussischen Dialekte einzelne Sprachstücke (Lehngut) hineingespüllt, ist aber auch über ihr altes Lautsystem nicht wirkungslos hinübergeglitten".

[4]) Slov. Pohl'ady, 1895, ч. 7, ст. 442 у статї: „Študovanie slovenčiny".

z oněch východních krajů, kde živel rusinský ze slovenským se stýká a oba vzájemnému vlívu podléhají. Avšak v řeči lidové po takovém původě nacházím málo stop. Některe ovšem, tak především krátkou vyslovnost všech hlásek a přízvuk (accent) na předposlední slabice: pa**no**vi, pro**bo**van, doh**va**ret, zaokoł**ku**jem si łuki atd. jak jsem si sám, podle výslovnosti lidí Šumiackých, v Revúci poznamenal a jak též na archu, který jsem nyní obdržel, věrně se připomíná. Dále ukazuje ještě na rusínský původ výslovnost **ja** ve slovech: hovjadzina, pjata, svjatí atd.; genitiv singularis a adjektiv, vyznívající na -oho: takoho peknoho pre tisovskoho; dativ -omu: dobromu. Jiných zbytků z někdejší původní řeči šumiacké prozatím nepozoruji, ale zajisté jich bude více, obzvláště též v ohledu leksikálním. Připomenouti sluší, že koncovka 1. osoby množné zní -me: chowame, mame".

А словацький учений, Заборский[1]) **висловлює ся про „шариський" диялект ось як:** „Vidí sa, że terajšie šarišske nárečie je len slovenčinou mocno napustená ruština, teda útvar nie tak dávny. Vec je v tom, że s obracaním v latinstvo boli pravoslavní Rusi poslovenčení". **Але розуміє ся, що той, кому хоче ся найбільшого розширеня Словаків і звуженя території Русинів, не зважає на ніякі арґументи і зачислить навіть чисто руські диялекти до словацьких. Доказом того най послужать отсї два цитати:** 1) „Svadobné obyčaje[2]) z Brusnice (tiež hraničná obec, za ruskú udavaná, v severnom Zemplíne), podané v tamejšom nárečí, tak ako mi ich jeden starček rozprával".

„Divka ide na jarmok, abo na Hīrku (Hirka — je kláštor na jednom vrchu, kam chodia na pút'), że by tam rozpoznala sja (oboznámila sa). I vel'o raz tam znakomstvo zrobił soz molodym (s mládencom). Teperj molodej zakliče (zavolá) soz sobom prosotarja (pytača), aby s nim išol do domu molodey divky. Tamo vsjo (všetko) už napered znaju, że pridet. Pridut molodej a prosotarj uže tam; molodej kalap nezdojmet (nesníme) i zdravkajut: „Daj, Bože, dobrej večur", ili: „Slava Izusu" (Slava Ježišu = Pochválen bud' P. J. Kr.). — Za tyma dvoma šitky paribci (parobci mládenci) i djivky z valalu (valal = dedina) tam prijdut. Prosotarj začne svoju mondoku (?) od Adama začavše: „Boh sotvoril Adama, postavil ho do raju, — ale Boh vidil (videl), że Adamovi cne sja. Pustil na Adama son i vybral

---

[1]) Jon. Záborský, Let. Mat. X, sv. I, ст. 18.

[2]) Slovenské Pohl'ady, 1900. Ст. 254—255; „Slovenský jazyk, živá starina. Nárečie viaceré zo Zemplina a zo Šariša. Pod. dr. L'udovít Bazovský.

mu rebro i zrobil mu pomočnicu Jevu i povidal Adamovi: tu je kosť od kosti tvojej. Tak i my tu prišli, i tot molodej človek bars sja unuje hledat sobi pomočnicu, či by v tym (v tomto) domi ju nenašol. Ta povičte, vy rodičove, či by ste mali ďaku daty vašu divku za toho molodoho?'

— Ta jak by net, len ked ona mat ďaku: prosjac sa (nech sa spýta) od nej, či hej!

I molodej vyberet na jednu litru palinky dudky i položit na stil" і т. д.

До сього цитата зауважу тілько: Перше — він не записаний цїлком вірно. Друге. хоч би був і найвірнїйше переданий, то все видно, що сей диялект чисто руський, а не словацький. Тимчасом і автор і редакция „Slov. Pohľ." уважають його словацьким. На те хіба вже нема лїку!

Що більше; редакция „Slov. Pohľ." подає в одному місцї[1]) свого журнала звістний на Угор. Руси вірш „Коли мурували білу Маковицу", опісля переписує його латинкою і зауважує від себе: „Nuž kde takto spievajú, to sú Slováci". А тимчасом вірш той от як виглядає в цїлости:

Коли муровали бѣлу Маковицу[2]),
Гонили на панске убогу вдовицу.
Єдну недѣленьку мужа поховала,
Другу недѣленьку сына породила,
А съ третой недѣли на панске ей гнали;
На панске ей гнали, покоя не дали.
На одной рученьцѣ сына тремала,
А друговъ рученьковъ камѣнье давала,
Камѣнье давала, горенько плакала,
Горенько плакала, озера глядала.
„Плывай-же ты, сынку, въ глубокомъ озерѣ,
Не зазналъ ты отця, не зазнай й матери.

Коли б так усї поступали у своїх наукових дослїдах, тодї не треба-б було навіть говорити про якихсь Русинів і руську мову в Угорщинї; вистало б взяти записи їх устної словесности, опублїковані доси, переписати латинкою і сказати: се Словаки — і конець. Тодї очевидно не було б також нїяких спорів про националь-

[1]) Slovenské Pohľady, 1897, XVII, ч. 12, ст. 749—750.
[2]) Вірш подаю так, як його надруковано в оригіналї у Slov. Pohl.

ність західних Русинів, про їх мову і ин., бо й не було б у тому потреби. Але чи таке поступоване довелоб до чого позитивного, чи зискали б на тім що Словаки — отсе полишаю непоясненим.

Перейду вкінци до полєміки, яка вивязала ся була між редакциєю „Slov. Pohl'ad-ів“ і д. Мішіком, що живе довго на Спішу і знає докладно місцеві відносини, у справі приналежности західних Русинів чи там „Словяків“ до руської народности. Вона кидає багато сьвітла на се питанє і через те причиняєть ся до його розвязки.

Полєміку почав д. О. Шкультеті, редактор „Slov. Pohl'ad-ів“ невеличкою заміткою п. н. „Akej viery sú Slováci“.[1])

Згадавши про те, що Шафарик перший наводить Словаків-кальвінів у своїм „Národopis-ї“, подає заразом слова Срезневского, виповіджені в рецензиї на згадану працю Шафарика: „Na východe vytvoril (Šafarik) z počtu Slovákov uniátov prešovskej eparchie (v stoliciach Spišskej, Šarišskej a Zemlínskej) kdež to oni temer všetci l e n p o v i e r e n a z ý v a j ú s a R u s í n m i, a l e p o n á r e č í p r i n á l e ž i a k S l o v á k o m“. Курсив Slov. Pohl.) „Uniátov Slovákov Sreznievsky napočítal 200.000. A v tejto otázke Sreznievsky, Rus, je klassickým sudcom. Už na gemerskom Horehroní máme tri uniátske obce: Šumiac, Telgárt a Vernár“. Що Срезневский помиляв ся, про се вже була мова, але на се вказує ще й те, що він сам пізнїйше змінив свою гадку, про що й д. Шкультеті в 8 ч. Slov. Pohl. (1895) згадує: „Sreznievsky pozdejšie (1852) zmenil svoju mienku, vyslovenú roku 1843 v recensii Šafárikovho Národopisu, zmenil ju na ujmu Slovákov; ale to, že filolog, slovanský filolog a vážny muž mení tu svoju mienku, vari tiež dokazuje, že je otázka zamotaná, že tí spišskí, abaujskí, šarišskí, zemplínski a ungvárski uniati nie sú samí Rusi“. (Ст. 502). Шембера у „Základoch Dialektologie československé (1864) уважав Русинами також осадників ґемерського Шумяца, Тельґарта і Вернара; але в пізнїйшій своїй працї („Mnoho-li jest Čechu“), до якої зібрав більше материялу, змінив свою першу гадку, а з між північно-східних униятів начислив 147.770 Словаків. На Спішу уважав руськими лише оселї над Любовнею“.[2]).

У відповідь на ту статейку дістав д. Шкультеті від Стефана Мішіка таке письмо, надруковане в 8 ч. Slov. Pohl. (1895): „Що тикаєть ся спішських Русинів, то Шафарик зовсїм добре розумів

[1]) Slov. Pohl'. 1895, ч. 6, ст. 384.
[2]) Slov. Pohl'. 1895, 8, ст. 503.

річ, коли не уважав їх Словаками. Не лише славний учений російський Срезневский, але й покійний А. Шембера у своїм листї, який писав до мене перед 17—18 роками, твердив, що спішські Русини то Словаки, у яких до нинї задержало ся славянське богослуженє. З сим поглядом не можу одначе згодити ся, хоч він має за собою такого великого знавця, як Срезневский. А не згожу ся тому, що між Русинами і Словаками на Спішу, на скілько я мав нагоду пізнати їх за многі роки, племінна ріжниця дуже ясна, поминувши те, що тутешні Русини з огляду на мову сильно пословачені. Але 1) Нїякий Русин на Спішу (по селах) не уважаєть себе Словаком, лише все Руснаком і таким уважає його кождий Словак. Єдину виїмку можуть становити мешканцї Вернара і Тельґарту, що вже зовсїм пословачені так, що в їх мові не подибують ся нїякі руські слова і форми. 2) Піснї спішських Русинів, будова їх домів, крій ноші у женщин і т. д. стверджують основно, що то не Словаки, але Русини. 3) Диялєкт спішських Русинів вправдї сильно пословачений, але не стратив ще многих руських форм і слів, як то може переконати ся кождий знаток, а у свойому часї переконаєть ся і проф. др. Пастрнек, якому я післав взірцї руського диялєкту з Липника, Торисок, Завадки і Порача. В Шариши і Землинї Русини меньше пословачені, як на Спішу; але за Словаків не уважає їх нїхто, як мене запевнювали многі тамошні сьвященники, з якими я мав нагоду про те говорити".

У тім самім листї наводить дальше д. Мішік (ст. 501, ч. 8, 1895) грамоту польського короля Жиґимонта Ш з р. 1590, видану у Варшаві, в якій приказуєть ся Мацейовскому, спішському капітанови на Любовенськім замку, аби Русинам не дозволював випасати поля Любичанів: „Questi sunt apud Nos Civitatis nostrae Libicza, unius ex Oppidis Scepusiensibus, per internuncios suos: quod, cum paucos quondam Russici greges ovium ac pecorum habentes, eosdem suos greges intra fines Civitatis impellere, silvisque ac pascuis eiusdem Civitatis uti, obtenta a civibus facultate, coepissent; nunc demum multo plures, sine ulla facultate imoinvitis et non permittentibus Civibus... id facere et attentare solere, in praejudicium et damnum eiusdem Civitatis maximum. Depastis enim per greges illos Russorum graminibus, Cives, ubi pecora atque equos alant, prorsus non habent... Mandamus etc...

Проф. Соболевский говорячи про полеміку Мішіка і Шкультетого[1]), робить таку замітку на грамоту цитовану Мішіком: „Д. Мі-

[1]) Живая Старина. Т. V. Ст. 235—236.

шік покликуєть ся на грамоту поль. короля Жиґимонта III із 1590 р. в доказ, що спішські „Русини“ уважали себе в XVI в. „Русинами“.; одначе та грамота не потверджує того. Вона говорить про „Русинів, що проходили з своїми стадами“ через землї селян Любовні (Соб. пише „Любицы“), аби користувати ся пасовисками останнїх. Тут очевидно мова про Лемків, що в XVI в. вели ще на половину кочеве житє“.

До сього можна додати тільки: Вислов проф. Соболевского про кочівниче житє Русинів у XVI в. не має нїякої підстави, бо з поданого мною в горі цитата про руські парохії тай з иньших жерел видно, що вони вже в тім віці були з'орґанїзовані, мали свої парохії, своє сьвященство і т. д. Про те можна переконати ся також із працї Бідермана, в якій він присьвятив цїлий розділ виясненю питаня стариности і розширеня Русинів і зібрав доволї багато звісток до того[1]). Документ отже зацитований д. Мішіком належить уважати доказом, що Русини в 1590 р. були вже справдї на Спішу.

Свій погляд на рішенє питаня про руськість „Словаків“ висловлює дальше д. Мішік так: „Я переконаний, що питанє, чи спішські і земплинські унїяти Словаки, не буде доти порішене, доки не буде дослїджена їх мова. Потім кождий неупереджений чоловік прийде до переконаня, що вони властне Русини. Даруйте, коли скажу без довгої дебати, що я із свойого боку вже тепер переконаний про руський характер і руське походженє наших спішських унїятів“.[2])

Редакция „Slov. Pohl'.“ не дала ся одначе переконати тими словами д. Мішіка, тому надіслав він опісля до неї довшу, умотивовану статю, яку я задля її ваги подаю в цїлости перекладом[3]).

Якої віри Словаки? „З того, що питанє „де кінчать ся на північнім сходї Угорщини Словаки, а починають ся Русини“, уважав кождий за трудне до розвязаня, виходить властне лиш се, що угорські Русини на тих місцях, де не живуть компактною масою, але розсїяні між Словаками на Спішу, Шароши, Абаую, Земплинї, Унґварі, а почасти й Ґемері,

---

[1]) Op. cit. II, ст. 39—87: „Alter und Verbreitungsweise des Ruthenenthums in Ungarn“.
[2]) Slov. Pohl. 1895, 8, ст. 501.
[3]) Вона була надрукована у Slov. Pohl. з 1895 р.

асимілювали ся з сусїдами на стілько, що в багатьох місцях трудно розпізнати Русина від Словака. Таку трудність подибують принайменьше учені, що не знають місцевих відносин із власних дослїдів, довшого, уважного студийованя мови і звичаїв тутешнього селянства, але тільки на підставі неповних або легко й невірних інформаций.

Так пр. Шембера міг лише на підставі невірної інформациї написати, що „до сеї хвилї визначувала ся руська (малоруська) народність в Угорщинї лише по вірі; простий народ в Угорщинї називає кождого визнавця грекокатолицької віри, не оглядаючись на його мову, Руснаком або Русином“. Те не відповідає зовсїм дійсности. Простий словацький народ не знає ніяких Русинів, лише Руснаків і називає їх так не тому, що вони належать до грекокатолицької церкви, до якої належать також Русини поза границями Угорщини — бо-ж люд, з малими виїмками, навіть не знає, якої тамті віри — але тому, що вони самі звуть себе Руснаками, і мають у своїй мові, хоч нинї вже значно пословаченій, такі вирази, які докладно вказують на їх руське походженє. Навіть у Тельґарті, що вже цїлком пословачений, можна почути деколи руські слова. Недавно оповідав менї візник, роджений Тельґартчанин, що там, де служить, мають троє коний, але до працї запрягають лише двох, а третого, молодшого хочуть трохи oščadit' (в словацькій мові нема сього виразу, намісь нього уживають Словаки šetrit').

Мова спішських Русинів ріжнить ся настілько від спішської польщини і словаччини, що не трудно відріжнити Русинів анї від спольщених Словаків в долинї Попраду і за Маґурою, анї від тих, що говорять звичайною спішською словаччиною, vulgo шаришчиною, про що може переконати ся кождий, хто тут живе, а др. Пастрнек дістане необавки також і такі взірцї людової мови, з яких покажеть ся наглядно, що й думка А. Л. Петрова, мовби то на Угорській Руси народ і інтелїґенция знали лише про ріжницю віри, а не знали ріжниції язиків і народностий, не має реальної підстави. Винародовлена інтелїґенция руська лише тому не хоче знати ріжницї язиків і народностий, що стидає ся свойого походженя і говорить нинї переважно по мадярськи; алеж і давнїйше, бо по смерти останнього вибираного руського епископа Андрія Бачинського, стидало ся духовенство і міщанство говорити по руськи і хто не знав говорити по латинськи або по мадярськи, говорив по словацьки. Та при тім всїм і найзавзятійші мадярони, як духовні так сьвітські, самі, en famille, говорять часто мовою свойого народа і не забули її так, аби не уміли зробити між нею і словаччиною

ріжниці. Я переконав ся проте в Левочі, де мав нагоду почути розмову руських духовних із їх родинами в часї відпусту, який там відбуваєть ся кождого року 2 липня на горі Пр. Богородицї. Там мають також Русини свою церкву, в якій служать ся служби у старословянській мові і там мали би наші етноґрафи найліпшу нагоду студиювати руський люд спішський і переконати ся про ріжницю, яка заходить між ним і нашим словацьким людом[1]).

Трудність, яку стріла мадярська статистика при подаваню границь між руським і словацьким селянством, можна пояснити не лише близьким спорідненем дотичних нарічий, руського і словацького, що далеко близші до себе, ніж лїтературні мови, але й тим, що мадярську статистику робили і роблять звичайно такі люди, що не знають докладно відтїнків місцевих нарічий і уважають часто руське за словацьке і навпаки. Крім того знаємо з досьвіду, як невірна мадярська або нїмецька статистика супроти Словаків і Славян взагалї. У нас в Угорщинї статистика, що мала би бути по словам Маколея „скромною, але конечно потрібною підпорою полїтичної фільософії“ стала безстидною фльондрою шовінїзму, який хоче доказати сьвітови, що руський народ не має в Мадярорсаґу особливого значіня, не жиє тут у такому числї, як би хто думав, але що тут переважно Словаки грекокатолицької віри, яких мадяризм може без гніву і пімсти Росиї сьміло проковтнути і стравити.

Погляд Шембери, що „та назва (Русин) визнавців грекокатолицької віри (словянського обряду) стара, бо вже Далїміль називає в 23 роздїлї своєї хронїки моравського епископа сьв. Методия Русином“ не доказує, щоби наші брати, угорські Русини, були такими лише по вірі, чи то по славянському обрядови, а не й по народности. Названий чеський історик жив і писав свою казочну хронїку у XV столїтю і як староболеславський крилошанин глядів на сьв. Методия виключно із становища латинїзму, що по збуреню славянського монастиря (емауського, 1419 р.) у Празї запанував на час у чеській церкві, і стотожнював прихильників славянського бо-

[1]) І мадярський люд називає Русинів в околиці Тіша-Ешляру, Чечі, Сеґеде, Мішковця і иньших часто Русинами, а не лише Греками (oroszok, а не лиш görögök). Взагалї, колиб простий люд в Угорщинї називав Руснаком або Русином кождого грекокатолика, то мусїв би так само називати і Румунів і Сербів, чого не робить. — До сього додала редакция таку замітку: „Шембера говорив про північну Угорщину, про оселї Словаків і Русинів“. Чому одначе в північній Угорщинї малоб бути инакше, як у східній, або полудневій, того редакция не пояснила.

гослуженя взагалі з Русинами, про яких знали і в Чехах, що вони найбільше інтересовані в тому богослуженю. Але таким чином мусїли би були уважати ся Русинами і Серби і Болгари і Румуни, що мали також славянське богослужене. Як би Даліміль був глядів на славянський сьвіт зі становища нинїшньої етноґрафії та диялектольоґії, не був би називав моравського епископа св. Методия Русином і був би певно наших угорських Русинів уважав такими.

Припускаю, що спішські, шаришські, абауйські, земплинські і унґварські уніяти не самі Русини, але що місцями вони значно змішані із словацьким елементом. Але прецінь деякі етноґрафи кажуть, що навіть Русини европейської Росиї[1]) мають у своїх жилах багато чухонської та иньшої крови; та проте їх арийський, а специяльно русько-славянський характер не підлягає сумнївови. Так само наші угорські Русини приймили від Словаків багато звичаїв, пісень і язикових прикмет, але те не управнює нас заперечувати їм руського походженя і характеру, особливож там, де вони творять окремі церковні громади; бо хоч вправдї віра сама про себе не може становити критерії для означуваня народности, то все славянське богослужене в угорських Русинів було могутнїм мотором і підпорою їх народности, без якого були би вже давно зовсїм пословачили ся. Приклад того маємо на Теплицькій громадї, філїялцї римо-католицького прихода в Маркушівцях, що не маючи окремого грекокатолицького прихода і церкви, нинї цїлковито пословачена, з виїмком деяких старших людий, що між собою говорять ще вправдї дещо по „руснацьки", але в присутности чужих людий послугують ся лише спішською словаччиною. Подібна доля спіткала тутешнїх Русинів і в тих містах та селах, де вони творять меншість населеня і ходять до римокатолицьких костелів та шкіл.

Про повстанє руських осель на Спішу, за які Шембера уважав хибно лише оселї над Любовнею, тяжко сказати щось певне. Що оселї ті повстали одначе пізнїйше, як словацькі, то здаєть ся правда, особливо коли зважимо, що в найстарших знаних актах спішських від 1072—1310 р. не згадуєть ся анї одна теперішня оселя руська, але словацьких наводить ся коло 150.

У виказї спішсько-руських осель, зладженім по шематизмови спішського епископства і пряшівської епархії, який я заслав др. Пастрнекови, нема між тими, де Русини мають значну більшість, анї одної, яка — на скілько знана менї істория реформациї у Спішу — була би перейшла на протестантизм. Але з другого боку могло

[1]) Автор мішав тут, як бачимо, Русинів із Росиянами.

бути, що у спішських містах, де жили Русини і живуть у малому числї і де протестантизм, підпираний Нїмцями, пустив глубше коріня, в часї контрреформациї за Марії Тереси навернули ся деякі не до римської, але до грецької церкви, в якій могли причащати ся під обома видами. Таких не могло бути одначе так багато на Спішу, як догадуєть ся Гунфальві, щоби аж наслїдком того етноґрафічні відносини могли дізнати значнїйшої переміни. Тай найбільше заселеними протестантами на Спішу не були Словаки, але Нїмцї, а про них можна сумнївати ся, чи в часї контрреформациї вони переходили до грекокатолицької церкви. До таких нїмецьких осель, які руський народ заняв по своїому переходї до сталого рільництва, належить на Спішу лише одинокий Годермарк, де нинї живе 661 Русинів супроти 67 иньших. Оселя ся згадуєть ся у знаних актах перший раз 1471 р.

Трудам Шембери на поли чесько-словацької статистики і диялектольоґії належить ся всяка почесть, але моя скромна гадка така, що як би той учений жив нинї, то ще докладнїйше поправив би свою думку що до числа Словаків і Русинів у північно-східних столицях, а власне колиб тут in facie loci простудиював диялектичні прикмети і черпав статистичний материял не так із недокладних церковних шематизмів або мутного жерела мадярської урядової статистики, але з дїйсного житя люду.

. . . .

Ще дещо. Спішські уніяти, як відомо, належали до мукачівських епископів і аж як мукачівську епархію подїлено на дві, припали до пряшівської епархії. В р. 1649 принято в Ужгородї потверджену Римом унїю, яка признала угорським Русинам право вибирати свобідно мукачівських епископів; але пізнїйше відступив се право останнїй вибраний епископ Андрій Бачинський власти за користи, яких домагав ся для Русинів.

Перед унїєю були угорські Русини в церковних справах зовсїм незалежні. Нинї належать оба епископи, мукачівський і пряшівський, під остригомського архіепископа як суфраґани.

Спішські Словаки з виїмком тих, що в XVI столїтю пройшли реформацию, належали під управу спішських препозитів, які залежали від остригомських архіепископів. Ще в другій половинї XIII столїтя, за препозита Лукача, що належав до греко-католицької церкви, відправляли крилошани в церкві сьв. Мартина служби по грекославянському обрядови для Словаків, що з околиці горнули ся тут. Але пізнїйше в XIV столїтю, по побідї Карла Роберта, під натиском остригомських архіепископів, мусїло славянське богослу-

жене уступити місця латинському. Воно задержало ся лише в руських церквах до нині, бо вступ до нього латинській мові загорожувала унія з 1649 р. Як би не було того, було би і в угорських Русинів щезло славянське богослуженє, а з ним, розуміеть ся, і греко католицькі епархії. Здаєть ся, що і зі Словаками були би инакше поступали, і їх славянське богослуженє були би шанували, як руське по унії, колиб між ними (Русинами і Словаками) не було ріжниці в народности. Словаків не бояли ся, бо вони не могли так легко відорвати ся від Риму, як угорські Русини, які в найблизшому сусїдстві, в Галичині, мали своїх братів по мові і вірі.

. . . .

Що між визнавцями грекокатолицької церкви є й Словаки, у тому не можна сумнївати ся. Але число греко-католиків Словаків трудно визначити тому, що не знаємо доси, де кінчать ся Словаки, а починають ся Русини, особливож у таких місцевостях, що мають мішане населенє. В кождому разї число те не може бути таке значне, як догадував ся А. Шембера; трудно уставити число те ще й тому, що тяжко найти греко-католика, що признавав би себе Словаком, а дальше що грекокатолики Словаки присвоїли собі мову грекокатоликів Русинів, вправдї сильно пословачену, але з примішкою руських (малоруських) форм та виразів.

Думаю, що при визначуваню границь між Русинами і Словаками — принайменьше там, де справа могла би подавати сумнїви — буде найлїпше держати ся того правила: In dubio melior est conditio possidentis — і уважати Русинами і Словаками лише тих, що самі себе уважають такими. Преціїнь у північнім і північносхіднім Спішу на пр. панує польщина, а не словаччина, але тамошне населенє уважає себе словацьким. Кацвінчани (з поза Маґури), що говорять по польськи, запевнювали мене перед 2 роками, що вони говорять найчистїйше по словацьки (po slovensky). Форбашанин, якому його товариш витикав задля його польської мови, що він Поляк, відповів: „Ja Sloviak, ja ňe Pol'ak". Се отже без сумнїву лише спольщені Словаки. Так само стоїть річ і з пословаченими Русинами і хоч межи ними є й такі, що колись були Словаками, то їх відповідно дуже мало.

Взагалї при визначуваню границь між Русинами і Словаками треба мати отсе на увазї: 1) При урядовій переписи людности питають ся не про народність, але про матїрню мову і хоч се на око видаєть ся маловажним, то преціїнь потягає за собою наслїдки, що многі Русини корінні, які на питанє: що ти, Руснак чи Словак?

напевно відповіли би, що Руснаки, подають за свою матірню мову словаччину лише тому, що їх матірю не була роджена Русинка, але Словачка, або що їх матірня мова дуже подібна до словацької. 2) Подибують ся без сумніву — як давнїйше, так і тепер — ренеґати, що не знаючи по мадярськи, а стидаючись свойого руського походженя, подають радше за свою матїрню мову словаччину, нїж рущину. 3) Особи, зайняті переписею, бувають звичайно мадярськими або мадяронськими урядниками, нотарями, учителями і т. д. яким, хоч би і не наказано з гори, дуже мало залежить на поданю докладної ріжниці між руською і словацькою мовою, більше меньше подібною одна до одної і їм вистає цїлковито, коли запитані подають за свою матїрню мову словацьку; пишуть проте „anyanyelv: szlav“, хоч під виразом szlav можна так добре розуміти словацьку, як і руську мову.

Руський люд, замешкалий головно в мало урожайних околицях, буває часто приневолений глядати зарібку в поблизьких місточках і селах словацьких. Руських найматів, парубків і візників видати всюди по Спішу, Шариши і сусїдних столицях; так само мається ся річ із руськими наймичками, пістунками і т, д. Не маю під руками виказів урядової статистики, але можу з довголїтного досьвіду запевнити, що відповідно значний процент словацьких дївчат і вдів віддаєть ся за руських парібків і візників, з якими познайомили ся в часї служби. Дїти з такого подружя бувають потім звичайно грекокатолицького обряду, як батько, а коли ще той вернеть ся до родинної місцевости, де становлять більшість Русини, зрущать ся разом із матірю Словачкою в короткім часї так, що присвоють собі місцеву мову з усїми руськими словами і формами, які в нїй переховали ся. Так само, хоч у меньшій мірі, дїєть ся і зі Словаками; бо й вони асимілюють Русинів дорогою подружий, особливо де нема руської церкви і школи, хоч відповідно мало є такої словацької челяди, що глядала би у Русинів служби і приміщеня. Лише дуже рідко трафляєть ся, що словацький парубок бере за жінку Русинку.

Що до церковних шематизмів, які по части поясняють границї руської і словацької народности, то треба признати, що статистичні дати в них не так певні, аби можна на них присягати, бо вони укладають ся відповідно до річного приросту і зменшеня населеня, які виказує метрика, і не опирають ся на засадї дїйсного пробутку на місцях замешканя, котре можна сконстатувати лише поіменним численем. Зрештою не можна жадати від

усїх духовних, аби своїх вірних, порозкиданих часто далеко, навідували і держали в евіденциї.

„Та при тім усїм заслугують такі шематизми багато більше віри, як приміром справоздання переписних комітетів, між якими багато таких осіб, що не старають ся про те, аби їх перепись відповідала дїйсности, але про те, аби чим скорше могли повісти: Мурин сповнив свій обовязок. Бо комуж більше залежить на тім, аби знав докладно число своїх вірних, як не духовному? Таж навіть найостатнїйшому „мерценарійови“ — як не з иньших, то з материяльних причин — не може бути байдужним, чи число вірних убуває йому, чи приростає. Тому я й думаю, що доки етноґрафічні та лїнґвістичні відносини не будуть у наших сторонах докладно прослїджені, найлїпше буде при визначуваню границь між руським і словацьким населенем послугувати ся церковними шематизмами.

„В Шомодїю „Magyar korona országaihoz tartozó papság és szerzetesrendek egyetemes névtára“ на рік 1878 подані в греко-католицькім мукачівськім епископстві всї парохії з руською мовою (ruthén nyelv), а по части і з мадярською, з чого виходить, що відповідні вірні уважають ся за Русинів, а в части за Мадярів. Той самий виказ подає в греко-католицькім пряшівськім епископстві 155 парохій зі славянсько-руською мовою (szláv-ruthén nyelvü plébániak), а 32 з руською і мадярською. Надто і в латинських шематизмах того епископства з р. 1876 і 1892 згадуєть ся при поодиноких парохіях „lingua slavo-ruthenica“, під котрою треба властне розуміти пословачена рущина.

„Про порусчених Словаків на Спішу може бути хиба мова в гр. кат. койшовській парохії. Село Койшов — по шематизмови з р. 1892 — заложили приходнї з ріжних околиць і столиць, головно з Лїптави і Орави. Останнї були переважно лютерани; але вони там були все змішані з Русинами, яких духовні потреби полагоджували парохи клемберкський, міклушовецький, ба навіть лїповський в Шариши та гельцмановський. Потому від р. 1717 мало село своїх власних гр. кат. парохів, що своїми заходами навернули цїле село на гр. кат. віру так, що парох Юрий Тарасович не найшов там 1775 р. вже анї одного визнавця Лютрової науки.

„В маковицькім окрузї (в Шароши) по шематизмови з р. 1892 і по запевненям мойого найблизшого сусїда, гр. кат. пароха і крилошанина із Завадки, живуть пословачені Русини. Може бути, що деякі з них були перед тим Словаками, але тепер зіллялп ся настілько з Русинами, що вже їх трудно розріжнити, тай всї уважа-

ють їх Русинами. Чи й самі уважають себе такими, чи Словаками, того не знаю.

„З церковного становища уважаю за потрібне пригадати, що долїшньо-спішський гр. кат. дистрикт — з якого пізнійше три гронські парохії, Шумяц, Тельґарт і Вернар вилучено в окремий гронський, а парохії Ольшавиця, Нижні Репаші і Ториска р. 1889 в окремий левочський дистрикт — був відданий епископам мукачівським, Петром Парфенійом, в часї найкрайнїйшої біди під охорону і духовну опіку спішської капітули латинського обряду, але через якийсь обрядовий спір р. 1677 був виймлений королївським декретом із під тої залежности і звернений гр. кат. епископови мукачівському. Найстарша відома церква того дистрикту в Ольшавиці, збудована 1301 р. В Ольшавиці уродив ся також Михайло Мануїл Ольшавський, колишнїй мукачівський епископ і фундатор звістного монастиря і церкви Василянів у Маріяповчи, де й лежить похований. В Підпрочу, філїялці згаданої парохії, є мурована церква (1790 р.) на честь св. апостолів Кирила і Методия. В горішньо-спішськім дистрикті є деякі гр. кат. парохії, як Орябина, Якубяни, Камінка, Лїтманова, Сулин і Кремпах, що від часів цїсаря Жиґисмунда, який заставив був у польського короля Володислава замок Любовню враз із 16 містами спішськими за 88.000 угорських золотих, аж до Марії Тереси, за якої вони відпали від Польщі, належали під духовну власть гр. кат. ординарияту перемиського в Галичині; 1782 р. їх приділено назад до мукачівської епархії, а по її роздїлі до пряшівської епархії.

„Деякі костели на Спішу бувають спільні для римо- і греко-католиків.

„Я згадав про те, що Угорські Русини перед подїлом мукачівської епархії на дві належали всї під мукачівських епископів. Історичні звістки про повстанє мукачівського епископства належать до давнїйших часів. Воно належить до тих семи гр. кат. епископств, про які згадував вже Пільґрін. Певні дати про його повстанє починають ся одначе ледви від тодї, коли епископом став Іван, коло 1490 р. Від епископа Івана I (1491 – 1498) до нинї було в Мукачеві лише 29 епископів. Причиною того незвичайно малого числа було се, що по епископови Методию від 1688 р. до 1707 надибуємо про епископство дуже неясні дати.

„Колиб у пряшівській епархії були тепер Словаки греко-католики в так значнім числї, як говорить А. Л. Петров, то мусїлиб там бути і тодї, коли вона не була ще віддїлена від мукачівської епархії, ба навіть перед унїєю 1649 р.; але новійша істория цер-

кви в Угорщині не знає нічого про те, аби Словаки, чи католики, чи євангелики, перейшли були коли в значнійшім числї до греко-католицької унїятської, або неунїятської церкви. Мовчанка історії в такім факті потверджує лишень, що здогад, мов би то Словаки були в значнійшім числї вірними гр. кат. унїятської церкви, не має за собою нїякого иньшого доказу, крім того, що багато греко-католиків унїятів говорить нинї по словацьки, має словацькі звичаї, піснї, крій і т. д. Але той доказ не потверджує нічого, бо мова тих здогадуваних гр. кат. Словаків не дослїджена нинї ще так всесторонно, аби ми мали право сумнївати ся про їх руське походжене, коли вони самі себе уважають Русинами, а не Словаками. Таж між унїятами мукачівського епископства є й Мадяри і то власне омадярені Русини; чомуж і ті Словаки, грекокатолики — принайменьше в більшім числї — не малиб бути пословаченими Русинами?

Тепер най менї буде вільно зробити ще одну замітку про угорських Русинів супроти працї проф. І. П. Філєвіча: „Угорская Русь и связанные съ нею вопросы и задачи русской исторической науки“ (Варшава, 1894).

Що до руської кольонїзациї по сїй сторонї Карпат то здаєть ся певним, що руське племя і імя могло тут появити ся перший раз уже перед приходом Мадярів, та що руські оселї сягали аж по Дунай. На те вказують численні топоґрафічні назви, до яких відкликуєть ся згаданий вчений, а принайменьше ті, при яких подибуєть ся приросток руський, руська, руське, orosz, приміром, Ruský potok, Ruská Ves, Orosz-Mota, Göncz-Ruszka, Malé Ruskovce, Orosz-Komoróc і т. д. Але можливе, що руська кольонїзация розширила ся в XIII в., коли король Бейла IV старав ся, аби краї, винищені Татарами, як найскорше залюднити, та врештї в XIV в. під Кориятовичем. При всьому тому згадана кольонїзация ледви була так поважна і сильна, як догадуєть ся Філєвич, бо назви, як Biela voda, Bystrá voda, Roztoky (місцевість, де вода розтїкаєть ся) і инь. не вказують виключно на руських, але й на болгарських, та словацьких осадників Угорщини, зрештою вони знані також в иньших славянських краях. Руський елємент задержав ся в Угорщинї найчастїйше там, де руські оселї повстали одна при другій, а не творили самітних островів посеред иньшомовного населеня. Чим більше віддалені і ізольовані були руські оселї, тим скорше пословачили ся, помадярили ся, поромунщили ся“.

Доти д. Стефан Мішік. На се відповів йому редактор Slov. Pohl'. Й. Шкультеті так:

„Я дуже радий, що мої уваги (в попереднїх числах Slov. Pohl'.) спонукали д. Мішіка до написаня цїнних заміток про етноґрафічні відносини своєї країни, Спіша. Вони будуть цїнним додатком до осьвітленя інтересного питаня. Але його виводами потверджуєть ся також те, до чого стремів я при моїх увагах, що в столицях Спішській, Шаришській, Землинській і т. д. не всї грекокатолики Русини.

„Вислов Шембери про те, що народність означувано по вірі, не опирав ся на недокладних інформациях. Наумович не писав по справозданям черпаним із другої руки, він докладно знав Галицьку Русь, де родив ся, жив і за яку дістав ся до австрийської вязниці (1883 р.), а прецїнь у статї про Галицьку Русь (Славянскій Сборникъ, I, 32—33) говорить: „Руське духовенство називало ся руським лише для ріжниці церковних обрядів від латинських, але не для мови і народности... Вже в перших роках по прилученю Галичини до Австриї не могли власти не дізнати ся про істнованє руського народа, як більшости населеня краю, і руської церкви, що займала дві великі епархії. Як у реляциях урядових орґанів складаних центральній власти у Відни, так і в розпорядках і декретах власти з того часу читаємо всюди: russische Bevölkerung, russische Kirche, russische Geistlichkeit і т. д. Але те все писало ся переважно лише з огляду на віру, бо на питанє народности ще не прийшов був тодї час. Поляк і католик, Русин і унїят були тодї синонїмами і до нинї ще[1]) не лише в устах простого народа, але й бесїдї інтелїґенциї не робить ся ріжниці між народністю і народнїм церковним обрядом". З сього боку Карпатів, у нас, було ще більше причин, задля яких не розріжнювано тих двох річий. Я. Ф. Головацький, також галицький Русин, знавець сих відносин і з одного і другого боку Карпатів, згадує, які з того трудности виходять для етноґрафів і статистиків. („Розріжненє людности по походженю і народности — натрафляє на великі трудности. Нема можливости докладно означити границї людности, та вірно подати його число". Славянскій Сборникъ, II, 83).

„Мене, що тримаю ся тої думки, що шумяцькі, тельґартські і вернарські мешканцї, вірні грекокатолицької церкви, такі самі Словаки, як їх католицькі сусїди в Погорілій, Завадцї, Гельпі і Поломцї, міг би збаламутити вислов тельґартського мешканця, що: молодшого коня хотять трохи oščadit'. Одначе до мови Тельґартчанів все, що ріжнить ся від словаччини, могло дістати ся із старословян-

[1]) Писано 1875 р. Зрештою фальшиво. *В. Г.*

ського богослуженя і школи. Але від Тельґарта на полудневий захід, далеко за горами і долами, аж у самім сусїдстві Мадярів, в ґемерській словаччинї подибують ся такі слова: stupka (ступка, mažiar), tok (токъ, v stodole, holomnica), ohladok, ložka (lyžica), upovat,' upovanie, oblezlý (облѣзлый), vynul (вынулъ, od vyňat'), uspokojívat' (успокоивать) і т. д. (Подаю, що менї на борзї приходить на думку). А навпаки замітцї Володислава Бартоломеідеса (в Notitiax) тої части Ґемера не відбирають нам уже анї проф. А. С. Буділовіч, зрештою наш дуже добрий приятель, анї проф. А. Л. Кочубинський, що сього року в Одесї так славив експедицию Зічі, як би нїколи не був у Словаччинї, анї не був славистом (Буділовіч також у своїй працї „Начертаніе церковнославянской грамматики", Варшава, 1883, веде словацьку мову на сходї лише до ріки Шаяви; Кочубинський натомісь рішає се спірне питанє такими словами: „По моїй думцї одно правда: що православне, то руське, але що не православне, то ще не конче словацьке" (Заграничный отчетъ о занятіяхъ Славянскими нарѣчіями. Записки Новор. унив. 1876). Але А. Л. Петров, якого гадку я зазначив висше, збив сю замітку Кочубинського: „Таким чином д. Кочубиньский зрікаєть ся зробити ріжницю на підставі мови між православно-унїятськими Словаками і Русинами. Тому ми не беремо на увагу поданих ним границь". Тут зазначу, що А. Л. Петров, котрий начислив в пряшівській епархії лише 96.351 Русинів, користував ся інформациями, отриманими від найінтелїґентнїйших угорських Русинів, то значить, брати Русини самі признають істнованє Словаків у своїй церкві і уміють у приближеню вказати, котрі вони і де живуть. Власне сими днями зговорив ся я з руським професором, що прийшов з наукової подорожі з Карпат; була мова про Антона Годінку і професор висловив ся про нього, як про руського, угорсько-руського ренеґата; я поправив його: словацький ренеґат! а він менї за хвильку признав: Правда, словацький!

„Сьвідоцтво мадярської статистики, на яке я вперед покликував ся, часом заслугує уваги. При переписи народу 1870 р. не питали ся про матїрню мову. Але пани оголошували вислїдки його, ще заки отриманий материял опрацювали. В мінїстерстві осьвіти мали статистичні викази з елементарних шкіл; в них була також рубрика для матїрньої мови дїтий обовязаних ходити до школи. Келеті, начальник статистичного уряду краєвого, вичислив проте по матїрнїй мові шкільних дїтий також матїрню мову населеня краю. З того вийшло, що по десяти лїтах (1880) при новій переписи людности, у північно-східних столицях збільшило ся число Словаків на

100.000. То значить, коли школа була греко-католицька, Келеті брав людність відповідного села за руську; але з тих самих за десять років, коли при переписи людности питали ся вже за матірню мову, можна було записати 100.000 людий за Словаків. Ті, в чиїм духу робить ся урядова статистика в Угорщинї, не боять ся „гнїву і пімсти Росиї“; вони Словаків уважають небезпечними, тому переслїдують за панславизм. Для них „Рус“ — ruthén, Серб — rác, а Словак все панславист.

„Припускаю, що „новійша історня церкви в Угорщинї не знає нїчого про те, аби Словаки, чи католики, чи евангелики, перейшли були в значнїйшім числї до грекокатолицької унїятської, або неунїятської церкви“. Але історня в Угорщинї, так церковна, як нецерковна, ще про багато річий не знає. З яким апльомбом починає Гунфальві Етноґрафію Угорщини (Magyarország ethnographiája, 1876), а преці говорячи про віру Словаків, твердить, що „кілька кальвінських сїл є в Текові (!) і Нїтрі (!)“. Чув, що звонять, але не знав де. Як змінювала ся у нас віра, як не можна по нїй визначувати народности, покликав ся я на маковицький округ у Шароши, де за Марії Тереси цїлі села протестантські переходили до східної (унїятської) церкви. То факт, який можна ствердити. Там змінювали віру не деякі Словаки, не одиницї, але цїлі села. Про те подибуємо дуже гідне уваги сьвідоцтво в статї д. Маляка про Єлшаву (В сім числї Slov. Pohl'.). Ґемерський еванг. сеньорат жалував ся столичним зборам 1681 р. за церкви, відібрані від еванг. церкви цїсарською властию; а між тими церквами був також і шумяцький з філїями Тельґартом і Вернаром. Коли документ д. Маляка заслугує віри, то в XVII в. і в Шумяцу і Тельґартї і Вернарі була така сама віра, як у сусїдних гронських селах[1]). Або що то так звані Сотаки в Земплинї? Одні з них протестанти (кальвіни), иньші грекокатолики (унїяти). Коли протестанти між ними Словаки, то очивидно і унїяти Словаки.

„Або маю під рукою малу збірку народнїх угорсько-руських пісень (Русскій Соловей. Унгваръ, 1890). Многі з пісень лише переписати латинкою — і вже словацькі:

---

[1]) З того, що в тій місцевости змінювали віру, не виходить, щоби з нею мала змінювати ся і народність так само, як вона тепер не змінюєть ся, коли в Тельґартї грекокатолики.

Гдѣ ты была, донько моя?
На цынтерю, мати моя
Была я,
Прешлу радость и потѣху
Искала.
Гдѣсь почила, донько моя!
Эй на гробѣ, мати моя —
Милого:
Бо онъ былъ мой найміленьшій,
Я его.
Чтось робила, донько моя?
Эй вила я, мати моя,
Вѣночекъ:
На гробъ мого наймилшёго
Кресточёкъ.
Зъ чегось вила, донько моя?
Эй зъ фіялки, мати моя,
Вила я,
Жебы онъ зналъ, же я его
Любила[1]).

„Pieseň je viac slovenská“, каже д. Шкультеті, „než ruská“. Pritom, kto zná, či vydavatel' neruštil i slova i tvary. Kto zná, či pesnička nevyzerala by ešto slovenskejšie, keby ju nie Rus bol poznačil? A na toto všetko že Slovák nemal by práva?!“ А коли тут може маємо до діла з пословаченими Русинами, то що з того виходить? Чи можемо говорити, що Словаки лише католики і протестанти“?[2]).

В найблизшому числї Слов. Поглядів[3]) відповідає д. Мішік дальше на уваги редакциї, додані до його попереднїх заміток, та стверджує свої погляди ще й новими арґументами. Подаю знов цїлу його статю в перекладї:

„Природна річ, що, доки не прийшов ще на питанє народности історичний порядок, руське духовенство в Галицькій Руси називало ся руським лише на підставі ріжниці церковних обрядів,

---

[1]) Про словацизм сего вірша належить те саме сказати, що й про попереднїй „Коли мурували“. Запримічу тільки, що се не народня пісня і такою мовою не говорять у Бачцї, якою написаний сей вірш. Треба хіба не знати зовсїм руської мови і нашого „язичія“, аби щось подібного говорити.

[2]) Slovenské Pohl'ady, 1895. Ч. 9. Ст. 566—576.

[3]) Ч. 10. Ст. 623—631.

ба що ще й нинї руське духовенство з тамтої сторони Карпат не зважає на ріжницю мови і народности, коли не має досить відваги плисти проти шовіністичному прудови, або стидаєть ся своєї мови і народности. Але як Наумовичови, що знав Галицьку Русь докладно і в снї не прийшло твердити, мов би то галицькі Русини ріжнили ся від Поляків лише обрядом, а не мовою і народністю, так і угорським Русинам не сьміє нїхто заперечувати їх народности і стотожнювати їх зі Словаками або Мадярами лише тому, що більше або меньше пословачені чи помадярщені, та що їх здеґенероване духовенство не признаєть ся до руської народности. Таж і у нас Словаків стидали ся і стидають ся многі свойого словацького походженя і уважають себе Мадярами, Нїмцями і Бог зна чим, лише не тим, чим є в дїйсности. Чи не маємо досить ренеґатів, що бажають бути більшими Мадярами, як самі Мадяри з Дебрецина? А чи проте ми перестали бути Словаками? Чи не маємо сотки тисячів помадярщених братів у Абауй-Торнї, Ґемері, Новоградї і ин. уважати кровю з нашої крови лише тому, що їх нинїшня мова вже не словацька? Не маємо признавати ся до того, що наше? Маємо дивити ся байдужно, як нам неприязні сусїди від'орують кусок по кускови батьківської землї?

Коли 1875 р. — як говорить Наумович — не лиш в устах простого народа, але і в розмовах інтелїґенциї не роблено ріжниці між народністю і церковним обрядом, то дїяло ся се без сумнїву тому, що церковний обряд грекокатолицький враз зі старословянською мовою уважано за неперечну ознаку руської народности, бо тяжко було, і нинї є, представити собі Русина без грекокатолицького обряду і славянської церковної мови.

Не заперечую, що в угорських Русинів є багато словацького в мові, піснях, топоґрафічних назвах і т. д., таж живуть посеред Словаків, у їх безпосереднїм сусїдстві тілько столїть, що навіть не було би дивне, як би були утратили й назву „Руснак", яка так ясно вказує на їх походженє. Лише тій народнїй назві завдячує своє походженє прозвище Руснак або Русінак, яке на Спішу подибуєть ся часто і між вірними римо-католицької віри; подібні до нього мадярські прозвища Орос, Товт, Лендел, Горват, Олаг, Неймет і ин. вказують так само, що їх теперішні властителї потомки Русинів, Словаків, Поляків і т. д.

І в тому нема сумнїву, що між нашими грекокатоликами в Ґемері, Спішу, Шариши, Земплинї і т. д. є Словаки, Мадяри, Поляки, Нїмцї і ин. Бо деж є народ в Европі, що не приймив би до себе більше або менше споріднених і чужих народнїх елементів? І ми

Словаки не без таких чужих примішок, і завдяки їм маємо таку пестру ріжнородність народньої мови. Але правда, визначити границї між грекокатоликами Словаками і Русинами дуже тяжко, коли порущені Словаки не ріжнять ся від пословачених Русинів анї окремою народньою назвою, анї кройом, анї мовою.

„В шематизмі пряшівської епархії з р. 1893 подані при грекокатолицьких школах також шкільні округи і виказ їх членів. Я виписав собі прозвища тих членів, аби показати, що грекокатолицькі унїяти на Спішу, Гронї і в маковицькім окрузї мають багато прозвищ спільних зі Словаками, що вказують на їх словацьке походженє, ба навіть нїмецьких, але побіч того багато також руських. На Спішу мають унїяти такі прозвища[1]: Kijovsky, Thur, Zimovan, Leško, Daňko, Kuchta, Janov-Zakutny, Burčak, Ondik, Mamrak, Vojtila, Sivačko, Polkabla, Vrabel', Vansač, Korchňak, Harletka, Popovič, Jenik, Biroščak, Suchy, Vasko, Repasky, Hmara, Žid, Hal'ama, Paulov, Lisoň, Hrebik, Burik, Kolej, Dydka (дудка = píšt'alka z vřby), Duranka, Turok, Kolar, Cipkala, Kudlač, Petrisko, Regala, Kitan, Šatala (порів. шатать, kolísat'), Velky, Andruška, Strenk, Bulik (пор. булькать, klokotat'), Grofik, Koval'čik, Chobor (пор. хабаръ, zisk), Jarina, Zima, Sivul'ka, Paulik, Sroka, Smoleň, Pacan, Hriňak, Malest, Jedinak, Šuga, Lacinger, Labant-Hal'čin, Hurcik, Labant-Vaňo-Kubi, Pieščak, Gluchman, Bernat, Sremaňak, Halčak, Kuzmiak, Čekaňak, Balaž, Hlinka, Cešelka (пор. чесалка), Vislocky, Vira, Petrik, Krol'ak, Figl'ar, Vaščura, Jasenčak, Repčak, Pavliščak, Bednarčik, Kapral', Olekšak, Javorčak, Petril'ak, Bogusky, Romoňak, Borecky, Marfiak, Hutnik. В Шумячи, Тельґартї і Вернарі: Gorkan, Čuban (чурбанъ?), Hraboszky, Mišečka, Durčo, Bošela, Šipula, Valentik, Knižka, Birka, Kiša (киша?), škoviera (пор. сковырять), Ondruš, Lukač, Alexa, Štrbian. В маковицькім окрузї (в Шароши): Bodnar, Simko, Potičny, Bačik, Gmiterko, Stehnač, Varchol, Novečko, Brindik-Leščišin, Zbihlej, Kijak, Jurista, Liba, Udič, Grohol, Smik, Jurčov, Ševc, Kimak, Pipas, Kostelnik, Buvalič, Hamarčak, Kravec, Petrišin, Lipka, Bača, Durkot, Kraska, Adamišin, Kukaj, Božik, Slivka, Dzubka, Mihalčik, Paliga, Ilečko, Óvsanik, Novak, Alexovič, Šepitka, Tkač, Vaškanin, Čema, Štefančik, Milas, Popernik, Bilas, Feňo, Buben, Duda, Fecenko (пор. Ѳеденька), Jąckanin, Paulik, Demko, Kapišovsky, Chudko, Jedinak, Kolar, Dubivsky, Kružko, Juričko, Kovalicky, Hudak, Cuper, Sivanič, Gajdoš, Sadir, Ivančin, Cocula, Demčak, Brudňak, Hricišin, Kuderavy, Kapa,

[1]) Подаю сї прозвища в ориґіналї, бо не знаючи на певно, як вони звучать по руськи, не хочу при транскрипциї робити помилок. *В. Г.*

Bodrucky, Kavul'a, Olenčin, Petričko, Kotulič, Halecky, Miškovsky, Vilkovsky, Savkanin, Fedoročko, Kušvara (пор. кашеваръ), Žurov (пор. журить, robit' výčitky), Grocky, Guzij (від гузять, kupčit' handrami = handrár), Dzamba, Roman, Ivančin, Dupej, Fedorko.

З того видно, що на дотичних місцях мають перевагу два народні елементи, словацький і руський. Чим дальше від Шароша в напрямі Ґемера, тим менше руських, а більше словацьких прозвищ. Так само стоїть річ і з мовою. Руснаки в Остурні (у Спішськім Маґурі) становлять виїмку. Їх мова спольщена, бо в околици, де живуть, панує польщина, але про те ледво впало ще кому на думку сумнївати ся про їх руське походженє.

Із славянського становища взагалі не багато залежить на тім, чи в північно-східних столицях Угорщини живе більше Русинів нїж Словаків і навпаки; таж ми всї свої. Одначе в вузшім етноґрафічнім розуміню не було б добре, колиб ми зменшували число угорських Русинів лише тому, що спішські і шаришські унїяти говорять більше словацькою, нїж руською мовою. Стоїмо тут перед отсими фактами:

1. Унїяти в північно-східних околицях Угорщини уважають ся у простого народу словацького, серед якого живуть або з яким сусїдують, за Руснаків.

2. В їх пословаченій мові бувають такі руські слова і вирази, яких походженя не можна глядати в церковній мові, але в живій мові народній.

3. Крім пісень, принятих від Словаків, мають також ориґінальні.

4. Не лише Словаки, але й Нїмцї та Мадяри називають їх Руснаками; перші звуть їх Ruthenen, Rusnaken, другі ruthének, oroszok, а що до віри görögök. Коли вираз Руснак означує лише віру, то чому Нїмцї і Мадяри не звуть так Румунів та Сербів?

5. Шаришських і Спішських унїятів уважають Руснаками ще й деинде. Що до Шароша і Спіша я відкликував ся вже на пряшівський шематизм із р. 1893, де при поодиноких парохіях згадуєть ся lingua slavo ruthenica, з виїмкою Бельжі (число гр. кат. душ 1406) і Кошиць (число гр. кат. душ 2604), де крім мадярської і нїмецької мови згадана ще lingua slavica. Що під тою lingua slavica розумієть ся також лише lingua slavo ruthenica, видно з мадярського шематизму угорського духовенства (1878), в якому при названих двох парохіях приходить szláv-ruthén nyelv. Що до Спіша то можемо відкликати ся ще на „Szepesi Emlék-könyv“ з р. 1888, де Швабіс розріжнює у тутешнього славянського населеня пять гово-

рів: маґурсько-польський, руснацький, шаришсько-словацький, погронський (або ґемерсько-словацький) і ліптавсько-словацький. Руснацький диялект по Швабісу є в Липнику, Фольварку, Камйонці, Літмановій, Орябині (Ярембіні), Кремпаху, Сулині, Межиброді, Крендзельовці, Заводі, Якубянах, Годермарку, Горисці, Нижніх і Вижніх Репашах, Ольшавиці, Павлянах, Підпрочу, Завадці, Нижній і Вижній Словінці, Гельцмановцях, Порачу і Кейшові. В Остурні (в Сп. Маґурі) є руснацько-польський диялект, а в Якубянах і Годермарку має бути руснацький диялект инакший як в Сулині, Кремпаху, Літманові, Липнику і Камйонці, що стоїть близше до шаришської словаччини, ніж до руснацької мови в Шароши, Земплині, Унґу або Галичині.

6. В давніх актах згадують ся грекокатолики як Руснаки (Rutheni), а в однім, вже наведенім, як Русини, але ніде як Словаки грекокатолицького обряду. Ба навіть в однім акті з р. 1562 приходять за Маґурою Rutheni de Frankova, отже в селї де нині нема ніяких Руснаків. Лише про грекокатолицьких Словаків, починаючи від XIV віку, не згадують акти ні словом. Мовчать також про те, щоби Словаки у більшім числї були перейшли на грекокатолицьку віру. А преціїнь у парохіяльних книжках мусіла б бути зазначена така памятна подія. Говорю памятна, бо знаємо, що від XIV століття до половини XVII, отже до унії, визнавці грекокатолицької віри у північно-східній Угорщині уважали ся схизматиками і не тїшили ся зовсїм приязнею римокатоликів, які не були б так байдужно дивили ся на громадний перехід своїх одновірців до розколу, аби не згадали про нього в сучасних парохіяльних літописях. Та про більші і частїйші зміни віри на Спішу або Шароши аж до часів реформациї мовчить істория. Така переміна могла зайти аж по р. 1443, в якім прийшов до Спіша звістний Їскра із Врчалом (?) з Доброї (Berchal de Dobra), та Петром Аксамітом. Два замки, Спішський і Любовенський, були тодї в руках гуситів і в тім то часї, значить між 1443 - 1462, коли по відходї Їскри остав ся лише самий Аксаміт із 5.000 вояків, знаних під назвою братів або товариства братчиків, міг удати ся важнійший релїґійний переворот, але про щось таке нема ніяких звісток. З часів реформациї знаємо на певно, що пр. коло 1600 р. на цілім Спішу була крім грекокатолицьких лише одна римокатолицька парохія, капітульна; всї иньші були в руках протестантів. Правда, що істория мовчить не про одно, але така мовчанка може бути також вимовним сьвідоцтвом того, що те, що нинї бачимо, було так із давен давна. Церковна істория останніх пятьох століть не згадує анї одним словом про те,

щоби римокатолицькі Словаки в значнім числї перейшли коли на грекокатолицьку віру, не згадує анї про одну церкву, що первістно булаб латинським костелом, нї про одну парохію, що коли належала б була до римокатолицьких Словаків: наслїдком того зовсїм справедливий висновок, що нинїшні Руснаки були такими, як нинї, від непамятних часів, хоч у мові, піснях і звичаях приймили багато від Словаків, а місцями, як у Тельґартї, Шумяци і Вернарі так пословачили ся, що нинї трудно розріжнити їх від Словаків. Словачене угорських Русинів має свою причину головно в подружнїх звязях між ними і Словаками, а дальше і в тих обставинах, що вони творять у багатьох місточках і селах словацьких дрібненькі острови й не мають там нї своєї церкви нї школи.

„В маковицькім окрузї по шематизмі пряшівської епархії (1893 р.) є 9920 грекокатоликів зі словацько-руською мовою. В Сотаччинї (Sotakerii), себ то в крайнянськім окрузї (в Земплинї) було 1878 р. по мадярському шематизмови в 11 парохіях 9897 гр. кат. душ із руснацькою мовою (ruthén nyelv). Той округ належить до мукачівської епархії. Тепер не маю близших даних про згадані округи, але буду старати ся з часом роздобути їх на самім місци.

„З другого боку було б несправедливо, колиб ми глядали Русинів там, де живуть самі Словаки, пр. в Ґемері.

„Людність Тельґарту, здаєть ся, складає ся з народнього конґльомерату із Словаків зволенсько-лїптавських, спішських і Руснаків. В їх теперішнїй мові є на пр. такі слова спільні й Руснакам на Спішу: говядзіна (в Липнику і Завадцї говязіна), дытьа (в Завадцї дытьа), зі Словаками тамже: šitkie, domu, ončare, štiracat', mjadom, dižd', pres, kost'ennej, ňepujd'eš, materino, macochino (šitke, domu, ofčare, štiracac або štiracec, mjadom, dižd'ž, pres, koscelnej, ňepujdzeš, macerino, macochino), і Словакам у Зволени, Лїптаві і ин.: nerad'i jet'e, takuo krasnuo hača, leňiuci, chod'iu, s d'ieučati, o ponnoci, chliep, ňehl'adaj, odohnau і т. д. Короткість складів і наголос на передостаннїм взятий, здаєть ся, зо Спіша від Словаків або Руснаків. Те саме з малими виїмками дотикає також Вернарців, у котрих є на пр. такі слова спільні й Руснакам: hovjadzina, d'it'a; Словакам на Спішу: domu, dluho, šitkje, na kost'elnej turni, oučare, štiracat', materino, macochino, mjadom, dižd', pres oblečeňa, ščest'a; Словакам у Ґемері: takje, šumnje hača, tichje žaci, premoknutje diet'a, opust'enje, diet'a.

„Що в Ґемері істнували колись і руські оселї, яких останки переховали ся в поодиноких руських словах, то дуже правдоподібне. І те kotry в Ґемері тотожне з малоруським котрый.

Але хоч ґемерські Словаки приймили в себе по части і руський елємент, не можна твердити, щоб утратили свою народність і перемінили ся на Русинів так само, як не можна угорських Русинів уважати Словаками тому, що примішала ся до них у части й словацька кров, та що їх мова значно пословачена.

„Аби нїхто не робив закиду, що моя скромна думка про народність Руснаків не опираєть ся на дійсній ріжницї народньої мови між ними і Словаками, уважаю за потрібне подати тут приклади мови із Завадки, Порача і Липника з указанєм на просту мову спішських Словаків.

Завадка: Neradi jiste hovjadinu? **Порач**: Neradi jiste hovjadinu? **Липник**: Neradi jeste hovjadinu? **Словак**: Ňeradzi jece hovedzinu?

Зав.: Ja davno nevid'il; **Пор.**: Davno som nevid'iu; **Лип**: Davno jem nevid'iu; **Словак**: Davno som ňevidzel.

Зав.: Chovame koňi, korovi, ufci, pacata. **Пор.**: Chovame koňi, korovü, ofci, prašatka. **Лип.**: Chovame konö, korovö, ufci, pačata. **Словак**: Hovame koňe, kravi, ofce, prašeta (prašuhi).

Зав.: Fšitki l'inifci boja se roboti. **Пор.**: Šetki leňifci boja ša robotü. **Лип.**: Šötkö l'enivö bojat ša robotö. **Словак**: Šicke l'eňifci boja še roboti.

Зав.: Povič mi, moj sinu, čo hl'adaš na toj luci? **Пор.**: Povič mi, muj sinu, čo hl'adaš na tej luci? **Лип.**: Povječ mi, möj sönu, co hl'adaš na tej luci? **Словак**: Povjec mi, moj sinu, co hl'edaš na tej luke?

Зав.: Nepideš domu. **Пор.**: Nepujdeš domu. **Лип.**: Nepöjdeš domu. **Словак**: Nepujdzeš domu.

Зав.: Dolho jem chodil za ňom, ona preca za mja nešla. **Пор.**: Dluho som za ňom chodiu, ona preci za mja nešla. **Лип**: Douho jem za ňom chodiu, ona preci za mja nešla. **Словак**: Dluho som za ňu hodzil, ona preci za mňe ňešla.

Зав.: Na kost'ilnej turni visja najvekši hodini s ciloho sela. **Пор.**: Na koscelnej turňi visi najvekša hodina s calej dedini. **Лип.**: Na kostelnej turňi vjesit najvekša hodina s cilej dedini. **Словак**: Na koscelnej turňi viši najvekša hodzina s calej dzedzini.

Зав.: S tima d'ifčatami nebudem se vece labdu baviti. **Пор.**: S tima dzifčatkami nebudu ša vecej lobdu baviti. **Лип.**: S töma dzjeučatami nebudu ša veci lobdu baviti. **Словак**: S tima dzjevčetami ňebudzem še vecej lobdu bavic.

Зав.: Raki lapaju se v jarkoch z rukami, a ribi v rikach a v ribňikoch sakami a hačkami. **Пор.**: Rakü lapaju ša v jarkoch z rukami, a ribi vo vodach a ribňikoch zo sakami a hačekami. **Лип.**: Rakö lapajut ša v jarkoch rukami, a röbö vo vodach a röbňikoch sakami a hačekami. **Словак**: Raki lapaju še v jarkoch rukami, a ribi v rekach a ribňikoch sakami a hačkami.

Зав.: O pjulnoči pribihnul zlod'ij, a dokl'a se juhase prebudili, odohnal fšitki štiracet ufci i z baranom. **Пор.**: O pulnoči pribehnu zlod'ej, a niš ša juhase obudili, odohnal šitkich štiracat ofci i z baranom. **Лип.**: O pulnoči prilečiu zlodžej, a dokl'a ša juhasi obudili, odohnau šötkü štöracet ovec i z baranom. **Словак**: O polnoci pril'ecel zlodzej (koldoš), a zakl'a še juhaše zobudzil'i, odehnal šicke štiracec ofce i z baranom.

Зав.: Tichi učenici pača se fšitkim učitel'um. **Пор.**: Tisi žaci pača ša šetküm učitel'om. **Лип.**: Tichö žaci pačat ša šötköm učitel'om. **Словак**: Cihe žaci pača še šickim učitel'om.

Зав.: V zahorotci stojit chlopec a ma v ruci chl'ip z medom i z maslom pomasčeni. **Пор.**: V zahratci stoji chlopec a ma v ruke chl'ep z mjadom i z maslom pomaščeni. **Лип.**: V zahrotci stojit chlopec a ma v ruci chlöp z mjodom i z maslom pomaščenij. **Словак**: V zahratke stoji hlapec a ma v ruke hl'ep z mjadom i z maslom pomasceni.

Зав.: Materini slova solotši, jak macošini. **Пор.**: Matkino slova slatše, jako macošino. **Лип.**: Materina slova solotšö, jako mačošöna. **Словак**: Macerino slova slatše, jak macohino.

Зав.: Pravi teraz jem stritnul d'it'a (i dzecko) cilkom ot dožd'a zmačane, neoblečene, opuscene. **Пор.**: Teras som stretnu dzecko calkom promoknute ot dižd'a, neoblečene, opuščene. **Лип.**: Pravje teraz jem stretnu džecko calkom ot doždža premoknute, neoblečene, opuščene. **Словак**: Prave teras som stretnul dzecko od diždža calkom premoknute, ňeoblečene, opuscene.

В **Липнику подибують ся слова**: derevo, soloma, solonina, ciluvati, postupati, kuriti, piti, choditi, döstati i **ин.** В **Порачи**: d'iuka, soloma, sokera (= sekera), hvariti, čudži (gen. čudžoho), dostati, jisti, moloko, mojoho i **ин. Виговір всюди твердий, де не подано мягченя.** В **Завадцї в часї короткого побуту почув я такі слова**: susit (susid), pocilovati, počupati ruku (pobozkat'), priti (prist'), korova, jajo (= vajce), kositi, pobesidovat', hvariti, simja, (= semä), chl'ip (= chl'ib), zahoroda, kjuň (у **шаришських Русинів** kiň = kôň), molotiti, kolotiti moloko (maslit', wážat' mlieko na maslo, mútit'), pideš (= pojdeš), krasti, skaržiti se (= žalovat' sa), d'iti (= deti), medvit' (= medvid'), selo.

„Вже і з тих коротких вказівок народньої мови видно, що між Руснаками і Словаками, хоч перші сильно пословачені, є ріжниця, бо переховало ся досить слів, що вказують на руське, чи то малоруське походжене.

„Наведу тут ще деякі народнї піснї із Завадки:

1. Lala husi, lala, nebelem vas trimala,
   bo vi bars kričite, miloho budite.
2. Ne pidem valalom, bo valalom blato,
   ale poza uhli, tam chodňičok na to.
3. Išla bi ja za muš tej jeseňi rada:
   jaka to pekna rec, ket nevista mlada.
4. Ne pojdu ja za muš ani toho ročku,
   Ňiš si ne nazberam pirja polnu bočku.
5. Taku bdem za milim žalobu trimala,
   ked bude došt' padal, bdem bosa bihala.
6. Žalobu trimati, ket bde došt' padati,
   a ja ftedi budem najbarže bihati.

„В Завадцї, як і всюди у Руснаків є також варияити словацьких пісень, пр.:

Višla mlinarečka zo širu lopatu,
zabila mňi husku šumnu a rjabatu і т. д.

або:

Haňičko, dušičko, kde si bula,
že si tak čižemki vrosila?
Chodilam do haju teljatom na travu,
rosa bula, rosa bula.

„Шкільні статистичні викази з р. 1870 дотикали ся взагалї матїрньої мови шкільних дїтий, що могли за матїрню мову подавати словацьку навіть там, де є власне пословачені Русини, але не брали на увагу народности в етнографічнім розуміню, тому Келеті не мав права уважати пословачених грекокатоликів лише за Словаків й ігнорувати їх руське походжене.

„Знаю, що ті, в яких дусї робить ся в Угорщинї урядова статистика, тепер, як здаєть ся, не боять ся гнїву і пімсти Росиї. Так, їм тепер байдужне, що не їх. Тимчасом воно лише так здаєть ся. В дїйсности і нас Словаків дуже мало боять ся, та не переслїдували би нас за панславізм, коли б не бояли ся самої Росиї, бо

знають добре, що панславізм, о скільки взагалї можна його поважно брати, без могутньої Росиї не має нїякого значіня".

Із цілої полєміки виходить, що й Словак, обзнайомлений з місцевими відносинами, признає спірну територию руською, а її мешканців Русинами. За ним повинні піти й иньші, що думають инакше, як він, та переконати ся на місци про питанє, в якому забирають голос. Тодї, за чим вони не заявлять ся, дослїди їх будуть мати більшу вартість, як дотеперішні, опирані звичайно на хибних премісах.

Зберу ще раз коротко усї свої висновки:

Спірна територия була від найдавнїйших часів руська, на скілько вказують на се досить бідні жерела. З часом вона малїла наслїдком денационалїзациї Русинів і то аж у двох напрямах: у користь Мадярів і Словаків. Денационалїзация Русинів у користь Мадярів була майже все насильна, в користь Словаків більше добровільна.

Мова мешканців спірної териториї не дослїджена доси на цїлім просторі. Зі взірців її, опублїкованих доси, показуєть ся, що вона не всюди одностайна, що в багатьох місцевостях вона чисто руська, в багатьох знов більше або меньше пословачена. Розбір найбільше пословаченого диялєкту вказує одначе на його руську основу, з чого виходить знов, що вона була колись чисто руська.

Сама мова, хочби й як пословачена, не може рішати про национальність людий спірної териториї. Для такого осуду треба дослїдити всякі иньші прикмети, що становлять характеристику национальности, а доси сього не зроблено. Супроти того мусить тимчасово полишитись status quo і спірну територию мусить уважати ся руською, а її мешканців Русинами, якими вони й самі себе уважають і їх сусїди, в першій мірі Словаки.

На підставі релїґії не можна причисляти мешканців спірної териториї нї до Русинів, нї до Словаків. На увазї треба мати одначе, що Словаки не приймали нїколи унїї громадно, Русини тимчасом зробили се ще в XVII віцї.

Під словацьким впливом була не лише мова Русинів, але й їх звичаї, обряди, ноша і т. ин. При дослїдах треба се мати все на увазї і виказувати докладно, що де наплило від Словаків, а що питоме руське.

Русини західних угорських комітатів не становлять чистого типу; їх можна б назвати „Wasser-Ruthenen", подібно, як називаєть ся шлеських Поляків „Wasser-Pollaken". Їх денационалїзация поступає швидко ще й тепер на перед і коли не зайдуть якісь не-

сподївані обставини, на протягу сього століття не полишить ся з них нї слїду: усї пропадуть у мадярськім і словацькім мори.

Поглядів західних Русинів на їх национальність не подаю, як зробив се я з Бачванськими Русинами, бо вони більше звісні і більше фактів промовляє за їх руськістю, як при попереднїх. Коли одначе покажеть ся потреба того, то зроблю се дуже радо. Одно певне, що вони обстануть за своєю руськістю сильнїйше як Бачванські Русини раз, що вони у всякім напрямі менше пословачені, другий раз, що їх далеко більше, та що між ними є й такі, що при нагодї зможуть публично виступити в оборонї своєї справи.

Увага. Вже по видрукованю отсеї працї добув я статю д. М. Врабля, надруковану в II річнику „Ethnographi-ї“ (1891, ст. 338—343) п. н. „A bácskai ruténekröl“. Автор стоїть у нїй на тім принципіяльнім становищи, що Бачванцї (ті, про яких у мене мова) — Русини. Статя його обіймає дві частини. В першій говорить ся про забави, специяльно про вечерницї (прядки), у другій подає опис весїля і наводить кілька пісень, між якими є й чисто руські з походженя, пр. „Отворай, мамо, врата“, або „Слїдом, отчочку, слїдом“. — Додам тут іще також, що багато подібних звукових прояв, як у говорах західних і Бачванських Русинів, подибуєть ся також у працї Соболевского: Очеркъ русской діалектологіи. Ш. Малорусское нарѣчіе (Живая Старина, 1892, вып. IV, ст. 3—61), хоч материял, яким він тодї розпоряджував, був досить скупий і хоч записів із пограничних говорів було тодї ще менше, як нинї.